

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАҲБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

ПЕНСИЯ ИШИ

ЙЎНАЛИШИ

**“ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ПЕНСИЯ
ТИЗИМЛАРИ”**

МОДУЛИ БЎЙИЧА

**Ў Қ У В – У С Л У Б И Й
М А Ж М У А**

Тошкент 2018

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 201__ йил _____ - сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчилар: ТМИ, “Пенсия иши” кафедраси катта ўқитувчиси
Турсунов Ж.П.

Такризчилар: – Вахабов А.В. Ўзбекистон Миллий университети
“Макроиктисодиёт” кафедраси мудир, и.ф.д.,
проф.
– Абдуллаев З.А. Тошкент Молия институти
“Пенсия иши” кафедраси доценти, и.ф.н.

**Ўқув-услубий мажмуа Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Кенгашининг 201__ йил _____даги _____-сонли қарори билан
тасдиққа тавсия қилинган.**

МУНДАРИЖА

I. Ишчи дастур	4
II. Модулни ўқитишда фойдаланиладиган интерфаол таълим методлар. . . .	14
III. Назарий материаллар.....	17
IV. Амалий машғулотлар.....	44
V. Кейслар банки.....	45
VI. Муустақил таълим мавзулари.....	81
VII. Глоссарий	833
VIII. Адабиётлар рўйхати.....	89

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли, 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармонлари, 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сонли қарори ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрдаги Олий Мажлисга мурожатномасида келтирилган устувор йўналишлар ва вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади.

Дастур мазмуни олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари ва қонунчилик нормалари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, амалий хорижий тил, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, технологик тараққиёт ва ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг касбий компетентлиги ва креативлиги, глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимлари ва масофадан ўқитиш усулларини ўзлаштириш бўйича билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришни назарда тутади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ” тўғрисидаги ПФ-4947-сонли Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори асосида Олий таълим тизимини тубдан такомиллаштириш, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор вазифаларидан келиб чиққан ҳолда, кадрлар тайёрлаш мазмунини тубдан қайта кўриш, халқаро стандартлар даражасига мос олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш учун зарур шароитлар яратилишини таъминлаш мақсадида “...таълим жараёнини, олий таълимнинг ўқув режа ва дастурларини янги педагогик технологиялар ва ўқитиш усулларини кенг жорий этиш, магистратура илмий-таълим жараёнини сифат жиҳатидан янгилаш ва замонавий ташкилий шаклларни

жорий этиш асосида янада такомиллаштириш” асосий вазифлардан бири қилиб белгиланган.¹

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, бу орқали олий таълим муассасалари педагог кадрларининг соҳага оид замонавий таълим ва инновация технологиялари, илғор хорижий тажрибалардан самарали фойдаланиш, ахборот-коммуникация технологияларини ўқув жараёнига кенг татбиқ этиш, чет тилларини интенсив ўзлаштириш даражасини ошириш ҳисобига уларнинг касб маҳоратини, илмий фаолиятини мунтазам юксалтириш, олий таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнларини ташкил этиш ва бошқаришни тизимли таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик вазиятларда оптимал қарорлар қабул қилиш билан боғлиқ компетенцияларга эга бўлишлари таъминланади.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Хорижий мамлакатлар пенсия тизимлари модулининг мақсад ва вазифалари:

– “Пенсия иши” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини узлуксиз янгилаш ва ривожлантириш;

– замонавий талабларга мос ҳолда олий таълимнинг сифатини таъминлаш учун зарур бўлган педагогларнинг касбий компетентлик даражасини ошириш;

– педагог кадрлар томонидан замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали ўзлаштирилишини таъминлаш;

– махсус фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш;

– “Пенсия иши” йўналишида ўқув жараёнини фан ва ишлаб чиқариш билан самарали интеграциясини таъминлашга қаратилган фаолиятни ташкил этиш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Хорижий мамлакатлар пенсия тизимлари” курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Махсус фанлар бўйича тингловчилар қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори. Халқ сўзи газетаси 2017 йил 21 апрел.

Тингловчи:

- пенсия тизимининг давлат иқтисодиёти ва молия тизимига таъсири;
- аҳолининг қариши, туғилиш-ўлиш индексларини пенсия тизимига таъсири;
- ривожланган давлатлар пенсия тизимини бошқариш сиёсати;
- пенсия тизими юзасидан халқаро амалиёт ва хорижий тажрибалар ҳақида **билиши** керак.

Тингловчи:

- давлат пенсия тизимининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини таҳлилини;
- хусусий пенсия тизими маблағларини ҳаракатини баҳолаш усулларини;
- давлат ва хусусий пенсия тизимидан иборат аралаш тизим таҳлилини;
- нодавлат пенсия фонди даромадларини шакллантиришни;
- халқаро пенсия тизими амалиёти ва тажрибалар асосида ижтимоий суғурта ролини ошириш бўйича **кўникмаларига** эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- пенсия фондининг капитал ҳаракати билан боғлиқ операцияларини таҳлил қилиш;
- ривожланган мамлакатлар пенсия таъминоти тизими ҳолатини таҳлил қилиш;
- хусусий пенсия фондига маблағларни жалб қилиш механизмларини баҳолаш;
- фуқароларнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш мақсадида пенсия тизимини такомиллаштириш **малакаларига** эга бўлиши зарур.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Хорижий мамлакатлар пенсия тизимлари” курси маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Амалий машғулотларда тингловчилар ўқув модуллари доирасидаги ижодий топшириқлар, кейслар, ўқув лойиҳалари, технологик жараёнлар билан боғлиқ вазиятли масалалар асосида амалий ишларни бажарадилар.

Амалий машғулотлар замонавий таълим услублари ва инновацион технологияларга асосланган ҳолда ўтказилади. Бундан ташқари, мустақил ҳолда ўқув ва илмий адабиётлардан, электрон ресурслардан, тарқатма материаллардан фойдаланиш тавсия этилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги “Давлат пенсиялари ва ижтимоий нафақалар”, “Тизимли таҳлил усуллари” ва “Жамғариб бориладиган пенсия таъминот” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг

умуммутахассислик бўйича тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар замонавий эконометрик моделларни тузиш ва қўллашдаги муаммоларни аниқлаш, уларни таҳлил этиш ва баҳолаш ҳамда оптимал қарорлар қабул қилиш ва прогнозлашга доир умуммутахассислик компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат					
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси				Мустақил таълим
			Жами	жумладан			
				Назай	Амалий машғулот	Кўчма машғулот	
1.	Жаҳонда пенсия тизимларининг ривожланиш тарихи	6	6	2	4		
2.	Европа давлатлари пенсия тизимининг ўзига хос хусусиятлари	6	6	2	4		
3.	Тараққий этган мамлакатларнинг пенсия тизимлари	10	8	4	4		2
4.	Осиё мамлакатларининг пенсия тизимлари	6	6	2	2	2	
	Жами:	28	26	10	14	2	2

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Жаҳонда пенсия тизимларининг ривожланиш тарихи (2 соат)

XVIII-XIX асрларда пенсия тизимини ривожланишининг дастлабки босқичи. Пенсия тизимининг вужудга келиши юзасидан ёндашувлар. XIX охири пенсия тизимининг ривожланиши иккинчи босқичи. Миллий пенсия тизимини шакллинишига таъсир этувчи омиллар. Демографик ва молиявий иқтисодий омиллар. Пенсия тизимининг авлодлар бирдамлиги модели. Ижтимоий ҳамкорлик ва аҳолининг барча қатламларининг бирдамлиги. Пенсия тизимининг тақсимот тортилувчан моделининг мезони ва афзалликлари. Пенсия тизимининг капиталлашган модели. Жамғариб бориладиган пенсия тизими моделининг тавсифи. Жамғариб бориладиган пенсия тизими моделининг ижобий ва салбий томонлари.

Пенсия тизими моделлари. Пенсия тизимини ислоҳ етишда Лотин Америкаси моделининг аҳамияти ва ўзига хос хусусиятлари. Иқтисодий ҳамкорлик ташкилотлари ва тараққиёти модели ва уни амалга ошириш босқичлари. Швед модели, уни амалиётга жорий етилиши.

2-мавзу. Европа давлатлари пенсия тизимининг ўзига хос хусусиятлари (2 соат)

Европа иттифоқига аъзо мамлакатларнинг пенсия тизимлари. Ижтимоий ҳимоя дастурларининг турлари. Хусусий ва жамғариб бориладиган пенсия фондлари фаолиятининг аҳамияти. Пенсия таъминоти тизимидаги ислоҳотларни амалга оширилиши. Пенсия турлари: ёшга доир пенсиялар, ногиронлик пенсиялари, қарилик пенсиялари. Пенсия ёшидаги фуқаролар учун белгиланган иш стажи. Хорижий фуқароларни пенсия билан таъминлаш хусусиятлари. Хусусий пенсия фондлари. Пенсия фонди активларини бошқариш.

Германия пенсия тизимининг хусусиятлари. Германияда пенсия турлари. Германияда давлат пенсия таъминотини молиялаштириш ва назорат қилиш механизми. Германияда фаолият юритаётган ижтимоий фондлар даромадларининг манбалари. Германияда пенсия фонди харажатларини амалга ошириш. Хусусий ва жамғариб бориладиган пенсия фондларининг аҳамияти.

Франция пенсия таъминот тизими. Францияда пенсия таъминоти тизимининг ўзига хос хусусиятлари. Францияда фуқароларнинг пенсия таъминотида давлат иштироки. Пенсия тизимининг асосий бўғинлари ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги. Францияда пенсия турлари. Францияда ижтимоий фондларнинг фаолияти. Ижтимоий фондларнинг даромадларини шакллантириш. Ижтимоий фондлардан пенсиялар ва нафақаларни молиялаштириш механизми.

3-мавзу. Тараққий этган мамлакатларнинг пенсия тизимлари (4 соат)

АҚШда ижтимоий ҳимоя дастурларининг турлари. АҚШда ижтимоий фондларнинг даромадларини шаклланиши. Ижтимоий фондларнинг харажатлари. Пенсия таъминотида нодавлат пенсия фондларининг аҳамияти. PAYGO (pay-as-you-go) тизими фаолияти. АҚШда пенсия таъминоти тизимидаги ислоҳотларни амалга оширилиши. Канаданинг пенсия тизими. Канадада фуқароларнинг пенсия ёши. Пенсиянинг турлари. Пенсия тизимидаги мавжуд муаммолар.

Чили пенсия тизими тарихи. Чили пенсия таъминоти тизимининг ўзига хос хусусиятлари. Чили фуқароларнинг пенсия таъминотида давлат иштироки. Пенсия тизимини молиявий таъминлашнинг назарий асослари. Чили давлат пенсия таъминотини молиялаштириш масалалари. Чили пенсия таъминоти тизимининг ислоҳотлари. Аргентина пенсия таъминоти тизимининг ўзига хос хусусиятлари. Пенсия турлари. Пенсия тизимини

такомиллаштириш масалалари.

Австралия пенсия тизими. Австралияда пенсияга чиқиш ёши ва иш стажи. Австралияда ёшга доир пенсияларни тайинланиши ва тўланиши. Аҳолини ижтимоий ҳимоялашда хусусий пенсия фондларининг аҳамияти. Хусусий пенсия фондларига фуқаролар томонидан суғурта бадаларини тўланиши. Пенсия фондларининг инвестицион фаолияти. Австралия пенсия тизимидаги ўзига хос муаммолар.

4-мавзу. Осиё мамлакатларининг пенсия тизимлари (2 соат)

Япониянинг ижтимоий таъминот модели. Японияда пенсия таъминоти тизимининг ўзига хос хусусиятлари. Япония пенсия таъминотини бюджетдан молиялаштириш механизми. Пенсия тизими ислохотларининг йўналишлари. Японияда фуқаролар пенсия таъминотида оид статистик кўрсаткичлар таҳлили. Япония пенсия таъминотида қоплаш коэффициенти камайтириш зарурияти.

Жанубий Корея давлат пенсия суғуртаси. Миллий пенсия фонди фаолияти. Жанубий Кореяда пенсия турлари ва пенсияларнинг таркибий тузилиши. “Базавий пенсия тўғрисида”ги Қонун. Жанубий Кореяда давлат пенсия таъминотини молиялаштириш тамойиллари. Жанубий Кореяда пенсия таъминоти ислохотлари. Жанубий Кореяда хусусий ва жамғариб бориладиган пенсия фондларининг аҳамияти. Пенсия тизимидаги муаммолар ва уларни бартараф етиш йўллари.

Хитой давлат пенсия тизимининг яратилиши. Хитой пенсия таъминотининг вазифалари. Хитойда давлат пенсияларини ҳисобланиши ва тўланиши. Минимал давлат пенсияларни тайинлаш. Хитой пенсия тизими маблағларининг тақчиллиги. Хитой пенсия фондларининг молия бозоридаги иштироки. Пенсия таъминотини молиялаштиришнинг ҳозирги замон муаммолари.

Марказий давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатларининг пенсия таъминоти тизимлари. Пенсияга чиқиш ёши ва иш стажи. Пенсия тизимининг муқобил моделлари. Пенсия таъминотининг долзарб муаммолари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Жаҳонда пенсия тизимларининг ривожланиш тарихи (4 соат)

Пенсиянинг пайдо бўлиши. Пенсия тизимининг вужудга келиши юзасидан олимларнинг ёндашувлари. Пенсия тизимларининг ривожланиш босқичлари. Демографик омилларнинг пенсия тизимида таъсири. Пенсия тизимининг авлодлар бирдамлиги модели. Пенсия тизимининг тақсимот тортилувчан моделининг мезони ва афзалликлари. Пенсия тизимининг капиталлашган модели. Жамғариб бориладиган пенсия тизими моделининг тавсифи.

Пенсия тизими моделларининг бир-биридан фарқли хусусиятлари. Бисмарк моделининг ўзига хос хусусиятлари. Беверидж моделининг ўзига хос хусусиятлари.

2-мавзу. Европа давлатлари пенсия тизимининг ўзига хос хусусиятлари (4 соат)

Европа иттифоқига аъзо мамлакатларнинг пенсия тизимлари. Хусусий ва жамғариб бориладиган пенсия фондлари фаолиятининг аҳамияти. Пенсия турлари: ёшга доир пенсиялар, ногиронлик пенсиялари, қариллик пенсиялари. Пенсия ёшидаги фуқаролар учун белгиланган иш стажи. Ўртача пенсия миқдорлари. Хусусий пенсия фондлари. Пенсия фонди активларини бошқариш.

3-мавзу. Тараққий этган мамлакатларнинг пенсия тизимлари (4 соат)

Ривожланган давлатларда ижтимоий ҳимоя дастурларининг турлари. Ижтимоий фондларнинг даромадларини шаклланиши. Ижтимоий фондларнинг харажатлари. Пенсия таъминотида нодавлат пенсия фондларининг аҳамияти. PAYGO (pay-as-you-go) тизими фаолияти. Жамғариб борилувчи пенсия тизимининг аҳамияти. Пенсияларнинг турлари. Пенсияга чиқиш ёши ҳамда ўртача пенсия миқдорлари.

4-мавзу. Осиё мамлакатларининг пенсия тизимлари (2 соат)

Осиё мамлакатларининг ижтимоий таъминот моделлари. Пенсия таъминоти тизимининг ўзига хос хусусиятлари. Пенсияларнинг турлари. Пенсияга чиқиш ёши ҳамда ўртача пенсия миқдорлари. Демографик ҳолатнинг таъсири.

Марказий давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатларининг пенсия таъминоти тизимлари. Пенсияга чиқиш ёши ва иш стажи. Пенсия тизимининг муқобил моделлари. Пенсия таъминотининг долзарб муаммолари.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидадан фойдаланилади:

- маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш;
- давра суҳбатлари (қўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

Мазкур модул юзасидан тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакалари назорати қуйидаги мезонлар орқали баҳоланади:

№	Баҳолаш тури	Энг юқори балл 2,5	Изоҳ
1.	Таълим олувчилар модулли ўқув ахборотини ўзлаштиришлари учун, ўқитишнинг мақсад ва натижаларини, модул мазмунини аниқ танланганлиги	1,0 балл	Масала ва топшириқларни бажариш - 1,0 балл.
2.	Модулли ўқув ахборот: график, расм кўринишда етарли миқдорда, сифатли маълумотдан иборат бўлиши		
3.	Вазият моделини яратилиши	1,5 балл	Кейс-стади технологиясини ишлаб чиқиши - 1,5 балл.
4.	Кейс матни баён этилиши		
5.	Кейснинг педагогик паспортининг тузилиши		

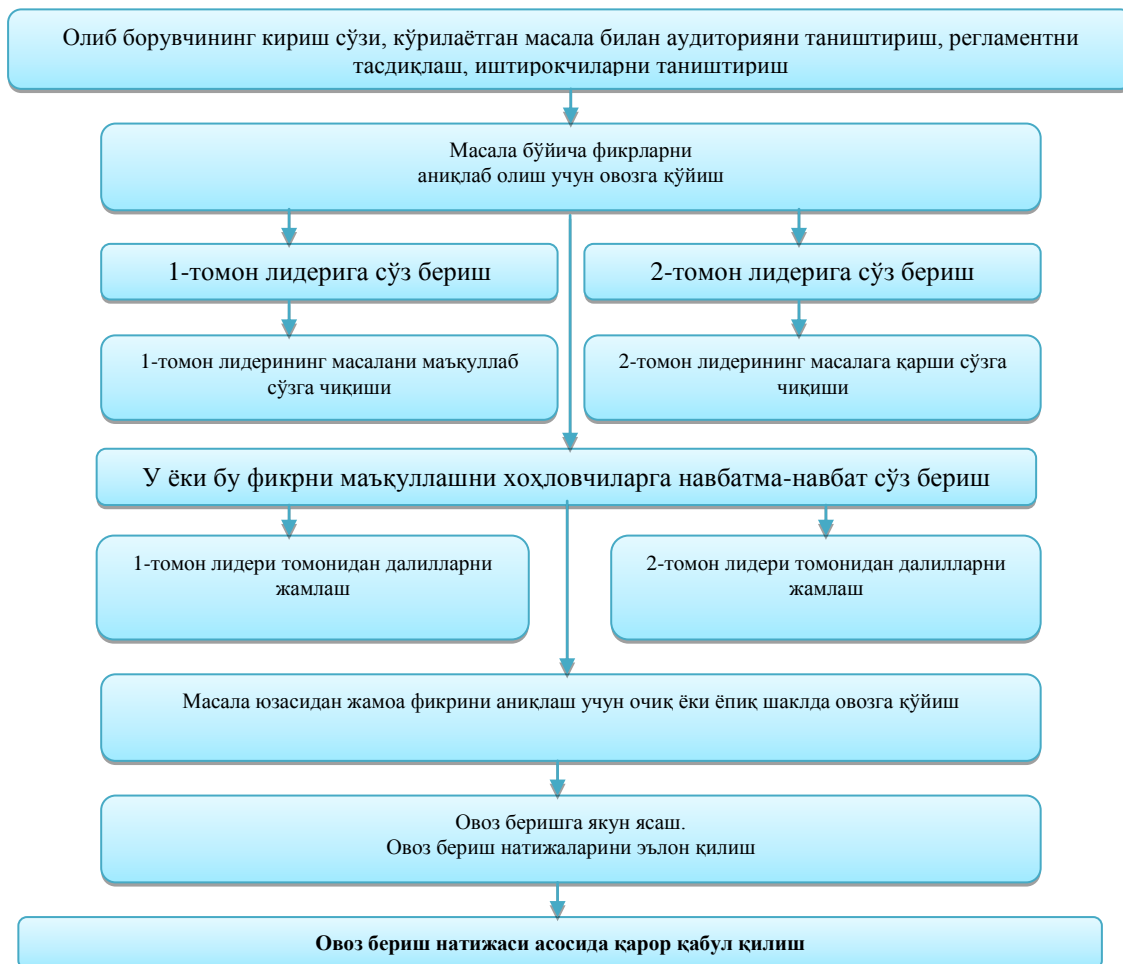
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.

Муаммони жамоали тарзда ҳал этишнинг усуллари ва воситалари

Музокаралар

Музокаралар – аниқ ташкил этилган икки томон фикрларининг алмашинуви.

Музокараларни ўтказиш жараёнининг тузилиши

Баҳс

Баҳс – ўз фикрини ифода этишни хоҳловчилар орасида бирон бир мунозарали масалани муҳокама қилиш, ҳақиқатни аниқлаш ва тўғри қарорни қабул қилиш.

Анжуман-баҳсининг роли

Олиб борувчи – ўргатувчи барча ваколатларига эга – баҳс боришини бошқаради, исботлар ва рад этишларнинг далилигини, тушунча ва атамаларнинг аниқлигига эътибор қаратади, мулоқотнинг барча қоидаларга муносиб тарзда ўтишини кузатади.

Оппонент – тадқиқотчилар муҳитида қабул қилинган оппонентлик жараёнини амалга оширади. У нафақат нутқ сўзловчининг асосий нуқтаи назарини ифодалаш, балки уни тушиниши орқали унинг хатоларини топиши ва ҳал этишнинг ўз вариантини тақдим этиши зарур.

Мантиқчи – нутқ сўзловчи ва оппонент фикларидаги қарама-қаршилиқларни ва мантиқий хатоларни аниқлайди, тушунчалар тавсифини аниқлайди, далиллар ва рад этишларни ва фаразни олдинга суриш ҳаққонийлигини таҳлил қилади.

Психолог – маҳсулли мулоқотни ташкил этиш учун жавоб беради, биргаликда ҳаракатларни амалга ошириб, келишувга эришади, баҳсининг можарога айланишига йўл қўймайди.

Эксперт – баҳс усулининг натижавийлигини баҳолайди, олдинга сурилган фаразлар ва таклифлар, ҳулосалар ҳаққонийлигини баҳолайди, аниқ бир иштирокчининг қўшган ҳиссаси тўғрисида фикрларни билдиради ва бошқалар.

«Ақлий ҳужум»

Ақлий ҳужум (брейнсторминг – миялар бўрони) – амалий ёки илмий муаммоларни ҳал этиш фикрларни жамоали генерация қилиш усули.

Ақлий ҳужум вақтида иштирокчилар мураккаб муаммони биргаликда ҳал этишга интилишади: уларни ҳал этиш бўйича ўз фикрларини билдиради (генерация қилади) ва бу фикрлар танқид қилинмасдан улар орасидан энг мувофиқи, самаралиси, мақбули ва шу каби фикрлар танлаб олиниб, муҳокама қилинади, ривожлантирилади ва ушбу фикрларни асослаш ва рад этиш имкониятлари баҳоланади.

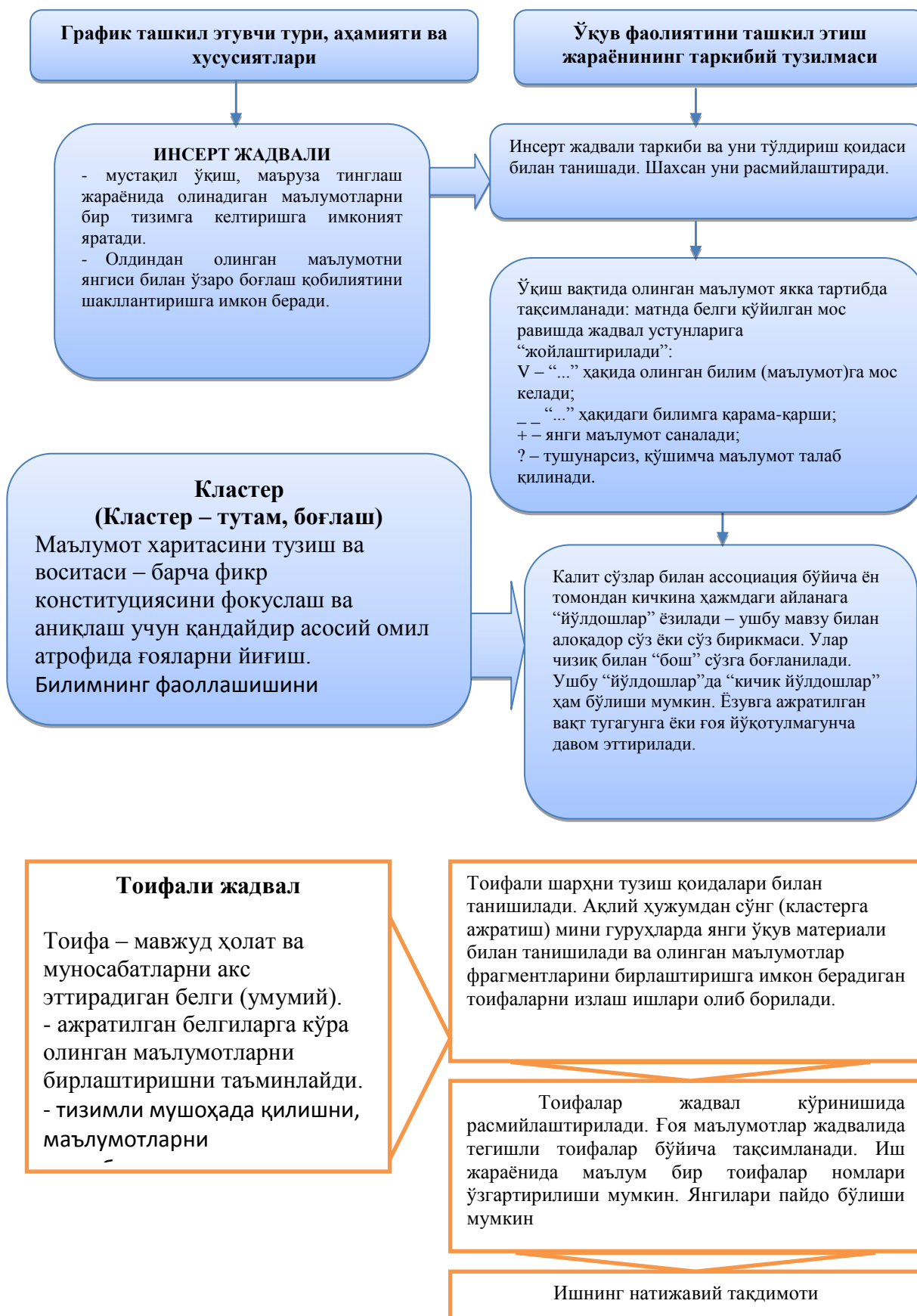
Ақлий ҳужумнинг асосий вазифаси – ўқиб-ўрганиш фаолиятини фаоллаштириш, муаммони мустақил тушуниш ва ҳал этишга мотивлаштиришни ривожлантириш, мулоқот маданияти, коммуникатив кўникмаларни шакллантириш, фикрлаш инерциясидан қутилиш ва ижодий масалани ҳал этишда фикрлашнинг оддий боришини енгиш.

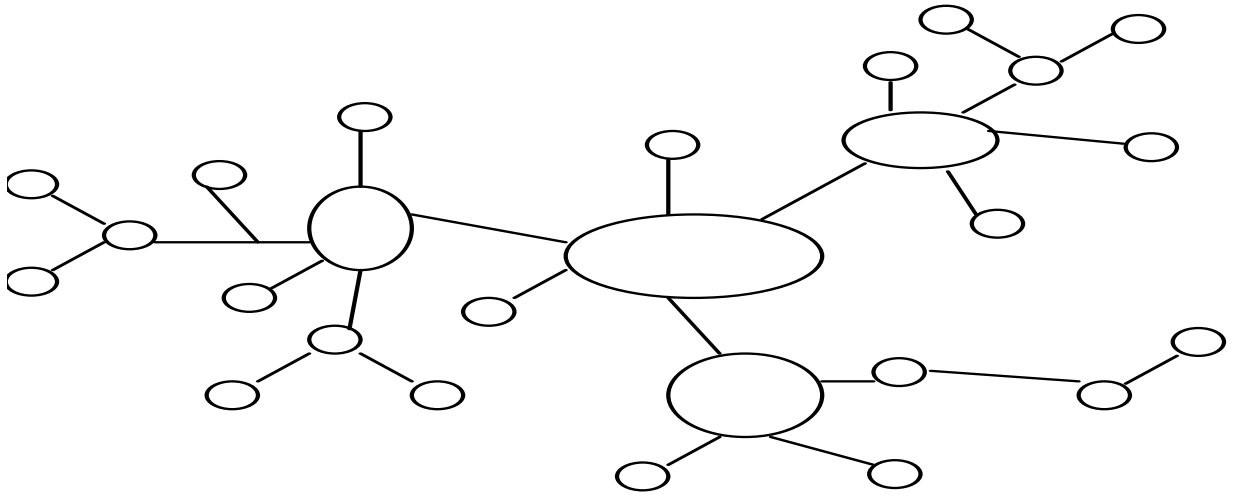
– **Тўғридан-тўғри жамоали ақлий ҳужум** – иложи борича кўпроқ фикрлар йиғилишини таъминлайди. Бутун ўқув гуруҳи (20 кишидан ортиқ бўлмаган) битта муаммони ҳал этади.

– **Оммавий ақлий ҳужум** – микро гуруҳларга бўлинган ва катта аудиторияда фикрлар генерацияси самарадорлигини кескин ошириш имконини беради.

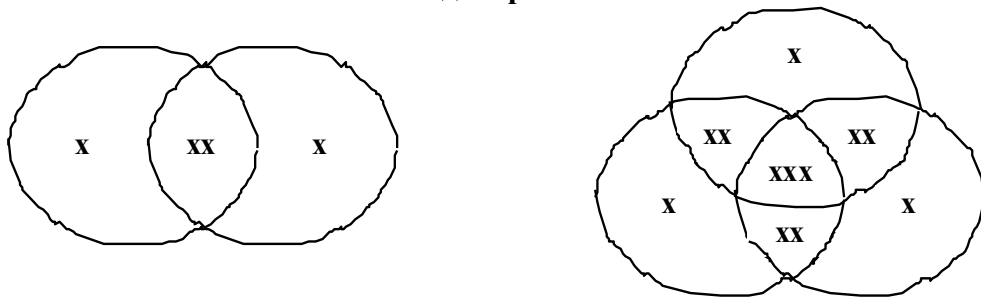
– Ҳар бир гуруҳ ичида умумий муаммонинг бир жиҳати ҳал этилади.

Кўргазмали тақдим этиш: график ташкил этувчилар

Венн диаграммаси

CWOT-таҳлил жадвали

CWOT – таҳлил номланиши инглизча бош ҳарфлардан олинган:

Стренгтхс – кучли томони, корхонада ички ресурслар мавжудлиги назарда тутилади;

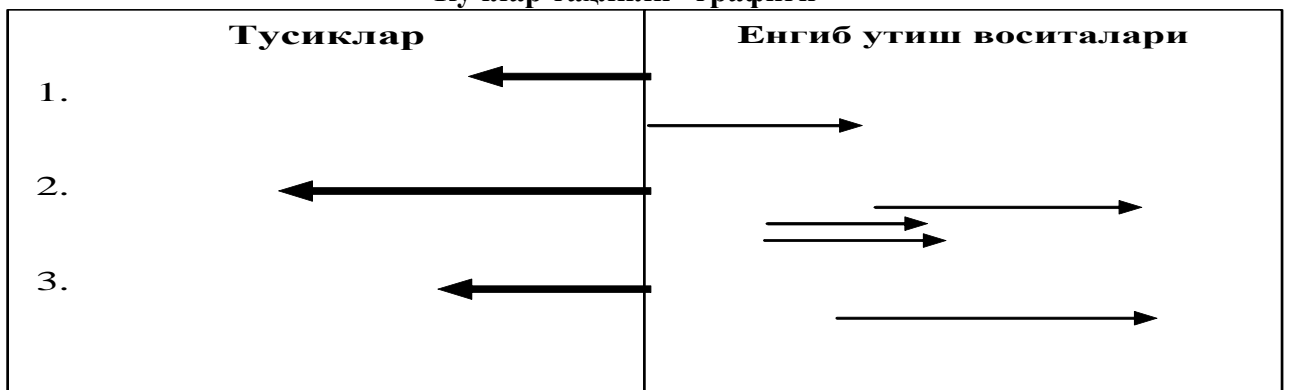
Weakness – кучсиз томони ёки ички муаммолар мавжудлиги;

Оппортуниетес – имкониятлар; корхона ривожланиши учун мавжуд имкониятлар;

Тхреат – хавфлар; ташқи муҳитдаги мавжуд хавф-хатарлар

Қоидага кўра, CWOT – таҳлилининг муваффақияти ташкилотга боғлиқ бўлмай, балки келгусидаги стратегик мақсад ва лойиҳаларни ишлаб чиқишда унинг натижаси ҳисобга олинишига боғлиқ бўлади. Уни қўллашда элементларини қуйидагича талқин қилиш мумкин:

“Кучлар таҳлили” графиги

«Кучлар таҳлили» графигини тузиш қондаси

Координат ўқи чизилади, чапга стрелка (кучлар) билан корхона ривожланиши ёки муайян бизнес лойиҳасини амалга оширишга халақит берувчи тўсиқлар жойлаштирилади. Ушбу стрелкалар катталиги жиҳатдан у ёки бу муаммога таъсири ҳамда жиддийлигига мос келиши лозим бўлади.

Сўнгра қарама-қарши томонга ушбу кучларни енгиб ўтиш воситалари стрелка кўринишида экс этирилади. Уларнинг сони графикнинг ўнг томонидан натижа чиқара оладиган даражада бўлиши лозим.

Умуман олганда, бу келгусида аниқлаштиришни ва бўлақларга ажратишни талаб этадиган кучларни нисбий баҳолаш усули ҳисобланади.

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «study» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибиде кўлланилган. Кейсде очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қерде (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш (матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш

4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, такдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиха такдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш
--	---

Кейс

Амалий вазият. Илмий-техника дастурлари доирасида бажариладиган тадқиқотлар бўйича эълон қилинган танловда Сизнинг грантингиз ғолиб бўлди. Грант ижрочилари белгиланган бўлсада, ташкилот раҳбари ижрочи сифатида Сиз танимайдиган бир ёш мутахассисни грантга қўшишга кўрсатма берди. Сиз андиша қилиб уни грантга ижрочи сифатида киритдингиз ва у бажариши лозим бўлган вазифаларни белгилаб бердингиз. 6 ой ўтди. Ижрочи ҳеч бир вазифани бажармади, лекин иш ҳақи олиб юрди. Гранд иштирокчилари ўртасида эътирозлар юзага келди.

Бундай ҳолатда Сиз гранд раҳбари ёки ижрочи сифатида қандай йўл тутасиз?

1. Раҳбарингизга арз қилиб, вазиятни тўғрилаш учун ёрдам сўрайсиз.
2. Ёш мутахассис вазифаларини ўзингиз бажариб боришингиз бошқа ижрочиларга айтиб, вазиятни тўғрилайсиз.
3. Ёш мутахассис вазифаларини бошқа ижрочилар бажариши учун тақсимлаб берасиз.
4. Маслаҳатимиз уни гранддан чиқариб ташлайсиз.
5. Ёки бошқача йўллари топасиз.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу. Жаҳонда пенсия тизимларининг ривожланиш тарихи (2 соат)

Режа

1. Пенсия тизимларининг моделлари ва ривожланиш тарихи
2. Дунё мамлакатларида пенсия таъминоти тизимидаги пенсиялар турлари
3. Жаҳонда пенсия тизимлари моделларини мамлакат иштимой иқтисодий жараёнларга боғлиқ ҳолда танланиши

Таянч сўз ва иборалар: хорижий мамлакатлар пенсия тизимлари, пенсия таъминоти тизими, давлатнинг ижтимоий сиёсати, пенсия таъминоти, давлат бюджети, давлат пенсия тизими, нодавлат пенсия тизими, Беверидж модели, Бисмарк модели, Англисаксон модели, авлодлар бирдамлиги.

1. Пенсия тизимларининг моделлари ва ривожланиш тарихи

Ҳар қандай давлатнинг энг муҳим мажбуриятларидан бири ўз фуқаролари учун уларнинг меҳнат давридан кейин муносиб кексаликни таъминлаш ҳисобланади. Бу функцияни бажариш учун давлат меҳнатга лаёқатсиз аҳоли қатламига (қарилик, ногиронлик ва боқувчисини йўқотганлик бўйича) ижтимоий шаклга эга бўлган пенсия деб номланувчи пул тўловларини тўлаб боради.

Пенсия тизимларининг ижтимоий институт сифатида юзага келиши анча олдин содир бўлган. Рим империясида Юлий Цезар давридаёқ легионерларга муносиб кексаликни таъминлаш чоралари кўзда тутилган. Ҳар бир легионерга урушда босиб олинган ерлардан мулк ажратилган.

Ҳозирги пайтда дунёда пенсия тизими тарихи XVIII-XIX асрлардан, давлат хизматчиларининг алоҳида камсонли гуруҳларининг давлат пенсия таъминотидан, мамлакатнинг барча фуқароларини қамраб олувчи пенсия механизмига ўтиш давридан бошлаб ўрганилади. Бунда айниқса Европа мамлакатлари – Франция, Буюк Британия ва Германиялар илғор саналади. Биринчи пенсия таъминоти Франциянинг ҳарбий денгиз флоти офицерлари учун 1673 йилда жорий этилган. Буюк франсуз революцияси даврида, 1790 йилда давлат хизматчилари бўлган, 30 йиллик стажга эга бўлиб, 50 ёшдан ошган фуқароларнинг пенсиялари тўғрисида қонун қабул қилинган. Илк кенг кўламли пенсия тизими канслер Отто фон Бисмарк ислохотлари туфайли пайдо бўлган У секин аста амалиётга тадбиқ этилиб, аввалига беморлар ва ногиронларни молиявий қўллаб-қувватлашни (1884 й), кейинчалик эса умумий пенсия таъминотини кўзда тутган. Америка қўшма штатлари (АҚШ)да эса бундай тизим анча кечроқ, яъни 1935 йилда Рузвелт томонидан

“Ижтимоий ҳимоя акти” имзоланганидан кейин, Буюк Британияда 1908-йилда, Францияда эса 1910 йилда ташкил этилган.²

Биринчи, хусусий секторда банд бўлганларни давлат томонидан ёшга доир пенсия билан таъминлаш тизими 1889 йилда Германияда ташкил этилган. Бу ишга Германияликлар ижтимоий суғурталашни мажбурий бадалларга асослаган ҳолда ёндошганлар. Иш берувчилар ва ишчилар уни молиялашириш учун маблағлар ажратиши яъни бадаллар тўлаши лозим бўлган. Германияда амалга киритилган тизим фаолияти, гилдиялар ва ишчилар бирлашмалари ташкил етган ихтиёрий ўзаро ёрдам фондларининг амалиётига таянган еди. Янги тизимдаги пенсия ҳуқуқи аввал тўланган бадалларга асосланган. 1891 йилда Дания ва 1898 йилда Янги Зеландия муҳтож аҳоли қатламига мақсадли ёрдам беришга йўналтирилган пенсия тизимини амалга киритди. Бу тизим умумий солиқ даромадлари ҳисобига молиялаштирилиб, эҳтиёжларни аниқлашни мўлжалланган ва тўловларнинг қатъий миқдорини кафолатлаган. Бу тизимлар кўпроқ муҳтож аҳоли қатламига оид анъанавий қонунчиликдан келиб чиққан.

Кейинги йилларда кўпчилик ғарбий Европа мамлакатлари герман модели бўйича пенсия суғуртаси тизимини шакллантирди, англисаксон мамлакатлар (АҚШдан ташқари) ва шимолий Европа давлатлари эса кўпроқ Дания ва Янги Зеландия йўлини танлади. Бу тизимлар турли масалаларни ҳал қилган. Германия модели ишловчиларнинг пенсияга чиққанидан сўнг мавжуд ижтимоий ҳолатини сақлашга мослаштирилган. Дания модели эса (Англияда тадбиқ этилган) – муҳтожликни чеклашга қаратилган.

XX асрда жаҳон давлатлари пенсия тизимларининг аста секин яқинлашуви рўй беради. Суғурта бадалларига асосланган тизимларда аввалги тўловлардан қатъий назар, минимал пенсия кафолатланди. Бюджет даромадидан молиялаштириладиган, барчага тенг бўлган пенсия миқдорига асосланган мамлакатларда эҳтиёжларни аниқлаш назорати бекор қилинди. Буюк Британияда қатъий минимал пенсияларга қўшимча равишда мажбурий ижтимоий суғурта тизими киритилди.

1920 йилларда АҚШда штатлар ҳукумати муҳтожлилик белгиларига асосланган пенсия тизимларини қўллашни бошлади. 1934 йилга келиб бу тизим 28 та штатда мавжуд эди. 1935 йилда АҚШда пенсия суғуртасининг федерал тизими жорий этилди.³ Унга кўра Федерал пенсия фонди Социал Сесуритй ташкил этилди.

Шу йили Халқаро Меҳнат ташкилоти мигрантларнинг ҳуқуқларини мустаҳкамлаш мақсадида, қарилик, ногиронлик ва боқувчисини йўқотганлик пенсияларига оид қонунларнинг координацион, яъни, ўзаро мувофиқлаштирилган тизимини яратиш ташаббуси билан чиқади.

Пенсия дастурларининг ўзига хос белгиларидан бири – уларнинг вужудга келиши босқичида сиёсий оммабоплиги эди. Бу тушунарли: пенсияга чиқувчи ишчилар ўтган меҳнат стажи давомида, уларнинг пенсия

²К.э.н. Федотов А.И. История возникновения пенсионных систем в зарубежных странах. 2007.

³ Beveridge Not Bismarck! European Lessons for Men’s and Women’s Pensions in Germany. February 2014.

тўловларини таъминловчи бадалларни тўлиқ миқдорда тўлашмаган. Уларнинг пенсия тўловлари оғирлиги келгуси ишчилар авлоди зиммасига тушган. Бироқ қариялар улуши кам бўлган ёш индустриал жамият учун бу жиддий муаммога сабаб бўлмаган.

Иккинчи жаҳон уруши бошланиши арафасида деярли барча индустриал давлатлар ўз пенсия таъминоти тизимига эга бўлсада, уларнинг кўпчилигида пенсия тизими ва пенсия тўловлари билан таъминланган аҳоли улуши чегараланган эди. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги ўн йиллик, кўплаб ривожланган давлатларда қопланиш даражасининг ошиши ва пенсия тўловларининг оммалашуви даври бўлди.

Шунингдек бу даврда пенсия таъминотига оид қонунчилик базаси такомиллашиб борди. 1962-йилда Халқаро Меҳнат ташкилоти томонидан №118-сонли “Мамлакат фуқароси, чет элликллар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг тенг ҳуқуқлилиги тўғрисида”ги Конвенция қабул қилинди. Унда ижтимоий таъминот соҳасидаги тенг ҳуқуқлилиқ тамойили ўрнатилди. Бу конвенцияни ратификация қилган Халқаро Меҳнат ташкилоти аъзолари ўз ҳудудларида Халқаро Меҳнат ташкилотига аъзо бошқа давлат фуқароларини, шунингдек қочоқ ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни 1952-йилда №102-сонли конвенция билан кафолатланган ижтимоий таъминланиш ҳуқуқларини, ўз фуқаролари билан бир қаторда таъминлаш мажбуриятини олганлар. 1965-йилда №48-сонли конвенция қабул қилинди. Унга кўра аниқ бир шахснинг меҳнат фаолияти бир неча мамлакатларда амалга оширилган бўлса, бу ҳолда ҳар уч турдаги пенсиядан бирини олаётганда аниқланадиган меҳнат стажи даврлари йиғиндиси қандай ҳисобланиши масалаларини тартибга солиш имконияти вужудга келди. Бу масалалар янада батафсил қилиб 1982-йилда имзоланган №157-сонли конвенцияда ишлаб чиқилган.

Жаҳон тажрибасини таҳлил қилсак, XIX–XX асрларда турли пенсия таъминоти моделлари акс этган иккита базавий назарий-услубий ёндошувлар шаклланган.⁴

Биринчиси, давлат пенсия тизими иштирокчиларининг даромадини минимал даражада таъминлашни кафолатлаш заруратига қаратилган бўлса, иккинчиси, суғурталанган ишчининг даромадини, унинг иш ҳақининг маълум бир қисмини резервлаб қўйиш хисобига, пенсиядан олдинги даромади билан солиштириб, ўша даражада сақлаб қолишни таъминлашга йўналтирилган. Ушбу ёндошувлар асоси қуйидаги пенсия тизими моделларидан иборат. Улар турли йилларда шаклланган О.Бисмарк ва У.Беверидж тамойиллари асосида қурилган.

2. Дунё мамлакатларида пенсия таъминоти тизимидаги пенсиялар турлари

Бунга қуйидаги пенсия таъминоти тизимлари киради:

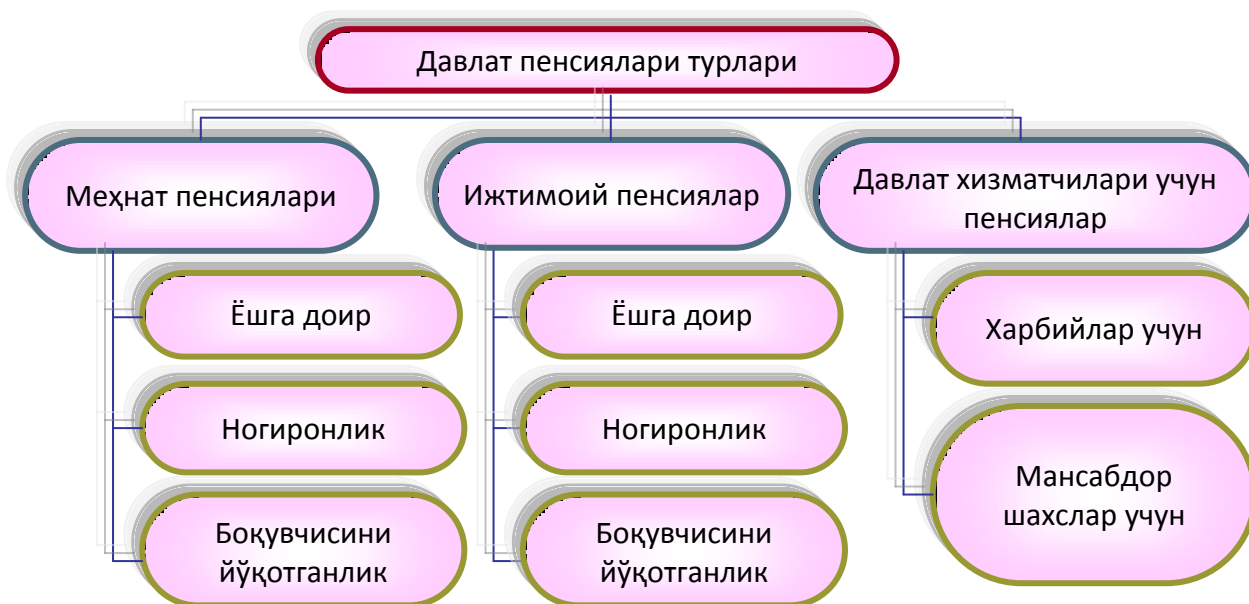
⁴ Naczyk, M.; Palier, B. (2012): France: Promoting funded pensions in Bismarckian corporatism?, in: Ebbinghaus, B. (ed.): Varieties of Pension Governance. The Privatization of Pensions in Europe. Oxford: Oxford University Press, 89–118.

1. Давлат пенсия таъминоти тизими
2. Хусусий (нодавлат) пенсия таъминоти тизими
3. Фуқароларнинг шахсий (жамғариб бориладиган) пенсия тизими

Давлат пенсия таъминоти мамлакатнинг ҳар бир фуқаросини ёки алоҳида гуруҳлари (масалан, давлат хизматчилари)ни қамраб олади. Давлат пенсия таъминоти фуқароларининг қариганда, меҳнат қобилиятини тўлиқ ёки қисман йўқотганда, боқувчисиз қолганда ижтимоий таъминланишдан иборат ҳуқуқларини рўёбга чиқаришни кўзда тутди.

Давлат пенсиялари 3 гуруҳдан иборат:

1. Меҳнат пенсияси
2. Ижтимоий пенсия ва нафақалар
3. Давлат хизматчилари учун пенсиялар

1-расм. Дунё мамлакатларида давлат пенсиялари турлари

Меҳнат пенсияси – пенсионернинг иш стажидан ва ўртача ойлик иш ҳақидан, шунингдек тўлаган суғурта бадаллари миқдоридан келиб чиқиб ҳисобланади ва тайинланади. Меҳнат пенсиясини олиш ҳуқуқи фуқаро маълум бир ёшга тўлганида пайдо бўлади. Бу кўрсаткич турли давлатларда турлича бўлиб, кўпчилик хорижий давлатларда Халқаро Меҳнат Ташкилотининг тавсиясига кўра у аёллар ва эркеклар учун 65 ёш қилиб белгиланган. Бизда бу кўрсаткич аёлларда 55 ёш, эркекларда 60 ёшни ташкил қилади.

Ижтимоий пенсия ва нафақалар эса иш стажига боғлиқ бўлмай, аҳолининг ижтимоий муҳтож қатлами учун тайинланади ва тўланади. Ижтимоий пенсиялар турли давлатларда турли шартларда тайинланади. Масалан, АҚШда ижтимоий пенсия кам таъминланган фуқаролар учун минимал пенсия миқдорида тўланади, агарда у фуқаро бошқа даромад манбаига эга бўлса, ижтимоий пенсия миқдори камайтиради.

Давлат хизматчилари учун пенсиялар эса харбий хизматчилар, мансабдор шахслар учун тайинланади. Бу пенсия тўловлари бевосита давлат бюджети ҳисобидан амалга оширилади. Масалан яқин йилларгача Хитой Халқ Республикасида давлат пенсияси фақатгина давлат хизматчилари, амалдорлар учун берилар эди.

Давлат пенсия таъминоти тизими ижтимоий солиқлар ва тўловлар ҳисобига молиялаштирилиб, унда иштирок этиш барча ишловчилар ва иш берувчилар учун мажбурий ҳисобланади. Демак, давлат пенсия тизимининг асосий молиявий манбаи ижтимоий суғурта тизимига киритиладиган тўловлар ҳисобланади. У умумий ойлик иш ҳақининг ҳажмига боғлиқ бўлиб, турли мамлакатларда турлича кўрсаткичга (Канадада 5 фоиз, Италияда 30 фоизгача) эга. Айрим мамлакатлар (АҚШ, Канада, Япония)да тўловлар иш берувчи ва ишчилар томонидан тенг миқдорда тўланади, бошқа мамлакатлар (Испания, Италия)да эса иш берувчи зиммасига юк кўпроқ тушади. Ижтимоий тўловлар ёки солиқлар ставкалари ҳар бир давлатнинг қонунчилиги билан белгилаб қўйилади (1-жадвал).

Давлат пенсия таъминоти одатда солидар (таксимловчи) тизимга асосланади. Солидар тизимда пенсионер ўз пулларини эмас, балки айна пайтда солиқ ва бадаллар тўловчилари бўлмиш ишловчиларнинг пулларини оладилар. Шу тариқа, таксимловчи тизим ўзида авлодлар бирдамлигини ифодалайди.

“Авлодлар бирдамлиги” ижтимоий тамойил бўлиб, у мажбурий тартибда амалга оширилганда ва давлат даражасида ҳамда демографик ҳолат ижобий бўлгандагина тўлақонли ишлаши мумкин.

Бу тизимнинг моҳияти шундаки, пенсия фондига келиб тушувчи пенсия суғуртаси бадаллари кўринишидаги маблағлар, пенсия фондлари ҳисоб рақамида деярли ушланиб қолмай, ойлик пенсия тўловлари кўринишида пенсионерлар ихтиёрига ўтади. Шу тариқа пенсия тўловлари ўрнатилган миқдорларда таъминланиши кафолатланади.

1-жадвал

Хорижий давлатлар пенсия тизимини молиялаштириш манбалари

Давлат	Ишловчилардан ушланмалар (ойлик иш ҳақидан, %)	Иш берувчилардан ушланмалар (ойлик иш ҳақи фондидан, %)
Швеция	1	19,03
Белгия	7,5	8,86
Франция	6,6	8,2
Греция	6,67	13,33
Норвегия	7,8	14,2
Италия	8,7	21,3
Буюк Британия	5-9	5-10,45
Япония	8,25	8,25
Ирландия	7,75	12,25
Туркия	9	11
Испания	4,7	23,6

Хорижий давлатлар давлат пенсия таъминотини фуқароларнинг пенсияга чиққанида эга бўладиган даромадига кўра учга бўлиш мумкин:

- Юқори даражадаги қоплаш, қопланиш даражаси 50% дан юқори;
- Ўрта даражада қоплаш, қопланиш даражаси 50%;
- Паст даражада қоплаш, қопланиш даражаси 50% дан паст.

Қопланиш коэффициенти – ўртача пенсия миқдорининг ўртача ойлик иш ҳақи нисбатига тенг бўлиб, Халқаро Меҳнат Ташкилоти стандартларига кўра қопланиш коэффициенти даражаси фуқаронинг меҳнатга лаёқатли давридаги ойлик иш ҳақи (даромади)нинг 40 фоизидан кам бўлмаслиги керак

⁵

Шахсий пенсия ҳисоб рақамда жамғарилувчи пенсияларни фуқаро пенсия ёшига йетгандаги олиши мумкин бўлади. Шахсий ҳисоб рақамга ўтказиб турилувчи суғурта бадаллари ойлик ёки йиллик суммаси кўп мамлакатларда чегаралангандир. Одатда шахсий пенсия ҳисоб рақами тижорат ва омонат банкларида, суғурта ташкилотларида очилади.

Жамғарилувчи тизим асосида, пул фондларини ташкил қилиш схемаси ётади. Унда барча молиявий маблағлар жамланади ва унинг маълум қисмигина жорий пенсия тўловлари харажатларини қоплашга сарфланади. Қолган, резерв қисми эса даромад олиш манбаси сифатида инвестицияларга йўналтирилади.

Резерв қисм фонд фаолиятининг биринчи босқичида, ишловчи иштирокчилар бадаллари умумий суммаси пенсия тўловлари учун зарур суммадан кўпроқ бўлиши ҳисобига шаклланади. Фонднинг ривожланиши ва фаолияти даражасига кўра ишловчиларнинг суғурта бадаллари жорий пенсия харажатларидан камаяди, тафовут эса инвестицион фойда ҳисобига қопланиб борилади.

Хорижий давлатларда жамғариб бориш усули асосан нодавлат пенсия фондлари, шунингдек, халқаро ташкилотлар (масалан, БМТ)га тегишли фондлар орасида кенг тарқалган. Лекин, айрим хорижий мамлакатларидаги давлат пенсия тизими юқоридаги икки тизимни ҳам, яъни, қайта тақсимлаш (солидар)тамойилига таянган давлат пенсия таъминоти тизимини (у асосий тизим ҳисобланади) ҳамда жамғарма механизмига таянадиган фуқароларнинг шахсий пенсия тизимини (қўшимча, тўлдирувчи тизим) ўз ичига олади. Масалан, АҚШ, Швеция ва Ўзбекистонда жамғариб бориладиган пенсия тизими давлат пенсия тизимида ҳам қўлланилади.

Бироқ дунёдаги ҳар хил мамлакатлар тарихий анъаналар, жорий ижтимоий-сиёсий вазият, иқтисодий имкониятлар ва бир қатор бошқа омилларга кўра ушбу икки тизимнинг ҳар хил қоришмасидан фойдаланади. Буткул ўхшаш икки пенсия тизими эга давлатни топиш қийин.

Хорижий давлатларда давлат пенсиясидан ташқари хусусий пенсия суғуртаси тизими ҳам жорий қилинган бўлиб, у корпоратив (профессионал) ёки индивидуал жамғарма асосида қурилиши мумкин. Хусусий (нодавлат) пенсия таъминоти тизими бирор бир соҳага оид кишилар мажмуини қамраб

⁵ “Ижтимоий таъминотнинг минимал нормалари тўғрисида”ги №102 Конвенция. ХМТ 1952 йил.

олади. Одатда бу ролда касоба уюшмалари бирлашган йирик корхоналар, компаниялар ва корпорацияларнинг меҳнат жамоалари иштирок этади.

Кўплаб давлатларнинг пенсия таъминоти тизимида, хусусий пенсия тизими салмоқли ўринни эгаллайди.

Корпоратив пенсия тизимлари давлат ва индивидуал схемаларидан фарқли ўлароқ иш берувчилар томонидан молиялаштирилиб, фирманинг ихтиёрий ажратмалари ёки жамоа шартномаларидаги мавжуд шартларга таянади. Корпоратив пенсия тизимлари давлатнинг минимал аралашуви остида ва нисбатан кам маъмурий харажатларга эга бўлади. Бироқ айрим давлатларда фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоялаш мақсадида хусусий пенсия тизимларини назорат қилиш ва тартибга солишга оид қатор чоратадбирлар амалга оширилади. Масалан, фуқароларнинг пенсия таъминотида корпоратив пенсия тизимлари салмоғи жуда юқори бўлган АҚШда, бу тизим учун “ўйин қоидалари” давлат томонидан ўрнатилган ва назорат қилинади. Шу сабабли ҳам корпоратив пенсия тизими АҚШда иккинчи миллий пенсия тизими даражасигача кўтарилган. Буюк Британияда эса хусусий пенсия тизимларини ролини ошириш мақсадида унинг иштирокчилари учун бир қатор имтиёзлар яратилган. Масалан, корпоратив пенсия тўловларидан солиқлар ушланмайди.

Корпоратив пенсия тизимда ишчига келажакда тўланиладиган пенсия унинг стажи ва ойлик иш ҳақисининг ҳажмига боғлиқ бўлади. Ишчи стажининг давомийлигини корхона белгилайди. Масалан, Германиянинг АирБус, Мерседес, Сейменс каби йирик корхоналари ходимлари, ушбу корхоналарда минимум 10-йил стажга эга бўлган тақдирда корпоратив пенсия олиш ҳуқуқига эга бўладилар.

Иш берувчилар учун корпоратив пенсия тизимини ташкил қилишдан асосий мақсад – рақобатбардошлиликни таъминлаш учун, энг яхши, малакали кадрларни жалб қилиш, кадрлар сиёсати ва интизомини мустаҳкамлашдан иборат ҳисобланади.

Демак, давлат юқорида келтирилган биринчи ва иккинчи тизимларда, уларнинг ташкил қилиниш шартлари, пенсия таъминоти ҳажмини белгилашда иштирок этса, учинчи тизимда давлат тўғридан-тўғри иштирок этмайди, бироқ шартнома ва ҳуқуқий мажбуриятлар бажарилишида кузатувчи вазифасини ўтайди.

3. Жаҳонда пенсия тизимлари моделларини мамлакат иштимой иқтисодий жараёнларга боғлиқ ҳолда танланиши

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими узоқ давр мобайнида шаклланган бўлиб, дастлаб саноат инқилоби оқибатида вужудга келган. Европа ва Шимолий Америка мамлакатларида юз берган саноат инқилоби таракқиёт жараёнига кучли таъсир ўтказиб, ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ҳал қилиш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқишга ундади.

Иқтисодий саноатлаштириш жараёнида ёлланма ишчилар синфи юзага келганлиги уларнинг ижтимоий ҳимоя қилиш сиёсатини ўзгартиришни талаб қилди. Хусусан касаллик, ишсизлик ҳамда меҳнатда шикастланганлик ёки қарилликда уларга иш ҳақи тўланиши тўхтатиб турилганда, улар турмуш даражасини сақлаш ва қашшоқлик даражасига тушиб қолмаслик янги қўллаб-қувватлаш тизимини ишлаб чиқиш зарурати пайдо бўлди.

Алоҳида банкларда жамғармалар ташкил қилиш имкони яратилди, касал ёки меҳнатда шикастланган ишчиларни қўллаб-қувватлаш бўйича иш берувчиларнинг зиммасига мажбуриятлар юклатилди, касал бўлганда ва қариллик чоғида молиявий ёрдам берадиган ташкилотлар ривожланди, хусусий суғурта фондлари ишчилар ҳаётини суғурталаш ва дафн нафақаси ажратишни бошлади. Мазкур муносабатлар янги “ижтимоий таъминот” тушунчасини вужудга келишига сабаб бўлди.

Ижтимоий таъминот – бу жамият аъзоларини ижтимоий воситалар ёрдамида ҳимоя қилиш тизими бўлиб, у ишлаб чиқаришнинг тўхташига сабаб бўладиган иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришлар (касаллик, бола тўғиш, ишсизлик, ногиронлик, қариллик ва ўлим муносабати) оқибатида ажратиладиган ёрдам ва имтиёзлар йиғиндисидир. Ижтимоий таъминотнинг молиявий манбаси ёлланма ходимлар томонидан мажбурий ажратиладиган суғурта бадаллари ҳисобланган. Мазкур суғурта ажратмалари соғлиги, малакаси, ёши ва жинсидан қатъий назар барча ходимлар томонидан тўланган. Суғурта концепцияси ишчилар бирдамлигини ифодалаб, ишдаги ҳамкасблар муҳтож бўлган ҳолларда уларни ажратилган суғурта бадаллари ёрдамида молиявий қўллаб-қувватлашни назарда тутган. Бунинг натижасида ижтимоий суғурта тизими ҳалқаро миқёсдаги қоидага айланди.

Ижтимоий таъминот тизими ривожланишининг дастлабки босқичида иш ҳақиси юқори ҳисобланган ходимлар ўзини-ўзи суғурта қилиши мумкин бўлган. Кейинчалик, ижтимоий таъминот тизимининг тараққиёти жараёнида пенсия ва нафақаларнинг қатъий белгиланган миқдори юзага келади ва суғурта тизими жамиятнинг барча аъзоларини қамраб олиш ғояси пайдо бўлади. Мажбурий суғурталаш тизимида энг кам иш ҳақи оладиган ходимларга белгиланган суғурта бадали юки юқори иш ҳақига ега хизматчиларга нисбатан оғир келди. Ўз навбатида, энг кам иш ҳақи даражасига асосланган нафақалар юқори ойлик олувчи ходимларни қониқтирмаслиги маълум бўлди. Бунинг натижасида, иш ҳақи миқдори бўйича мажбурий бадалларни йиғишга асосланган пенсия ва нафақалар тизими вужудга келди. Ижтимоий таъминот иш берувчилар ва уларнинг ёлланма ишчилари томонидан бошқариладиган хусусий тизим билан биргаликда ривожланди. Бу еса ижтимоий таъминотни сифатли таъминлашга мўлжалланган қўйидаги тизимни юзага келтирди:

- қатъий миқдорда давлат ёҳуд иш ҳақи асосида ҳисобланган пенсия;
- хусусий фондлар ҳисобидан ажратиладиган пенсиялар.

Ҳозирги кунга келиб ҳар бир мамлакат пенсия таъминоти тизими ўзига хос хусусиятига ега. Ривожланган мамлакатларда пенсия таъминоти тизими

уч бўғиндан иборат: давлат, нодавлат ёки хусусий пенсия жамғармалари ва суғурта институтларидир. Аксарият мамлакатларда пенсиянинг миқдори иш ҳақининг ҳажми ва тўланган суғурта бадали миқдорига қараб белгиланади.

Хориж тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, бозор иқтисодиёти тизими аҳолининг кам таъминланган, ногирон ва кексайиб қолган фуқаролар турмуш даражасини ошириш борасида тегишли чоралар кўриши ва суғурта тизимини ривожлантириш заруриятини вужудга келтиради. Шу билан бирга, аҳолининг қариши билан белгиладиган демографик вазиятнинг ўзгариши пенсия таъминоти ҳамда уларни ислоҳ қилишга жаҳон ҳамжамияти томонидан бўлаётган қизиқишнинг янада ошишига сабаб бўлмоқда.

Ривожланган мамлакатларда пенсия таъминоти тизими билан бир қаторда давлат тасарруфида бўлмаган хусусий пенсия таъминоти мавжуд бўлиб, унинг зарурлиги қуйидаги икки асосий сабаблардан келиб чиқади:

Биринчидан, бозор муносабатлари шароитида фуқароларни еркин фаолият кўрсатиш бўйича кўпроқ еркинлик бериши билан бир қаторда, уларга ижтимоий таъминотни таъминлаш борасида масъулият юклайди. Ҳар бир фуқаро меҳнатга қобилиятига ега даврдан бошлаб, у қариган ёки меҳнат қобилиятини йўқотганда ўзини ижтимоий ҳимояланишини уйлаши керак.

Иккинчидан, ҳар қандай ривожланган давлатнинг молиявий имкониятлари чекланган бўлади. Давлат фуқаролар қариганда ёки меҳнат қобилиятини йўқотганда барқарор ижтимоий ҳимоялаш сиёсатини амалга ошириш имконига эга эмас. Ижтимоий таъминот ўз имкониятларидан келиб белгиланади. Яъни давлат меҳнатга қобилиятиз фуқароларни ўртача турмуш даражасидан юқори миқдорда таъминлай олмайди.

Швед социологи Г.Эспинг-Андерсен ижтимоий йўналтирилган давлатнинг либерал, консерватив ва социал-демократик моделга ажратади:⁶

Либерал модел АҚШ, Канада, Австралия, Буюк Британияда шаклланиб, унда хусусий мулк ҳукмронлик қилади. Моделнинг асосий шартлари: давлатнинг иқтисодиётга кам аралашуви; ЯИМда давлат улушининг пастлиги. Фуқароларга ижтимоий ёрдам суғурта бадаллари ҳисобидан амалга оширилади. Бу жараёнга давлат мумкин қадар кам аралашади, у асосан муайян кафолатларни тартибга солиш билан шуғулланади. Суғурта тўловлапи деярли бир миқдорда бўлади. Тадбиркорликни ривожланиши учун барча шарт-шароитлар яратилган, корхоналар ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун талаб қилинмаган ходимларни ишдан озод этиш ҳуқуқига егадир. Бундай ҳолатнинг ўта либерал шакли АҚШ кўзатилади. Ишлаб чиқариш пасайган шароитда ижтимоий дастурлар қисқартирилиб, аҳолини мухтож қатлами, аввало хотин-қизлар, ёшлар ва қарияларга ижтимоий ҳимоя камайтиради.

Консерватив (корпоратив) модел ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига эга мамлакатлар ҳисобланган Австрия, Германия, Италия, Франция каби мамлакатларга хосдир. Бу моделда давлатнинг мавқеи юқори:

---

⁶ Ламбаева И.А. Социальная работа за рубежом. Учебное пособие. Улан-Удэ: Издательство ВСГТУ, 2000. 110 с.

ижтимоий соҳа харажатларига бюджетдан ажратиладиган маблағлар ҳамда ходимлар ва иш берувчиларнинг суғурта бадаллари ажратмалари миқдори деярли тенг ҳисобланади. Қайта тақсимлашнинг асосий йўналишлари давлат ихтиёрида ёхуд унинг назорати бўлади. Давлат фуқароларнинг моддий кўллаб-қувватлаш вазифасини суғурта тизимига орқали амалга оширади. Шу сабаб ижтимоий нафақалар миқдори меҳнатдан олинган даромад ва суғурта бадаллари миқдorigа боғлиқ бўлади. Ишсизлик юз берган ҳолда кафолатланган тўловлар меҳнат стажига, тўловлар муддати эса суғурта бадаллари тўлашнинг давомийлиги, уларнинг миқдори ва ходимнинг ёшига боғлиқ бўлади. Ишсизлик нафақаси 50 ёшдан катта фуқароларга тўланади.

Социал-демократик (солидар) моделда аҳолини ижтимоий ҳимоясида давлатнинг иштироки муҳимдир. Аҳоли даромадини тенглаштириш ва уни бандлигини таъминлаш ижтимоий сиёсатнинг устувор вазифаси ҳисобланади. Модел Швеция, Норвегия, Финляндия, Дания, Нидерландия ва Швейцарияга хосдир. Иқтисодиётнинг ривожланган давлат сектори – бу ижтимоий соҳани харажатларининг асосий қисми ижтимоий аҳамиятга молик объектларнинг еҳтиёжларини қондиришга йўналтирилади. Миллий маҳсулот аҳолининг кам таъминланган табақалари фойдасига қайта тақсимланади. Бунинг учун солиқ тортиш даражаси жуда юқори белгиланади. Швеция ЯИМда давлат харажатларнинг улуши 66 фоиз, Данияда 61 фоиз, Финляндияда 56 фоизни ташкил этади. Ушбу моделнинг ўзига хос хусусиятларига ишсизлик даражасини имкон қадар камайтириш бўйича тегишли чоралар кўрилади.

Баҳс мунозаралар учун саволлар

1. Пенсия тизимининг ривожланиш тарихини тушунтиринг?
2. Пенсия моделларини тушунтиринг ҳамда Ўзбекистонда қўлланилаётган модел қандай?
3. Бисмарк ва Беверидж моделларини афзаллик ва камчиликларини санаб беринг.

Фойдаланилган адабиётлар

1. “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 488 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 104 б.

4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 56 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 48 б.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси.
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 22.12.2017
8. Allayarov Sh.A., Toshmukamedova D.A. Davlat pensiya ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2015. – 248 b.
9. Қосимова Г.А., Каримова З.Х. Бюджетдан ташқари фондлар. Ўқув қўлланма. – Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2009. – 202 б.
10. Хаитов А.А., Зиядуллаев М.М. Ўзбекистонда пенсия таъминоти ва хориж тажрибаси. –Т.: “Адолат”, 2009. – 172 б.
11. Тухтарова М. Пенсионное обеспечение граждан. Справочник для населения. – Т.: «NORMA», 2010. – 360 с.
12. Nicholas Barr, Peter Diamond. Reforming Pensions: A Short Guide 1st Edition. Oxford University Press; 1 edition, UK (November 30, 2009)
13. Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. Auerbach Publications. USA, 2008. – P. 288.

2-мавзу. Европа давлатлари пенсия тизимининг ўзига хос хусусиятлари (2 соат)

Режа

1. Европа давлатларида пенсия тизимларининг ривожланиши
2. Германиянинг пенсия таъминоти тизимининг асосий хусусиятлари
3. Реал секторда ходимлар ҳаракати кўрсаткичлари.

Таянч сўз ва иборалар: пенсия тизими моделлари, Халқаро меҳнат ташкилоти, ижтимоий таъминот, давлат пенсия таъминоти, корпоратив пенсия таъминоти, шахсий пенсия таъминоти, ижтимоий таъминот дастурлари

1. Европа давлатларида пенсия тизимларининг ривожланиши

Ҳар қандай давлатнинг энг муҳим мажбуриятларидан бири ўз фуқаролари учун уларнинг меҳнат давридан кейин муносиб кексаликни таъминлаш ҳисобланади. Бу функцияни бажариш учун давлат меҳнатга лаёқатсиз аҳоли катламига (қарилик, ногиронлик ва боқувчисини йўқотганлик бўйича) ижтимоий шаклга эга бўлган пенсия деб номланувчи пул тўловларини тўлаб боради.

Ҳозирги пайтда дунёда пенсия тизими тарихи XVIII-XIX асрлардан, давлат хизматчиларининг алоҳида камсонли гуруҳларининг давлат пенсия таъминотидан, мамлакатнинг барча фуқароларини қамраб олувчи пенсия механизмига ўтиш давридан бошлаб ўрганилади. Бунда айниқса Европа мамлакатлари – Франция, Буюк Британия ва Германиялар илғор саналади. Илк кенг кўламли пенсия тизими канслер Отто Фон Бисмарк ислоҳотлари туфайли пайдо бўлган У секин аста амалиётга тадбиқ этилиб, аввалига беморлар ва ногиронларни молиявий қўллаб-қувватлашни (1884 й), кейинчалик эса умумий пенсия таъминотини кўзда тутган. Америка Қўшма Штатлари (АҚШ)да эса бундай тизим анча кечроқ, яъни 1935-йилда Рузвелт томонидан “Ижтимоий ҳимоя акти” имзоланганидан кейин, Буюк Британияда 1908-йилда, Францияда эса 1910-йилда ташкил этилган.⁷

Биринчи, хусусий секторда банд бўлганларни давлат томонидан ёшга доир пенсия билан таъминлаш тизими 1889-йилда Германияда ташкил этилган. Бу ишга Германияликлар ижтимоий суғурталашни мажбурий бадалларга асослаган ҳолда ёндошганлар. Иш берувчилар ва ишчилар уни молиялашириш учун маблағлар ажратиши яъни бадаллар тўлаши лозим бўлган. Германияда амалга киритилган тизим фаолияти, гилдиялар ва ишчилар бирлашмалари ташкил етган ихтиёрий ўзаро ёрдам фондларининг амалиётига таянган эди. Янги тизимдаги пенсия ҳуқуқи аввал тўланган бадалларга асосланган. 1891-йилда Дания ва 1898-йилда Янги Зеландия муҳтож аҳоли қатламига мақсадли ёрдам беришга йўналтирилган пенсия тизимини амалга киритди. Бу тизим умумий солиқ даромадлари ҳисобига молиялаштирилиб, еҳтиёжларни аниқлашни мўлжалланган ва тўловларнинг қатъий миқдорини кафолатлаган. Бу тизимлар кўпроқ муҳтож аҳоли қатламига оид анъанавий қонунчиликдан келиб чиққан.

Кейинги йилларда кўпчилик ғарбий Европа мамлакатлари герман модели бўйича пенсия суғуртаси тизимини шакллантирди, англисаксон мамлакатлар (АҚШдан ташқари) ва шимолий Европа давлатлари эса кўпроқ Дания ва Янги Зеландия йўлини танлади. Бу тизимлар турли масалаларни ҳал қилган. Германия модели ишловчиларнинг пенсияга чиққанидан сўнг мавжуд ижтимоий ҳолатини сақлашга мослаштирилган. Дания модели эса (Англияда тадбиқ этилган) – муҳтожликни чеклашга қаратилган.

XX асрда жаҳон давлатлари пенсия тизимларининг аста секин яқинлашуви рўй беради. Суғурта бадалларига асосланган тизимларда аввалги тўловлардан қатъий назар, минимал пенсия кафолатланди. Бюджет даромадидан молиялаштириладиган, барчага тенг бўлган пенсия миқдорига асосланган мамлакатларда эҳтиёжларни аниқлаш назорати бекор қилинди. Буюк Британияда қатъий минимал пенсияларга қўшимча равишда мажбурий ижтимоий суғурта тизими киритилди.

Шу йили Халқаро Меҳнат ташкилоти мигрантларнинг ҳуқуқларини мустаҳкамлаш мақсадида, қариллик, ногиронлик ва боқувчисини йўқотганлик

---

⁷К.э.н. Федотов А.И. История возникновения пенсионных систем в зарубежных странах. 2007.

пенсияларига оид қонунларнинг координацион, яъни, ўзаро мувофиқлаштирилган тизимини яратиш ташаббуси билан чиқади.

Пенсия дастурларининг ўзига хос белгиларидан бири – уларнинг вужудга келиши босқичида сиёсий оммабоплиги эди. Бу тушунарли: пенсияга чиқувчи ишчилар ўтган меҳнат стажи давомида, уларнинг пенсия тўловларини таъминловчи бадалларни тўлиқ миқдорда тўлашмаган. Уларнинг пенсия тўловлари оғирлиги келгуси ишчилар авлоди зиммасига тушган. Бироқ қариялар улуши кам бўлган ёш индустриал жамият учун бу жиддий муаммога сабаб бўлмаган.

Иккинчи жаҳон уруши бошланиши арафасида деярли барча индустриал давлатлар ўз пенсия таъминоти тизимига эга бўлсада, уларнинг кўпчилигида пенсия тизими ва пенсия тўловлари билан таъминланган аҳоли улуши чегараланган эди. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги ўн йиллик, кўплаб ривожланган давлатларда қопланиш даражасининг ошиши ва пенсия тўловларининг оммалашуви даври бўлди.

Жаҳон тажрибасини таҳлил қилсак, XIX–XX асрларда турли пенсия таъминоти моделлари акс етган иккита базавий назарий-услубий ёндошувлар шакллланган.⁸

Биринчиси, давлат пенсия тизими иштирокчиларининг даромадини минимал даражада таъминлашни кафолатлаш заруратига қаратилган бўлса, иккинчиси, суғурталанган ишчининг даромадини, унинг иш ҳақининг маълум бир қисмини резервлаб қўйиш хисобига, пенсиядан олдинги даромади билан солиштириб, ўша даражада сақлаб қолишни таъминлашга йўналтирилган. Ушбу ёндошувлар асоси қуйидаги пенсия тизими моделларидан иборат (1-расм). Улар турли йилларда шакллланган О.Бисмарк ва У.Беверидж тамойиллари асосида қурилган.

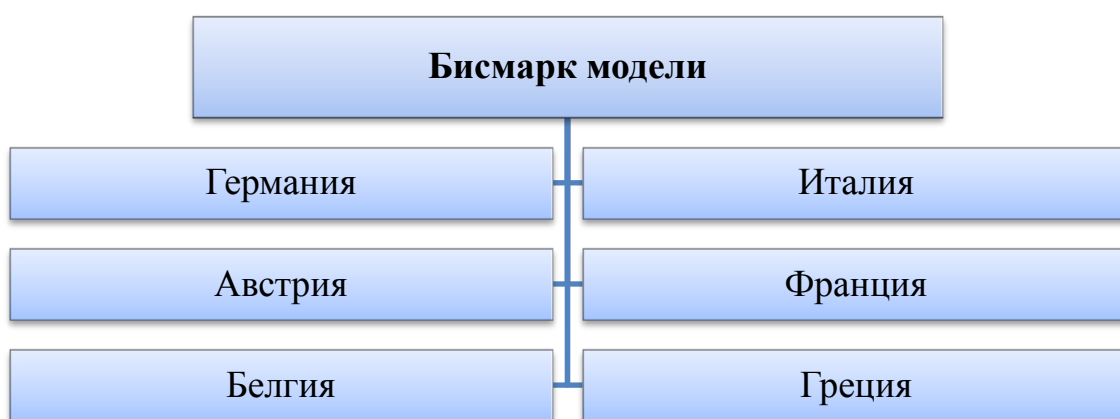
1-расм. Пенсия тизими моделлари

Бисмарк модели, “авлодлар бирдамлиги” тамойили асосида қурилган бўлиб, биринчи марта 1889-йилда Германияда жорий қилинган. Унинг негизи – тақсимловчи механизмга асосланган: ишловчи фукоро (бўлажак

⁸ М.М. Аранжереев, И.Ю. Орлова "Негосударственные пенсионные фонды", М., 2012.

пенсионер)лардан келиб тушувчи барча жорий тўловлар яъни бадаллар, “бугунги” пенсионерларнинг пенсия таъминоти тўловлари учун сарфланади.

Бисмарк концепсияси кўплаб дунё мамлакатлари томонидан амалиётда қўллаб қўвватланган. Унга кўра пенсия бадаллари кўринишида фондга тўланувчи пул маблағлари, фонд мулки сифатида, тасдиқланган “Фонд мулкани жойлаштириш йўналишлари нормативлари”га мувофиқ инвестицион лойиҳаларга жойлаштирилади. Инвестициядан келган фойда, фонднинг пенсия кўринишидаги тўловларини тўлаш манбаси бўлиб ҳисобланади. Бу модел ҳалигача кўплаб давлатларда амал қилади (2-расм). Бисмарк модели доирасида қўшимча пенсия таъминоти режимлари мавжуд бўлиб, улар жамғариш тамойилларига асосланган, бироқ улар унчалик ҳам ривожланмаган. Пенсия йиғиндиси ўртача иш ҳақининг 70 фоизини ташкил қилади.

2-расм. Пенсия тизими Бисмарк моделига асосланган давлатлар

Бисмарк модели хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

Мақсади – мажбурий пенсия суғуртаси ёрдамида ишловчининг ҳаёт даражаси ва сифатини сақлаш (қоплаш коэффициенти 60-70%);

Тизимни молиялаштиришда ишловчи иштирокининг юқори даражадалиги;

– Ихтиёрий пенсия режаларининг мавжудлиги (қоплаш коэффициенти 10-20%);

– Умумий қоплаш коэффициенти 90%;

– ЯИМ даги иш ҳақи ҳажми 45-50% атрофида;

– Мажбурий пенсия суғуртасига резервланадиган маблағлар улушининг юқорилиги (ЯИМ 10-15 фоиз);

– Қўшимча (нодавлат) корпоротив пенсия суғуртаси (ЯИМ 2-3 фоиз).

Пенсия тизимида давлатнинг роли минималлаштирилган.

Беверидж модели давлат томонидан барча аҳоли учун олдиндан белгиланган ва минимал пенсия билан таъминлашни назарда тутди. Ушбу тизим доирасида давлатлар орасидаги фарқ асосан минимал пенсия миқдори суммасида бўлиши мумкин. Тизимни молиялаштириш манбаси махсус “ижтимоий” солиқ ҳисобланади. Бироқ, базавий пенсия миқдори меҳнат

фаолияти даври мобайнида эришилган ҳаёт даражасига умуман мос келмаслиги сабабли, қўшимча пенсия таъминоти турлари кенг тарқалган. Беверидж “Қўшимча пенсия дастурлари доимо жамғариш тамойили асосида курилади, бироқ барча мамлакатлар учун ягона “хусусий пенсия фондлари” модели мавжуд эмас” деб ҳисоблаган.

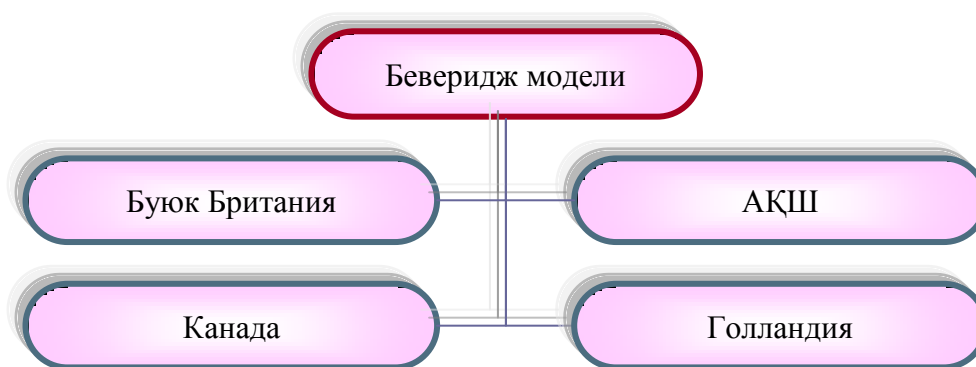
Беверидж модели 1942-йилда Англияда ижтимоий ҳимоя тизими кўринишида ишлаб чиқилган ва амалга оширилган. Бугунги кунда Буюк Британия пенсия тизими давлат суғуртаси, профессионал (корпоратив) ва шахсий пенсияларни ўз ичига олади. Профессионал ва шахсий пенсиялар мажбурий эмас. Улар жамғариш тамойилига асосланган, қўшимча пенсия таъминоти дастурлари ҳисобига шаклланади. Профессионал пенсиялар иш берувчилар томонидан тайинланади, ташкилотлар пулларни пенсия фондларига ўтказишади, йиғилган пуллар қўшимча пенсия сифатида тўланади.

Беверидж модели хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- Барча пенсия ёшидаги аҳолини қамраб олиб, бир хил пенсия миқдоридаги таъминотни кафолатлайди;
- Кафолатланган қоплаш миқдори иш ҳақидан 18-20%;
- Қўшимча корпоратив пенсия суғуртасининг кафолатланган қоплаш миқдори 35-45%;
- Умумий қоплаш коэффициенти 50-60%;
- Иш ҳақининг ЯИМ даги юқори ҳажми (60-65% атрофида);
- Мажбурий пенсия суғуртасига резервланадиган маблағлар қисмининг ўртачалиги (иш ҳақи миқдоридан қарийб 12-14%, ёки ЯИМдан 6-7%);
- Қўшимча (нодавлат) корпоратив пенсия суғуртаси (ЯИМ 3-4%).

Пенсия тизимида давлатнинг роли максималлаштирилган.

Қуйидаги давлатлар пенсия тизимида Беверидж модели ишлатилади.

3-расм. Пенсия тизими Беверидж моделига асосланган давлатлар

Барча ижтимоий суғурта дастурлари каби, қариганда пенсия билан таъминлаш, ижтимоий ҳимоя ва стимулларга таъсир ортасидаги балансни топишни тақазо этади. Ижтимоий суғурта бўйича тўловлар қариялар

гуруҳини муҳтожликдан ва яшаш даражасининг кескин пасайишидан ҳимоя қилади.

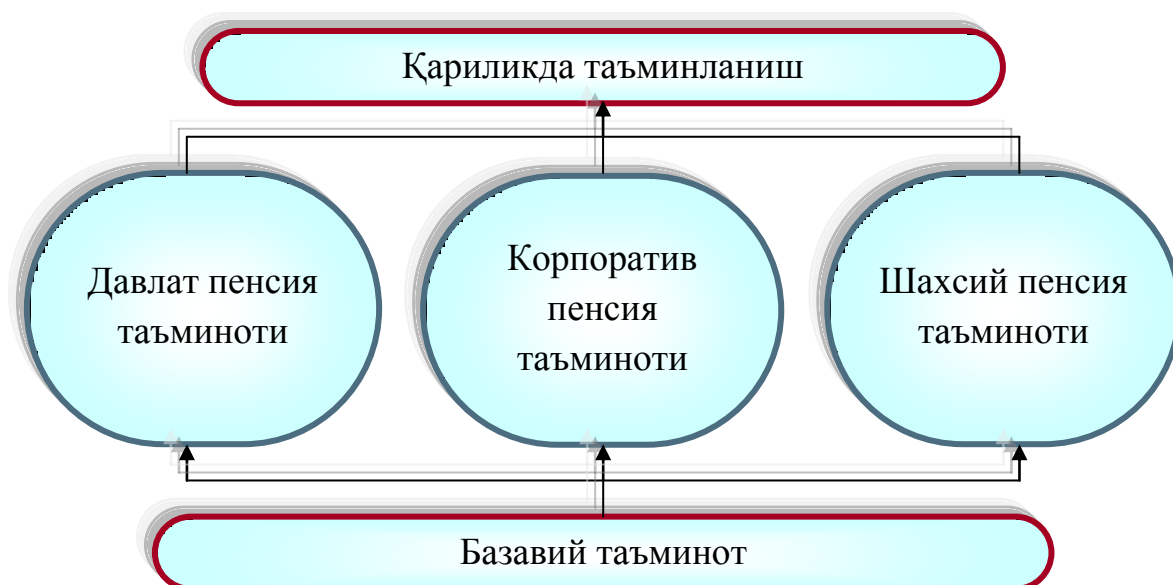
2. Германиянинг пенсия таъминоти тизимининг асосий хусусиятлари

Ғарб олимларининг фикрича, табиий туғилиш камайиши ва умр кўриш ёшининг ортиши аҳолининг қаришига сабаб бўлиб, меҳнат бозорига салбий таъсир кўрсатади. Шунинг учун пенсияга чиқиш ёшининг босқичма-босқич меъёрида оширилиши пенсия фондлари маблағларини барқарор ривожланишга олиб келиши мумкинлиги таъкидланади.

Қолаверса, ривожланган мамлакатларда аҳолининг ўртача умр кўриш ёшининг ошиши ва туғилишнинг камайиши демографик масалалар каторидан чиқиб тобора иқтисодий муаммога айланиб бормоқда. Хусусан, 2000 йилда бир нафар 65 ёшдан ошган пенсионер фуқарога 4-5 нафар меҳнатга лаёқатли аҳоли нисбати тўғри келган бўлса, 2020-2025 йилларга бориб айрим Европа мамлакатларида уларнинг ўртасидаги нисбат 1:2.5 бўлиши кутилмоқда. Мазкур ҳолат пенсия таъминотида оид харажатларни ўсиши пировардида яқин келажакда барқарор молиялаштириш учун қўшимча молиявий манбаларини излаб топишни ва давлат пенсия таъминоти самарадорлигини такомиллаштиришни тақозо этади.

Башоратларга кўра, яқин 40 йил ичида 20 ёшгача ва меҳнат ёшидаги аҳоли сони мунтазам камайиб боради, пенсионерлар сони яна 10 фоизга ортади. Европа иттифоқидаги мамлакатларда эса 2020 йилга келиб, ҳар бир пенсионерга ўртача 3 та ишловчи тўғри келади.

Демак, бугунги кун ишчиларининг пенсияда муносиб ҳаёт кечиришлари учун ҳозирдан қулай шароитлар яратиш ва пенсия тизимида муносиб ислохотлар ўтказиш зарурати жуда муҳим ҳисобланади.

4-расм. Германия пенсия тизими тузилиши

Германия пенсия тизими Европадаги энг самарали тизимлардан бири ҳисобланади. “HelpAge” – дунё мамлакатларида қарияларнинг ҳаёт даражаси рейтинги бўйича эса Германия фахрли учинчи ўринни эгаллайди. Германия пенсия тизимининг асосий тамойили бу “авлодлар бирдамлиги” (солидар) тамойилидир. Германия ўз фуқароларининг қариганида қўллаб-қувватлаш чораларини XIX асрнинг охирида бошлаган. Бугун Германия пенсия тизими, барча манфаатдор томонлар яъни, давлат, иш берувчилар, молиявий институтлар ва фуқароларнинг қизиқишларини инобатга ололган тизимлардан биридир.

Германияда пенсия таъминоти (ёки суғуртаси) уч хил кўринишда тақдим этилади: давлат, корпоратив ва шахсий (4-расм).

Давлат пенсия суғуртаси ойлик даромади солиқлар ҳисоблангунга қадар 3900 евродан ошмайдиган фуқаролар учун мажбурий. Ойлик иш ҳақидан ажратмалар ставкаси эса 19,5% бўлиб, иш берувчи ва ишловчи ўртасида тенг миқдорда тақсимланган. Бу пенсия иш стажи ва профессионал тариф сеткасида келиб чиқиб ҳисобланади. Пенсия таъминотининг бу қисми қайта тақсимлаш асосида қурилган.

Корпоратив пенсиялар фуқаро ишлаган корхона ва ташкилот томонидан (агарда ушбу ташкилотда корпоратив пенсия тизими йўлга қўйилган бўлса) тақдим этилади. Германиянинг йирик компаниялари ўз ишчиларини қариганда пенсия билан таъминлайди. Бунда пенсия миқдори компанияларнинг даромади, ишчининг иш стажи ва меҳнат лавозимига боғлиқ. Масалан, юқори малакали мутахассис ойига 600 еврогача, оддий ишчилар эса 100-200 еврогача корпоратив пенсия олиши мумкин.

Ойлик даромади 3900 евродан ошадиган фуқаролар эса давлат пенсия суғуртасидан воз кечиб, шахсий пенсия тизимларида иштирок этишлари мумкин. Бу тизимда шунингдек, иқтисодий мустақилликга эга бўлган фуқаролар, масалан, фермерлар, тадбиркорлар ва ижод билан шуғулланувчилар ҳам иштирок этадилар. Бу пенсия тизими бугунги кунда Германияда катта оммабопликка эришмоқда. Чунки, германияликларнинг банкларга бўлган ишончи юқори ва улар давлат ижтимоий дастурларига қарам бўлиб қолишни исташмайди.

Пенсияга чиқиш ёши аёллар учун ҳам эркаклар учун 65 ёш этиб белгиланган. Пенсия олиш ҳуқуқини берувчи минимал иш стажи 5 йил. Давлат пенсияларининг уч тури мавжуд. Булар: а) қарилик (ёшга доир) пенсияси, б) боқувчисини йўқотганлик пенсияси ва с) қисман ёки бутунлай меҳнат лаёқатини йўқотганлик (ногиронлик) пенсияси.

Германия пенсионерларининг ўртача пенсия миқдори эркаклар учун 1050 евро ва аёллар учун 700 евроли ташкил этади. Бироқ мамлакатда 300 евродан камроқ пенсия олувчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар учун ҳукумат томонидан ижтимоий тўловлар ажратилади.

Германия пенсия тизимининг ўзига хослиги ва авзаллиги шундаки, бўлажак пенсионер мамлакатдаги макроиқтисодий кўрсаткичлар, инфляция ва ҳатто валюта туридан ҳам ҳимояланган. Мамлакат пул бирлиги ўзгарса

хам, пенсионернинг меҳнат фаолияти коэффициентларда баҳоланганлиги учун бу нарса унинг пенсиясига ҳеч қандай таъсир қилмайди.

Юқорида келтирилган демографик муаммолар Германияга ҳам таъсир кўрсатиб, натижада мамлакатда яқин 30 йилга мўлжалланган ислохотлар бошлаб юборилган. Уларнинг негизини давлат пенсия таъминоти билан бир қаторда келажак ҳақида қайғуришда фуқароларнинг шахсий ролини янада ошириш тамойили ташкил этади. Шунингдек, 2030-йилга келиб, пенсия фондига тўланувчи суғурта бадаллари 22фоизга оширилади, ўртача пенсия миқдори эса иш ҳақининг 43,7 фоизигача пасайтирилади. Пенсия ёшини эса 67 ёшга кўтариш кўзда тутилган.

Баҳс мунозаралар учун саволлар

1. Европа давлатлари пенсия тизимининг ўзига хос хусусиятлари қандай?
2. Бисмарк пенсия моделининг Германияда ишлаш механизми ҳақида тушунтиринг.
3. Беверидж пенсия моделининг Буюк Британияда яралиши ва унинг ҳозирги кунда ишлаш механизмини тушунтиринг.
4. Европа давлатларидаги ижтимоий дастурлар ҳақида нималарни биласиз?
5. Европа пенсия тизими тажрибасининг айнан қайси жиҳатларини Ўзбекистонда қўллаш мумкин?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 104 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 56 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 48 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 22.12.2017
7. Allayarov Sh.A., Toshmuxeamedova D.A. Davlat pensiya ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2015. – 248 b.

8. Хаитов А.А., Зиядуллаев М.М. Ўзбекистонда пенсия таъминоти ва хориж тажрибаси. –Т.: “Адолат”, 2009. – 172 б.

9. Тухтарова М. Пенсионное обеспечение граждан. Справочник для населения. – Т.: «NORMA», 2010. – 360 с.

10. Nicholas Barr, Peter Diamond. Reforming Pensions: A Short Guide 1st Edition. Oxford University Press; 1 edition, UK (November 30, 2009)

11. Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. Auerbach Publications. USA, 2008. – P. 288.

3-мавзу. Тараққий этган мамлакатларнинг пенсия тизимлари (4 соат)

Режа:

1. АҚШ пенсия таъминоти тизими
2. Чили ва Аргентина пенсия тизими ислохотлари

Таянч сўз ва иборалар: АҚШ пенсия таъминоти тизими, Канада пенсия таъминоти тизими, ишлаб чиқариш харажатлари, маҳсулот таннархи, сотишдан олинган фойда, рентабеллик кўрсаткичлари, Лотин Америкаси пенсия таъминоти тизими, Чили пенсия таъминоти тизими, суғурталанган шахслар.

1. АҚШ пенсия таъминоти тизими

Америка Қўшма Штатлари (АҚШ) пенсия таъминоти тизими идеал бўлмасда, дунёдаги енг мукамал тизимлардан бири ҳисобланади. Пенсия миқдорлари еса Йевропа мамлакатларининг ўртача пенсия миқдоридан юқори.

“HelpAge” рейтингида АҚШ саккизинчи ўринни эгаллайди.

АҚШ пенсия тизими тақсимловчи ва жамғарилувчи тамойиллар асосида ишловчи давлат ва хусусий пенсия тизимларидан иборат (1-расм). Шунинг эвазига америкаликлар ўзларини бир эмас учта, яъни давлат, хусусий корпоратив ва шахсий индивидуал пенсиялар билан таъминлаши мумкин.

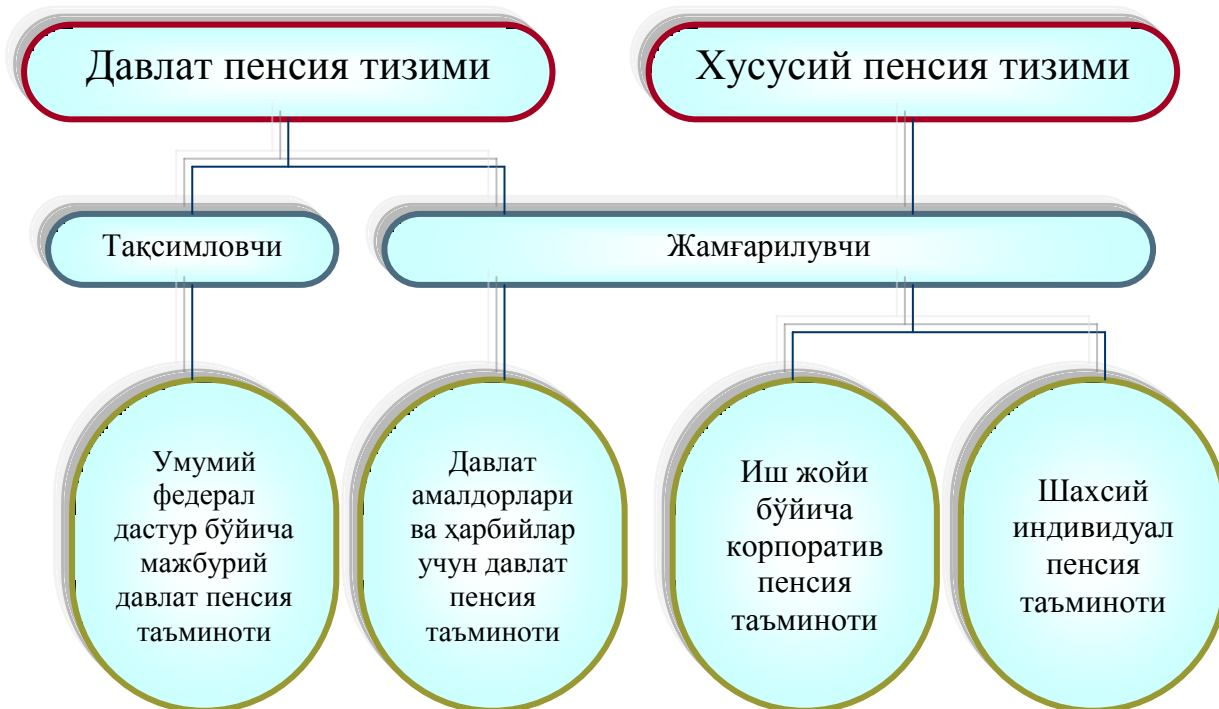
Давлат пенсия фондига тўловлар қуйидаги миқдорларда тўланади:

– Ишчининг йиллик даромади 65400\$ гача бўлса – 7,65 фоиз. Бу солиқ икки қисмдан иборат: 6,20 фоиз - қариялар, бевалар, етимлар ва ногиронларни пенсия билан таъминлаш учун мажбурий суғурта - “Retirement, survivors and disability insurance”; 1,45 фоиз - қарияларни тиббий таъминлаш учун солиқ - “Hospital Insurance”.

– 65400\$ дан ортиқ миқдордаги йиллик даромаддан фақат “Hospital Insurance” солиғи (1,45%) ундирилади. Албатта бундай катта даромадли шахслар сони унча кўп эмас.

– Иш берувчилар ҳам давлатга ишчилар билан тенг миқдорда яъни 7,65% солиқ тўлайди; шундай қилиб, тўланган иш ҳақининг ҳар 100\$ ига Умумий федерал дастурга 15 \$ га яқин солиқ келиб тушади.

– Якка тартибда меҳнат фаолияти билан шуғулланадиган, яъни иш берувчига эга бўлмаган шахслар пенсия солиғининг иккала қисмини , яъни жами 15,3 фоизни тўлайди.

1 - расм. АҚШ пенсия тизими тузилиши

Давлат пенсия тизимида пенсионерлар ҳозирда ишлаётган ва муайян пенсия фондларига бадаллар тўлаётган ишчилар ҳисобига таъминланади (1-жадвал). АҚШнинг “Умумий федерал дастур” (Social Security) деб номланган ва иқтисодиётнинг хусусий секторида банд бўлганларнинг деярли барчасини қамраб олган йирик давлат пенсия тизими қайта тақсимлаш тамойили асосида қурилган. Дастур 1935-йилги “Ижтимоий суғурта тўғрисида”ги Қонунга кўра амал қилади ва мамлакатда минимал пенсия таъминотини кафолатлайди.

1-жадвал

АҚШ “Умумий федерал дастур”ини молиялаштириш

Йиллар	Солиқ олинувчи максимал иш ҳақи (минг.доллар йилига)	Суғурта бадали нормаси (%), иш берувчи ва ишчидан алоҳида
1937	3,0	1,0
1970	7,8	4,2
2000	76,2	6,2
2014	117,0	6,2

Жамғариш тамойили асосида ишловчи давлат пенсия таъминоти мамлакат ҳукуматининг амалдорлари ва ҳарбий хизматчиларни қамраб олади.

Корпоратив пенсия олиш ҳуқуқи ходимнинг компаниядаги иш стажи 5-10 йил бўлганида пайдо бўлади.

Жамғаришга асосланган пенсия дастурларининг икки тури мавжуд:

Белгиланган тўловлар бўйича (“defined benefit plan”);

Белгиланган бадаллар бўйича (“defined contribution plan”).

Белгиланган тўловлар дастури бўйича жамғармалар - иш берувчиларнинг ажратмалари орқали молиялаштирилади, ишловчилар бу фондларга бадаллар тўламайди.

Белгиланган бадаллар дастури бўйича жамғармалар еса иш берувчилар ва ишчилар томонидан тенг миқдордаги ажратмалар ўтказиш орқали шакллантирилади.

Ҳар бир америкалик тижорат ва омонат банкларида ўзининг шахсий пенсия ҳисоб рақами (IRA-individual retirement account)ни очиш ҳуқуқига ега. Шахсий пенсия ҳисоб рақамларига ўтказиладиган йиллик бадалларнинг юқори чегараси 2000\$ миқдорида белгиланган. Ҳисоб рақамдаги маблағларни 59,5 ёшга етгунга қадар йечиш мумкин емас, 79,5 ёшдан кейин еса ҳисоб мажбурий тартибда ёпилади.

Пенсия олиш ҳуқуқи 65,5 ёшда пайдо бўлиб, талаб қилинувчи минимал иш стажи 10 йилни ташкил этади. АҚШда ўртача давлат пенсияси миқдори ойига 1100\$-1200\$ ни ташкил этади.

Бугунга келиб, ўртача умр кўриш ёшининг узайиши натижасида, АҚШ ҳукумати пенсия ёшини босқичма босқич 67 ёшга кўтариш ишларини бошлади.

Ушбу тизим **1935**-йилда жорий қилинган бўлиб, унинг харажатларини қоплаш манбаи миллий суғурта фонди ҳисобланади. Мазкур фонд мамлакат федерал бюджети таркибига киради. Қарилик пенсияси **65** ёшдан бошлаб тўлана бошлайди. Пенсия тайинлаш учун **40** квартал ёки **10** йилга тенг бўлган, суғурта бадаллари тўланган минимал стаж талаб қилинади. Пенсия миқдори **22** ёшдан **62** ёшгача бўлган даврдаги ўртача даромад миқдоридан ҳисоблаб чиқилади. Бунда энг кам даромад олинган **5** йил чегириб ташланади.⁹

АҚШ да Федерал ҳукумат хизматчилари **65.400** долларгача бўлган миқдордаги йиллик даромадга эга бўлган шахслар **7,65** фоиздан иборат ставка бўйича «Пенсия солиғи» ни тўлайдилар. Бу солиқ икки қисмда иборат: **6.20%** - пенсия солиғи бўлиб, қариялар, бевалар, йетимлар ва ногиронларни пенсия билан таъминлаш учун мажбурий суғурта бадали сифатида ундирилади. Қолган **1,45%** қисми қарияларни тиббий таъминлаш учун солиқ сифатида ундирилади.

АҚШ Конгресси аъзолари Конгресс пенсия тизими доирасида, Конгрессда беш йил ишлаганидан кейин энг кўп маошли кетма-кет келган уч

⁹ Michael Sherraden. Inclusion in the American Dream: Assets, Poverty, and Public Policy. 13 chapter. P. 285

йил учун ўртача йиллик маошнинг **8,5%** миқдорида пенсия олишлари мумкин. Стаж **20** йил бўлса, конгрессмен **50** ёшида пенсияга чиқиши ва юқорида кўрсатилган маошнинг **34%** миқдорида пенсия олиши, агар стаж **25** йил бўлган тақдирда исталган ёшда пенсияга чиқиши мумкин. Бу ҳолда пенсия маошнинг **39%** ни ташкил этади.

Хусусий сектор ходимларининг ижтимоий суғурта тизими бўйича пенсия таъминоти конгрессменлар ва федерал хизматчиларнинг ижтимоий суғурта тизими бўйича пенсия таъминоти билан бир хил шартларда амалга оширилади. Хусусий тармоқлардаги ишловчиларнинг иш стажи **5** йил бўлса, ходим **65** ёшда, иш стажи **10** йил бўлса, **55** ёшда пенсияга чиқиши мумкин. **65** ёшгача пенсияга чиқилган тақдирда, пенсияга чиқиш ва **65** ёшга тўлиш оралиғидаги даврнинг ҳар бир йили учун пенсия **4 %** га камайиб боради. Пенсияни ҳисоблаш учун асос сифатида энг кўп маошли кетма-кет келган беш йилда олинган ўртача йиллик маошдан фойдаланилади¹⁰.

АҚШдаги инвестиция жараёнида Пенсия фондининг ҳал қилувчи роли мавжуд. Йигирманчи асрнинг бошларида, даставвал йирик корпорациялар ва фирмалар томонидан ташкил қилинган илк хайрия фондлари пайдо бўлди. Мазкур хайрия фондлари ва лойиҳалар куйидаги шаклларда қўллаб-қувватланди: субвенциялар, грантлар, субсидиялар ажратиш, бюджет кредитини бериш, бюджетдан молиялаштириш. Жаҳон молиявий инқирози шароитида молиявий тизимни ижтимоий ва иқтисодий фондлар мажмуисиз тавсифлаб бўлмади, уларнинг аксарияти ижтимоий соҳанинг устувор йўналишларда муҳим ўрин тутди.

Кейинги йилларда АҚШ да ижтимоий дастурларнинг амалга ошириш учун турли даражада бошқариладиган кўп сонли ижтимоий фондлар фаолият кўрсатади. Булардан учта энг йирик фондларни кўрсатиш мумкин. «Қарилликни, ногиронликни ва боқувчини йўқотганда суғурталаш фонди», «Давлат хизматчиларини суғурталаш фонди», «Мухтожларга ёрдам фонди» мавжуд. Фан-техникани янада тараққий этиши натижасида, саноатда илмий тадқиқотларни қўллаб-қувватловчи ва шу йўналишдаги турли тадқиқотларни амалга оширувчи давлат илмий марказларини таъминлашга йўналтирилган илмий тадқиқот жамғармалари ташкил қилиш зарурияти туғилди.

2. Чили ва Аргентина пенсия тизими ислохотлари

Чили пенсия ислохотлари модели пенсияларни молиялаштиришнинг энг яхши усули сифатида эътироф этилади. Чили модели мисолида лотин америкасидаги аксарият давлатларда, хусусан, Аргентина, Перу ва Колумбия пенсия суғуртаси тизими ислох қилинган.

Чилида пенсия тизими ислохоти 1981 йилда А.Пиночет бошқаруви даврида амалга оширилган. Чили тажрибасидан фойдаланиш масаласини муҳокама қилаётганда, Чилида ислохотлар иқтисодиётнинг жонланиш даврида амалга оширилганлигини инобатга олиш зарур. Қулай иқтисодий

---

¹⁰ Brady, Peter, Kimberly Burham, and Sarah Holden. 2012. The Success of the U.S. Retirement System (December). Washington, DC: Investment Company Institute.

шароитлар ҳукуматга пенсия ислоҳотларини саҳийлик билан молиялаштириш имконини берди.

Чили фонд бозори ривожланиши ҳам шу даврга тўғри келди ва пенсия фондлари рентабеллиги юқори даражада бўлишига сабаб бўлди.

Ислоҳотларни муваффақиятли амалга оширилишинг муҳим омили кулай демографик ҳолат ҳисобланади. Чилида аҳолининг 8% пенсия ёшида (Россияда - 16%) бўлиб, битта пенсионерга 12,8 банд аҳоли тўғри келар эди.

Чили ислоҳотининг ўзига хос жиҳати шундаки, аввалги тизимда мавжуд бўлган орттирилган пенсия ҳуқуқи ўрнига, кафолатланган давлат тўловлари ва ўша вақтда тузилган бир неча хусусий рақобатчи компаниялар ходимлари учун мажбурий жамғариладиган суғурта тизими жорий этилди.

Янги тизимнинг моҳияти ёлланиб ишлайдиган шахсларни мажбурий суғурта қилишдан иборат. Ходимлар ойлик иш ҳақларининг 10%ни кўрсатилган компаниялар (фондлар)га тўлайдилар. Эркаклар 65 ёшгача ва аёллар 60 ёшгача мажбурий суғурта қилинадилар.

Суғурталанган шахслар танлаган фондларини ўзгартириш ҳуқуқига егалар, бунда улар жамғарилган капиталга бўлган ҳуқуқларини ҳам олиб кетадилар. Тадбиркорлар (ўзини-ўзи банд қилганлар) мазкур фондларда ихтиёрий равишда суғуртадан ўтишлари мумкин.

Пенсия таъминотига кўшимча равишда ходимлар ногирон бўлиб қолиш ва боқувчисини йўқотиш ҳолатлари учун ҳам суғурталанишлари керак, бунга ойлик иш ҳақининг 3% ўтказилади.

Суғурталанган шахс пенсия ёшига етганда танлаш имкониятига эга бўлади. У жамғарилган капиталдан суғурта компаниясидан умрбод хусусий пенсия олиш учун фойдаланиши, ёки компания билан “дастурлаштирилган тарзда пулни ҳисобдан ечиш”га келишиб, жамғарилган маблағларнинг муайян қисмини муайян муддат ичида олишлари мумкин. Суғурталанган шахс, шунингдек, бир йўла (бир вақтнинг ўзида) пуллари олиши ҳам мумкин, фақат бунда унинг ҳисобида қолган пул базавий миқдорнинг 120%дан ва сўнгги (пенсияга чиқишдан аввалги) даромадининг 70%дан кам бўлмаган миқдорда пенсия олиш учун етарли бўлиши керак.

Баҳс мунозаралар учун саволлар

1. АҚШ пенсия таъминоти тизимининг ўзига хос хусусиятларини айтинг.
2. АҚШдаги ижтимоий дастурлар ҳақида нималар биласиз?
3. Лотин Америкаси давлатлари пенсия тизимларининг ўзига хос хусусиятлари.
4. Чили пенсия тизими, пенсия турлари ҳамда ўртача пенсия миқдори ҳақида айтинг.
5. Аргентина пенсия тизими ҳақида тушунтиринг.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 104 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 56 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 48 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 22.12.2017
7. Allayarov Sh.A., Toshmuxeimedova D.A. Davlat pensiya ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2015. – 248 b.
8. Хаитов А.А., Зиядуллаев М.М. Ўзбекистонда пенсия таъминоти ва хориж тажрибаси. –Т.: “Адолат”, 2009. – 172 б.
9. Тухтарова М. Пенсионное обеспечение граждан. Справочник для населения. – Т.: «NORMA», 2010. – 360 с.
10. Nicholas Barr, Peter Diamond. Reforming Pensions: A Short Guide 1st Edition. Oxford University Press; 1 edition, UK (November 30, 2009)
1. Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. Auerbach Publications. USA, 2008. – P. 288.

4-мавзу. Осиё мамлакатларининг пенсия тизимлари (2 соат)

1. Япония ва Жанубий Корея давлат пенсия тизимининг умумий хусусиятлари
2. Хитой пенсия тизими

Таянч сўз ва иборалар: Япония пенсия таъминоти тизими, ижтимоий суғурта, Жанубий Корея пенсия таъминоти тизими,

1. Япония ва Жанубий Корея давлат пенсия тизимининг умумий хусусиятлари

Японияда амал қилувчи пенсия таъминоти модели Буюк Британия, Австралия ва қатор Шимолий Европа мамлакатларига ҳам ҳосдир. Бу моделда давлат ижтимоий таъминоти устувор ўринга эга бўлиб,

молиялаштириш бюджет ҳисобидан амалга оширилади. Бошқа ижтимоий ҳимоя институтлари етарли даражада ривожланган бўлсада, фақатгина қўшимча тизимлар ролини бажаради.

1970 йилда Япониянинг 65 ёшдан ошган аҳолиси 7%дан ошарди, шу сабабли БМТ Японияни “қариётган” мамлакат сифатида эътироф этган. 1990 йилга келиб пенсионерлар сони 14,9 миллионга етди, яъни аҳолининг 12%ни ташкил қилди. Прогнозларга мувофиқ, мазкур тенденция 2020 йилгача сақланиб туради ва у пайтга келиб 65 ёшдан ошган аҳоли 25,5%ни ташкил қилади.

Бундай демографик вазиятда пенсия тўлаш харажатларининг ўсиши табиий ҳолдир. Фақат 1994 йилнинг ўзида 1993 йилга нисбатан пенсия харажатлари 7,9%га ошди ва 37,3058 ени ташкил қилди (ижтимоий таъминот соҳасига ажратилган жами харажатларнинг 60%ни ташкил қилди). Ижтимоий соҳага йўналтирилган харажатлар юки оғирлашиб, пенсия тизимида ислохотларни амалга ошириш масаласининг долзарблиги янада ошиб борди.

Японияда сўнги пенсия тизими ислоҳоти 1985 йилда амалга оширилган. Мазкур ислохот фақат 1926 йил 2 апрелдан кейин туғилган шахсларни қамраб олди. Ислохотнинг асосий натижаси базавий пенсияларни жорий қилиниши бўлди. Ҳозирда Японияда 2 босқичли пенсия тизими амал қилади. Биринчи босқични базавий пенсиялар ташкил қилса, иккинчи босқични давлат ва профессионал пенсиялар ташкил қилади.

1986 йил 1 апрелдан миллати, жинси, фаолият тури, даромадлари даражаси ва бошқа омиллардан қатъи назар барча шахслар қарилик, ногиронлик ва боқувчисини йўқотганлиги бўйича базавий пенсия олиш ҳуқуқига эга бўлдилар.

Қарилик бўйича пенсия тўлаш ҳуқуқи 2 шартга асосан аниқланади – қонунда белгиланган 65 ёшга етиш ва суғурта стажига эга бўлиш.

Ўзгарувчан (мослашувчан) пенсия ёши механизми ҳам қўлланилиб, унга кўра 60-64 ёшли фуқаролар пенсияга кетганда уни қисқартирилган ҳажмда оладилар. 65 ёшдан кейин ишлашни давом эттирган шахсларнинг пенсиялари ҳар йили оширилади.

Суғурта стажи деганда мажбурий пенсия бадалини тўлаш давомийлиги тушунилади. Суғурта стажини ҳисоблаганда фуқаро амалда мажбурий пенсия бадалини тўлаб борган муддат давомийлиги билан бирга суғурталанган шахс қонунчиликда белгиланган узурли сабабларга кўра бадални тўлашдан озод етилган вақт ҳам инobatга олинади (масалан, вақтинча ишга лаёқатсизлик сабабли). Мажбурий пенсия суғуртасини тўлаётган турмуш ўртоғининг қарамоғида бўлган вақт ҳам суғурта стажига киритилади. Бироқ таъкидлаш жоиз, базавий пенсия миқдори аниқланаётганда амалда тўланган бадаллар муддати тўлиқ ҳажмда инobatга олинади, юқорида келтирилган “тўловдан озод етилган давр”нинг еса фақат 1/3 қисми ҳисобга олинади. Қарилик бўйича пенсия олиш ҳуқуқини берувчи

суғурта стажининг минимал давомийлиги 25 йилга, максимал давомийлиги еса 40 йилга тенг.

Кореяда миллий пенсия тизими 1988 йилда жорий етилган. Шундан буён бу тизим сезиларли даражада ривожланди ва жаҳондаги 4та энг йирик давлат пенсия фондларидан бири сифатида еътироф етилди. Ҳозирги вақтда аҳолининг 40%и қариялар ва муҳтожларни ижтимоий таъминлаш тизими сифатида чуқур илдиз отган КМПТ (Корея миллий пенсия тизими) схемаси бўйича суғурталанган. Шунингдек, Корея статистика кўмитаси тадқиқотларига кўра, КМПТ 1955 ва 1963 йилларда туғилган 38,5% аҳолининг пенсия даромадларининг ягона манбаи ҳисобланади. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотига (ИХТТ) аъзо мамлакатлар орасида Кореяда аҳолининг қариши тез суръатларда ўсиб бормоқда, Кореяда аҳоли қариши тезлиги ҳатто Япониядан баланд ҳисобланади. Корея статистика кўмитаси (КОСТАТ) маълумотларига кўра, 2000 йилда 65 ёшдан юқори аҳоли сони 7,2%ни ташкил қилган, прогнозларга кўра 2020 йилда бу рақам 15,1%ни ташкил қилади. Аҳолининг тез суръатларда қариб бориши сабабли узок умр кўриш rischi ошади, яъни ресурслардан бирини юқотиш rischi (МасМинн ет ал. 2006; Сталлард 2006). Шундай экан, КМПТ Корея пенсионерларини узок умр кўриш riskидан ҳимоя қилишнинг муҳим манбаи бўлиб, шунингдек, прогрессив фойда формуласи ёрдамида даромадларни қайта тақсимловчи ижтимоий суғурта тизими ҳисобланади.

Аксарият тадқиқотлар Корея миллий пенсия тизимида даромадларни қайта тақсимлашнинг прогрессив таъсирини аниқладилар (масалан, Лее, 2006; Чунг анд Лее, 2008).

Кореяда 4 та асосий давлат пенсия дастурлари мавжуд: булар, давлат хизматчиларнинг пенсия таъминоти схемаси, харбий хизматчиларнинг пенсия таъминоти схемаси, хусусий мактаб ўқитувчилари пенсия схемаси ва миллий пенсия тизими (МПТ), таъкидлаш жоиз МПТ иштирокчилар сони ва маблағ ҳажми бўйича энг йириги ҳисобланади. МПТ тарихи 1973 йилдан, яъни президент Парк Чон Хи ҳокимияти даврида (1962-79) Миллий пенсия таъминоти тизими тўғрисидаги қонуннинг (МПТТҚ) қабул қилиниши билан бошланган. Бироқ, нефт маҳсулотлари нархларининг кескин ўзгариши ва ундан кейин бошланган инкироз каби иқтисодий сабаблар туфайли МПҚнинг амалдаги ижроси 1988 йилгача кечиктирилди. Корея иқтисодиёти тикланганлиги, ва мамлакатда 1980-йилларда демократик ҳаракатлар ташкил этилиб турли конфликтлар юзага келганлиги сабабли, президент Чон Ду Хван (1980-1987) МПТТҚни амалга оширилишини тасдиқлади. Ҳукумат дастлабки миллий пенсия қонунини консерватив асосда қайта кўриб чиқди ва 1988 йилда МПТ (НПС) номини олган мажбурий пенсия схемасини жорий етди (Национал Пенсион Сорпоратион, 1998а, pp. 121–123; Янг, 2000, pp. 106–115).

2. Хитой пенсия тизими

Кўплаб мамлакатлар каби Хитой ҳам аҳоли таркибида кекса ёшлиларнинг тез суратларда ўсишига юзлашмоқда. Аслида Хитойда бу борада бошқа мамлакатларга қараганда ўсиш сурати анча тезроқ. 1990-йилларда Хитой аҳолисининг бор йўғи 9 % и 65 ёшдан ошганлар бўлган бўлса, 2030-йилгача бу кўрсаткич икки баробарга ошиши кутилмоқда. Бу ҳолат ўз ўзидан ишчи кучининг йетишмовчилига ва аҳоли репродуктив кўпайиши муаммоларига олиб келади. Бундан ташқари пенсия мажбуриятларининг бунақа тез ошиб бориши пенсия тизимида муаммоларга сабаб бўлмоқда.¹¹

Хитой пенсия системаси шаҳар ва қишлоқ кексаларини ҳимоя қилиш ва оммавий иш билан таминалш каби каби учта тизимдан ташкил топган. Хитой пенсия системаси шаҳар ишчилари учун юқори қоплаш коеффисиэнтига эга лекин қишлоқ фермерлари учун бу кўрсаткич анча паст. Бунақа икки тизимдаги катта тафовутлар ерсиз фермерларга катта босим юклапти. Шунинг учун Хитой ўзининг кенг иқтисодий ва ижтимоий транзаксияларини таминаловчи институционал ёрдам берувчи малум ислохотлар ўтказиши лозим.¹²

Баҳс мунозаралар учун саволлар

1. Осий мамлакатлари пенсия тизимларининг ўзига хос хусусиятларини тушунтиринг.
2. Жанубий Кореяда қандай пенсия турлари мавжуд?
3. Японияда пенсия тизимига кексалар сонининг кўрлиги қандай таъсир кўрсатади?
4. Демографик омил Хитой пенсия тизимига таъсирини тушунтиринг.
5. МДХ мамлакатлари пенсия тизимларининг ўзига хос хусусиятларини тушунтиринг.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 104 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 56 б.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 22.12.2017

¹¹ Estelle James Consultant. HOW CAN CHINA SOLVE ITS OLD AGE SECURITY PROBLEM? THE INTERACTION BETWEEN PENSION, SOE AND FINANCIAL MARKET REFORM. World Bank To be presented at the Conference on Financial Sector Reform in China. September 11-13, 2001.

¹² Peng Chen. China's Retirement System: What Does the Future Hold? Chief Executive Officer, Dimensional Fund Advisors Pte. Ltd.

4. Allayarov Sh.A., Toshmuxeamedova D.A. Davlat pensiya ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2015. – 248 b.

5. Хайтов А.А., Зиядуллаев М.М. Ўзбекистонда пенсия таъминоти ва хориж тажрибаси. –Т.: “Адолат”, 2009. – 172 б.

6. Nicholas Barr, Peter Diamond. Reforming Pensions: A Short Guide 1st Edition. Oxford University Press; 1 edition, UK (November 30, 2009)

7. Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. Auerbach Publications. USA, 2008. – P. 288.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН ТАВСИЯЛАР

Амалий машғулот **мақсади** тингловчиларнинг назарий билимларини амалий жиҳатдан мустаҳкамлашга қаратилган. Машғулотлар республикамиздаги илғор корхона ва ташкилотларда ўтказилади ҳамда амалий фаолият билан машғул бўлган амалиётчилар билан ҳамкорликда ўтказилади. Машғулот давомида тингловчилар кадрларни инновацион бошқариш, инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларини қўлланиши, корхоналарда инновацион фаолиятни бошқариш тажрибаси, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш, инновацион лойиҳаларни иқтисодий самарадорлигини мониторинг қилиш, Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг ривожланиши тўғрисида амалий кўникмалар ҳосил қиладилар.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

БИРИНЧИ НАМУНА.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

Нурмухамедова Б.И., Турсунов Ж.П.

**“Хорижий мамлакатлар пенсия тизимлари” ўқув курсининг
“Жаҳонда пенсия таъминоти тизимларининг шаклланиши ва
ривожланиши” мавзуси бўйича тайёрланган**

КЕЙС- СТАДИ

Кейс: Ўзбекистон Республикаси ва хорижий мамлакатлар пенсия тизимларини миллий пенсия тизимларини тавсифловчи мезонларга кўра таҳлил қилиш асосида пенсия тизимларининг ҳолатини аниқлаш ва баҳо бериш

Тошкент – 2018

КЕЙС-СТАДИ

ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Фан:	Давлат пенсия таъминоти
Фаннинг мавзуси:	Жаҳонда пенсия таъминоти тизимларининг шаклланиши ва ривожланиши
Кейснинг номи:	Ўзбекистон Республикаси ва хорижий мамлакатлар пенсия тизимларининг қиёсий таҳлили
Таълим йўналиши:	“Пенсия иши”
Курс:	3-курс

Кейснинг мақсади: Ўзбекистон Республикаси ва хорижий мамлакатлар пенсия тизимларини миллий пенсия тизимларини тавсифловчи мезонларга кўра таҳлил қилиш асосида пенсия тизимларининг ҳолатини аниқлаш ва баҳо бериш.

Ўқув фаолияти натижалари:

- миллий пенсия тизимлари кўрсаткичларини таҳлил этиш ва баҳолаш;
- хорижий давлатлар пенсия тизимларининг ўхшашлик ва фарқларини ажратиш ва баҳо бериш;
- илғор хорижий тажрибаларни миллий пенсия тизимига татбиқ этиш бўйича мустақил тарзда қарор қабул қилиш.

Талабалар ушбу кейсни муваффақиятли ҳал этиш учун қуйидаги билимларга эга бўлишлари лозим:

- жаҳон мамлакатларида пенсия таъминотининг келиб чиқиш ва шаклланиш тарихи.
- жаҳондаги пенсия тизимларининг моделлари.
- миллий пенсия тизимларининг мазмуни ва ташкил этишнинг асосий тамойиллари.
- миллий пенсия тизимларини тавсифловчи мезонлар таркиби ва уларнинг хусусиятлари.

Кейсда сунъий деталлашган вазият баён қилинган.

Ахборот манбалари:

1. Б.Маматов и др. Опыт пенсионного обеспечения развитых и развивающихся стран. “Вести современной науки”. Научно-теоретический журнал. Волгоград, изд. “Сфера” 2016. – 12. 60-67-стр.
2. “Ўзбекистон Республикасида пенсия таъминоти тизимининг долзарб муаммолари” мавзусида вазирлик миқёсидаги илмий-амалий анжуман: Тезислар тўплами. – Т.: «Иқтисод-Молия», 2017. III-бўлим
3. Аллаяров Ш.А., Тошмухамедова Д.А. Давлат пенсия таъминоти. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2015.
4. Хайтов А.А., Зиядуллаев М.М. Ўзбекистонда пенсия таъминоти ва хориж тажрибаси. –Т.: “Адолат”, 2009. – 172 б.

5. Nicholas Barr, Peter Diamond. Reforming Pensions: A Short Guide 1st Edition. Oxford University Press; 1 edition, UK (November 30, 2009)

6. Маматов Б., Хужамкулов Д. Пенсия таъминотининг хориж тажрибалари ва хусусиятлари. “Халқаро молия ва ҳисоб” электрон журнали. № 1, сентябр, 2016 йил. www.interfinance.uz

7. Турсунов Ж. Ўзбекистонда давлат пенсия таъминоти тизимининг молиявий барқарорлигини таъминлашдаги муаммолар, уларни бартараф этиш йўллари. “Халқаро молия ва ҳисоб” электрон журнали. № 6, декабр, 2017 йил. www.interfinance.uz

Кейснинг ўзига хос белгиларига кўра тавсифи:

Тавсифи	Тури
<i>Асосий манбаларига кўра:</i>	илмий-тадқиқотчилик
<i>Сюжетнинг мавжудлигига кўра:</i>	Сюжециз
<i>Вазият баёнининг вақтдаги изчиллигига кўра:</i>	ўтмишдан ҳозирга келиш режимидаги кейс
<i>Кейс объектига кўра:</i>	кўп субъектли
<i>Материални тақдим этиш усулига кўра:</i>	тахлилий иш
<i>Ҳажмига кўра:</i>	Қисқа
<i>Тузилмавий хусусиятига кўра:</i>	Тузилмаланган
<i>Ўқув топширигини тақдим этиш усулига кўра:</i>	кейс-топширик
<i>Дидактик мақсадларига кўра:</i>	тахлил ва баҳолашга ўргатувчи
<i>Расмийлаштириш усулига кўра:</i>	Босма

Кейсдан “Давлат пенсия таъминоти”, “Хорижий мамлакатлар пенсия тизимлари” ўқув предметларини ўқитиш жараёнида фойдаланиш мумкин.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВА ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ПЕНСИЯ ТИЗИМЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ КИРИШ

Пенсия тизими жамиятнинг турли ижтимоий қатламларининг манфаатларини қондириш учун мўлжалланган, иқтисодий, ижтимоий ва ҳуқуқий институтларни бирлаштирувчи мураккаб организмдир. Бугунги кунга келиб пенсия таъминоти ҳар қандай демократик давлатда яшовчи инсонларнинг ажралмас ҳуқуқи ҳисобланади. Бу мамлакатларда миллий пенсия тизимларининг ўзига хос шаклланиш тарихи, яқин ва узоқ тарихдаги тараққиёт босқичлари ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг бугунги глобаллашув шароитида ривожланиш тенденциялари мавжуд. Шунингдек, турли давлатлар пенсия тизимлари бир-биридан ўзига хосликлари билан ажралиб туради. Бу ўзига хосликлар пенсияларни тайинлаш, ҳисоблаш ва тўлаш тартибларининг турличалиги, пенсияга сарфланадиган маблағларни

молиялаштириш манбалари таркиби ва тузилишининг ҳар хиллиги, пенсия муносабатларини давлат томонидан тартибга солиш механизмларининг амал қилиши, пенсия фондларининг молия бозорларидаги иштироки ва пенсия жамғармаларининг инвестицион ресурс сифатида ишлатилишида намоён бўлади.

Мамлакатимизда пенсия таъминоти тизимини самарали ташкил етиш, унинг молиявий манбаларини мустаҳкамлаш масалаларида хорижий тажрибани чуқур ўрганиш, хорижий давлатлар пенсия таъминотидаги ижобий жиҳатларни миллий пенсия тизимимизга татбиқ этиш, шу асосда мамлакатимиз пенсия тизимининг иқтисодий, молиявий, ҳуқуқий ва институционал асосларини мустаҳкамлаш масалалари бугунги кундаги долзарб масалалардан ҳисобланади.

Кейсда баён қилинган вазият:

Тараққий этган мамлакатларда ижтимоий ҳимоянинг турли институтларини қамраб олувчи пенсия тизимининг турли моделлари:

- давлат пенсия таъминоти,
- мажбурий ижтимоий суғурта,
- шахсий ижтимоий суғурта кабилар қўлланилади.

Бу моделлар “жамғариладиган” ва “таксимловчи” моделларга асосланган бўлиб, кўпчилик мамлакатларда бу моделларнинг “комбинациялашган” шакллари амал қилади¹³. Уларнинг ҳам ижобий, ҳам салбий жиҳатлари мавжуд бўлиб, турли мамлакатлар пенсия тизимларининг тажрибаларини ўрганиш асосида мамлакатимиз пенсия таъминотини ташкилий, ҳуқуқий, иқтисодий ва молиявий жиҳатдан такомиллаштиришга қаратилган таклифлар ишлаб чиқиш мумкин. Турли пенсия тизимларини таҳлил қилиш уларнинг элементлари ва хусусиятларини муҳим белгиларига кўра гуруҳлаш имконини беради. Турли пенсия тизимлари жадвалда келтирилган белгиларига кўра бир-биридан фарқ қилади (1-илова).

Топшириқ: Миллий пенсия тизимларини тавсифловчи мезонларга кўра Ўзбекистон Республикаси ва талабаларнинг танловига кўра бошқа хорижий мамлакат пенсия тизимининг қиёсий таҳлилининг амалга ошириш ва шу асосда мамлакат пенсия тизимининг ташкилий, ҳуқуқий, иқтисодий ва молиявий асосларини мустаҳкамлашга қаратилган таклифлар ишлаб чиқиш.

Муаммо: Ўзбекистон пенсия тизимининг ташкилий, ҳуқуқий, иқтисодий ва молиявий жиҳатдан барқарорлигини таъминлаш.

¹³Mamatov B., Xujamkulov D. Pensiya ta'minotining xorij tajribalari va xususiyatlari. "Xalqaro moliya va hisob" elektron jurnali. № 1, sentyabr, 2016-yil. interfinance.uz

Вазифалар:

1. Пенсияларни тайинлаш ва тўлаш шартларига кўра мамлакатлар кўрсаткичларини аниқлаш ва солиштириш.
2. Мамлакатлар бўйича пенсияларнинг миқдорини ҳисоблаш тартибларини ўрганиш.
3. Пенсия таъминотини молиявий жиҳатдан таъминланиш тартибларини ўрганиш ва солиштириш.
4. Мамлакат пенсия тизимининг ташкилий, ҳуқуқий, иқтисодий ва молиявий жиҳатдан барқарорлигини таъминлашга қаратилган таклифлар ишлаб чиқиш.
5. Таклифларни “таҳлилий иш” кўринишида расмийлаштириш.

Ечим алгоритми: Ушбу вазифаларни қуйидаги жадвал кўринишида бажариш тавсия этилади.

Жадвал

Мезонлар	Мамлакат	
	Ўзбекистон	Хорижий мамлакат
Пенсияларни тайинлаш ва тўлаш шартларига кўра		
<i>пенсия ёши, ш.ж. аёллар ва эркаклар учун</i>		
<i>суғурта стаж, ш.ж. аёллар ва эркаклар учун;</i>		
<i>ишловчи пенсионерларга пенсияларни тўлаш тартиби</i>		
<i>муддатидан олдин пенсияга чиқиш тартиби.</i>		
Пенсия миқдорини ҳисоблаш тартибига кўра		
<i>пенсия таъминотининг кафолатланган меъёрлари (пенсияларнинг энг кам миқдори, ш.ж. суғуртавий ва ижтимоий пенсиялар бўйича)</i>		
<i>ўртача пенсия миқдорининг ўртача иш ҳақи миқдорига нисбати</i>		
<i>иш ҳақи миқдорини ҳозирги кун даражасига тенглаштириш тартиблари</i>		
<i>пенсияни ҳисоблаш ва суғурта бадалларини ундиришда қабул қилинадиган иш ҳақининг юқори даражаси</i>		
Молиявий жиҳатдан таъминланишига кўра		
<i>асосий ижтимоий субъектларнинг (иш берувчилар, ишловчилар,</i>		

давлат) пенсия тизимини молиявий жиҳатдан таъминлаш бўйича мажбуриятлари		
ижтимоий пенсияларга харажатлар миқёси		
тақсимланадиган, жамғариб бориладиган ва аралаш пенсия тизимларида молиявий таъминот манбаларининг таркиби ва тузилиши		
ўрта ва узоқ истиқболда пенсия тизими харажатларининг ЯИМдаги улуши		

Кейс натижаларини баҳолаш мезонлари

№	Мезонлар	балл
1.	Ўзбекистон Республикаси пенсия тизимини тавсифловчи мезонларга кўра таҳлил қилиниши	0-2,0
2.	Хорижий мамлакатлар пенсия тизимларини тавсифловчи мезонларга кўра таҳлил қилиниши	0-2,0
3.	Пенсия тизимлари ҳолатининг аниқланиши ва баҳо берилиши, таклифларнинг ишлаб чиқилиши	0-1,0
ЖАМИ БАЛЛАР ЙИҒИНДИСИ		0-5

Кейсни бажариш учун ўқув-услибий материаллар

ТАРАҚҚИЙ ЕТГАН МАМЛАКАТЛАР ПЕНСИЯ ТИЗИМЛАРИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Тараққий етган мамлакатларда ижтимоий ҳимоянинг турли институтларини қамраб олувчи пенсия тизимининг турли моделлари:

- давлат пенсия таъминоти,
- мажбурий ижтимоий суғурта,
- шахсий ижтимоий суғурта кабилар қўлланилади.

Бу моделлар “жамғариладиган” ва “тақсимловчи” моделларга асосланган бўлиб, кўпчилик мамлакатларда бу моделларнинг “комбинациялашган” шакллари амал қилади¹⁴.

Таъкидлаш жоизки, ҳозирги кунда аҳолисининг 20 фоизидан кўпи 65 ёшдагиларни ташкил қилувчи мамлакатлар сафида 3 та давлат – Германия, Италия ва Япония бор.

¹⁴Mamatov B., Xujamkulov D. Pensiya ta'minotining xorij tajribalari va xususiyatlari. "Xalqaro moliya va hisob" elektron jurnali. № 1, sentyabr, 2016-yil. interfinance.uz

Буюк Британия пенсия тизими дунёдаги енг қадимий тизим бўлиб, оммавий ва универсал шаклдаги пенсия таъминоти 1908-йилда жорий қилинган. Мазкур тизим ташкил етиш, тартибга солиш ва имкониятларни танлаш бўйича бирмунча мураккаб ҳисобланади. Буюк Британиялик пенсионерлар ойлик маоши ва иш стажидан келиб чиқиб, давлатдан базавий пенсияни ҳам, миллий суғурта тизимидан меҳнат пенсиясини ҳам олиши мумкин. Давлатнинг базавий пенсиясини олиш ҳуқуқига 65 ёшдан ошган эркеклар ва 60 ёшдан ошган аёллар олиш ҳуқуқига ега бўладилар, бунда пенсиянинг миқдори иш стажига боғлиқ бўлади. Пенсиянинг миқдори чекланган бўлиб, лекин инфляция даражасидан келиб чиққан ҳолда давлат томонидан индексация қилинади. Ишчи-ходим ўртача ойлик иш ҳақининг 20 фоизи миқдоридagi пенсия давлат томонидан кафолатланади. Меҳнат пенсияси ҳам ишчи-ходимнинг бадаллари ҳисобига шакллантирилади, бироқ, бунда иш берувчи ҳам тенг баробар иштирок этади. Меҳнат пенсияси ҳажми пенсия учун тўловлар миқдорига тўғридан-тўғри боғлиқ бўлиб, даромаднинг 20 фоизини ташкил қилади. Бундан ташқари, Буюк Британияда жамғаришга асосланган хусусий пенсияларнинг турли-туман усуллари – корхоналардаги корпоратив дастурлардан тортиб, то нодавлат пенсия фондларига ихтиёрий тарзда пенсия жамғаришнинг ривожланган тизими ҳам мавжуд.

Кенг қамровли пенсия таъминотига XIX асрнинг охирида **Германия** империясида асос солинган. 1889-йилда “темир канслер” номини олган Отто фон Бисмарк ташаббуси билан ижтимоий суғурта ғояларига асосланган биринчи кенг кўламли пенсия тизими шаклланган. Бунга Отто фон Бисмаркни социалистларнинг ўсиб бораётган норозиликлари ундаган. Бисмаркнинг ғоясига кўра:

- пенсия йўқотилган даромадни қоплаши;
- ҳажми мажбурий суғурта ажратмаларига кўра аниқланиши;
- суғурта бадалларини ишчи-хизматчилар ўз иш ҳақларидан тўлаб боришлари;
- зенсияни молиялаштиришда давлатнинг иштироки минимум даражада бўлиши

лозим еди.

Ушбу тизим тўлалигича суғуртага асосланган бўлиб, тўловлар миқдори иш ҳақига боғлиқ бўлган. Германиянинг пенсия тизими “авлодлар бирдамлиги” тамойилига асосланади, яъни ҳозирда ишловчилар пенсионерларнинг пенсияларини тўлаш учун давлат пенсия фондига ижтимоий суғурта бадалларини тўлайдилар ва бу пенсионерларга пенсия тўланади.

Бугунги кунда ишлаётган фуқаролар томонидан тўланадиган тўловлар миқдори қанчалик юқори бўлса, кейинчалик улар томонидан тўланган тўловларга мутаносиб равишда пенсия миқдори шунча юқори бўлади.

Германия фуқаролари томонидан Пенсия фондига тўланадиган ҳар ойлик тўловнинг ўртача миқдори улар иш ҳақининг 20 фоизини ташкил қилади. Бунда унинг тенг ярмини иш берувчи тўлайди. Фуқаро ҳарбий хизматни ўтаётган вақтида ёки аёлларнинг декрет таътили давомида тўловлар давлат ҳисобидан амалга оширилади. Пенсия ҳисоб-китоблари индивидуал коэффициентлар асосида (бутун меҳнат фаолиятида) амалга оширилади. У пенсияга чиқиш ёшига (Германияда пенсияга чиқиш ёши 67 ёшни ташкил қилади), меҳнат стажига, иш ҳақи миқдорига ва пенсиянинг турига боғлиқ бўлади. Германияда ишловчиларнинг кўпчилиги нодавлат пенсия фондларида иштирок етиб, хусусий пенсия режаларига ега бўладилар.

Францияда илк пенсия таъминоти Франция ҳарбий денгиз флоти офицерлари учун 1673-йилда жорий етилган. 1790-йилдаги Буюк француз инқилоби даврида давлат хизматчилари учун Фуқаролик пенсияси ҳақидаги қонун қабул қилинди. У 30 йил меҳнат қилган ва 50 ёшга тўлганлар учун мўлжалланган еди. Франция пенсия тизими “тақсимловчи” моделга асосланган бўлиб, бунда пенсионерларнинг пенсиялари иқтисодий фаол аҳоли тўловлари ҳисобидан шаклланувчи даромадлар ҳисобидан амалга оширилади. Пенсия таъминотини бошқариш давлат назорати асосида Касаба уюшмалари ассоциациялари томонидан амалга оширилади. Пенсия бадаллари иш берувчилар ва

ишловчилар ўртасида тақсимланади. Еркин касб егалари, жумладан, кичик тадбиркорлик субъектларининг, деҳқонларнинг Пенсия фондига тўлайдиган ҳар ойлик тўловлари миқдори иш ҳақининг 16,35 фоизини ташкил қилади. Францияда пенсияларнинг миқдори ўртача иш ҳақининг 50 фоизини ташкил қилади ва бунда сўнгги 11 йиллик меҳнат стажи ҳисобга олинади. Бироқ, Францияда минимал ва максимал давлат пенсияси амал қилади. Бугунги кунда минимал давлат пенсияси тахминан йилига 6 мингёеврони ташкил қилади, максимал давлат пенсияси миқдори еса бундан 2 баробар кўп. Пенсияга чиқишнинг минимал ёши 60 йилни ташкил қилади. Агар фуқаро 41 йил ишлаган бўлса, у тўлиқ миқдорда пенсия олади. Агар меҳнат стажи кам бўлса, пенсия миқдори 1,25 фоизга камаяди. Агарда фуқаро 65 ёшида муносиб тарзда нафақага чиқадиган бўлса, у ҳолда у қачон меҳнат фаолиятини бошлаганидан қатъий назар, ўз пенсиясини тўлиқ олади. Франция Қариялар ишлари бўйича вазири Мишел Делоне мамлакатда 60 ёшдан ошганлар умумий аҳоли улушида 23,4 фоизни ташкил этаётганини таъкидлар экан, кексаларни ишлаб чиқаришга фаол жалб қилиш масаласини кун тартибига қўйди. Улар истиқболда давлат хизматлари учун, шунингдек, кўплаб компанияларучун ҳам фойдали шахсларга айланишлари мумкин.

Швецияда пенсиялар уч қисмдан иборат: шартли-жамғариладиган; жамғариладиган ва кафолатланган. Биринчиси – ишловчилар иш ҳақининг 16 фоизини ташкил етувчи бадаллар ҳисобидан шаклланади ва бу маблағлар жорий иқтисодий вазият ва демографик ҳолатдан келиб чиқиб, индексацияланади. Жамғариладиган қисми ҳам ишчиларнинг иш ҳақига боғлиқ бўлади, бироқ, бу маблағлар ишловчининг ҳисобрақамидаги реал маблағлар бўлиб, ушбу маблағларни ишловчи ходим нодавлат пенсия фондлари орқали инвестициялаши мумкин.

Финляндия пенсия тизимида асосий ўринни “тақсимловчи” пенсия тизими егаллайди. Тақсимловчи пенсия тизими базавий ва суғуртавий қисмга бўлинади. Базавий қисм давлат пенсиясининг минимал миқдорини кафолатлайди. Меҳнат пенсиясининг суғуртавий қисми марказлашмаган бўлиб, суғурта компанияси ёки пенсия фондининг танлаб олинган схемаси бўйича бадаллар ҳисобига шаклланади. Схемалар тармоқ, алоҳида корхона, ижтимоий гуруҳлар доирасида бўлиши мумкин. Схемалар қисман фондлаштирилган бўлади.

Норвегияда пенсиялар ҳар бир фуқарога давлат томонидан тўланади ва унинг миқдори меҳнат стажи ва иш ҳақи миқдорига боғлиқ бўлади. Бундан ташқари, мамлакатда нефтдан олинган юқори даромадлар ҳисобидан шаклландиган Пенсия фонди мавжуд. Давлат ушбу фонд маблағларини дунё бозорларида кўчмас мулк ва фонд бозорига инвестиция қилади. Норвегияда (Скандинавия мамлакатларидаги каби) пенсияга чиқиш ёши аёллар учун ҳам, эркеклар учун ҳам – 65-67 ёшни ташкил қилади, бироқ, ҳукумат ҳозирги кунда пенсия ёшини 70 ёшга йетказиш чораларини кўрмоқда.

Америка Қўшма Штатларида давлат пенсия тизими ҳамда хусусий пенсия тизими амал қилади. Шунга мувофиқ равишда АҚШ фуқаролари ўзини бир емас, уч турдаги пенсия билан таъминлайди: давлат; хусусий жамоа (иш жойи бўйича) ва хусусий индивидуал (шахсий пенсия ҳисобрақами очиш йўли билан). Тақсимловчи деб аталувчи давлат пенсия тизимида пенсионерлар ҳозирги кунда фаол ишловчи фуқаролар томонидан Пенсия фондига тўландиган пенсия суғуртаси бадаллари ҳисобига пенсия оладилар. АҚШда энг йирик давлат пенсия тизими – умумий Федерал дастур ҳисобланиб, ушбу дастур иқтисодиётнинг хусусий секторида банд бўлган барча аҳолини қамраб олади ва тақсимловчи тамойилга асосланади. Дастур 1935-йилда қабул қилинган “Ижтимоий таъминот тўғрисидаги Қонунга асосан амал қилади ва минимал пенсияни кафолатлайди. Жамғарилувчи тизимга еса давлат пенсия дастурлари билан бир вақтда хусусий пенсия дастурлари ҳам тегишлидир. Жамғарилувчи тизимдаги давлат пенсия дастурлари марказий ҳукумат ва маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органларида ишлайдиган фуқароларга мўлжалланган. Иқтисодиётнинг хусусий секторида ишловчилар иш жойи бўйича ташкил этиладиган қўшимча давлат пенсия тизимида иштирок этишлари

мумкин. Дастур маблағлари белгиланган тўловлар асосида иш берувчилар томонидан қилинадиган ажратмалар ҳисобидан шаклланади, бунда ишловчилар иштирок етмайди. Ҳар бир Америка фуқароси тижорат ва жамғарма банкларда, пай фондларида, суғурта компанияларида ўзининг шахсий пенсия ҳисобрақамини очиши мумкин. Шахсий пенсия ҳисобрақамига тўловлар йиллик миқдорининг юқори чегараси чекланган бўлиб, 2000 АҚШ долларини ташкил қилади. Ушбу ҳисобрақамдаги маблағларни 59,5 ёшгача йешиб олиш мумкин эмас, 79,5 ёшга тўлганда еса ҳисобрақам мажбурий тартибда ёпилади. Ҳисобрақамдаги ушбу маблағлар солиққа тортилмайди, аммо, бу маблағларни ҳисобрақамдан йешиб олишда ҳамда ҳисобрақамни ёпишда жамғарилган маблағлардан даромад солиғи олинади. АҚШда 1938-йилгача туғилган шахслар учун пенсия ёши 65 ёшни ташкил қилади. Аҳолининг ҳаёт кечириш давомийлиги ошиб бориши билан Ижтимоий таъминот тўғрисидаги Қонунга тегишли ўзгартишлар киритилди ва пенсия ёши 67 ёш қилиб белгиланди. АҚШ пенсия тизимининг модели бир қанча Лотин Америкаси давлатларида ва Португалияда ҳам амал қилади.

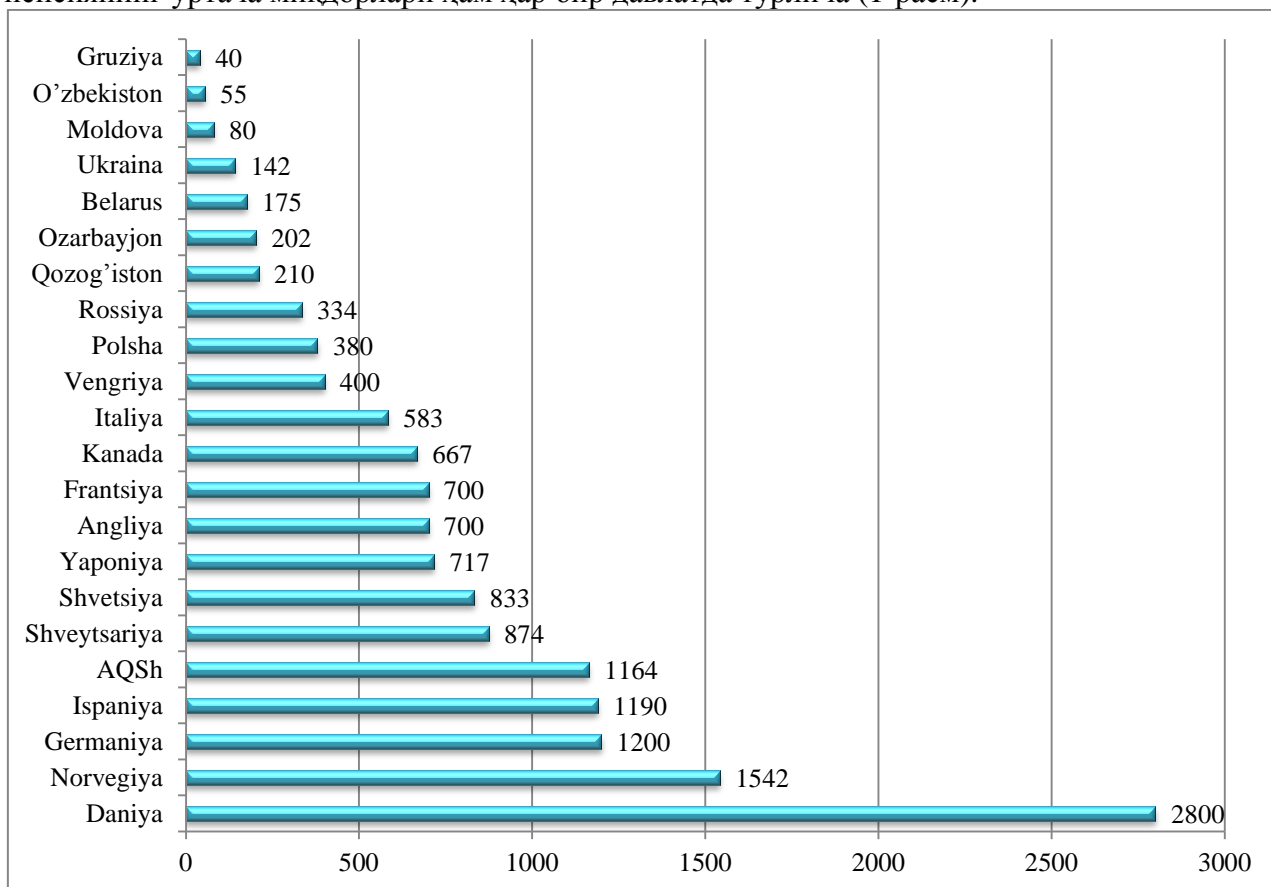
Чили пенсия тизими дунёдаги инновацион пенсия тизимларидан бири ҳисобланади. Пенсия тизимининг Чили моделида пенсия жамғармалари шаклланишининг жавобгарлиги ишловчи фуқаролар зиммасига юклатилган. Ҳар бир фуқаронинг шахсий пенсия ҳисобрақами мавжуд бўлиб, ушбу ҳисобрақам ишловчилар иш ҳақининг ойлик 10 фоизини ташкил етувчи бадаллар ҳисобидан тўлдириб борилади. Кейинчалик ушбу маблағлар фуқаролар хоҳишига кўра хусусий бошқарувчи компаниялар томонидан капитализация қилинади. Чилида пенсия ёши эркаклар учун 65 ёшни, аёллар учун 60 ёшни ташкил қилади.

Пенсия таъминоти моделларида давлат бюджети ҳисобидан молиялаштириладиган давлат ижтимоий таъминоти муҳим ўрин егаллайди. **Япония** икки поғонали пенсия тизимига ега. Биринчиси – бу базавий пенсия, яъни бу пенсияни миллати, фаолият тури, даромади даражасидан қатъий назар, мамлакатда яшовчи барча фуқаролар олиш ҳуқуқига ега. Базавий пенсиялар ёшга доир (65 ёшга тўлган ва суғурта стажи мавжуд бўлган), ногиронлик ҳамда боқувчисини йўқотганлик пенсияларига бўлинади. Иккинчиси – давлат ва касб пенсиялари. Буни ёлланма ишчилар базавий пенсияга кўшимча тарзда оладилар. Японияда пенсияга чиқиш ёши 65 ёшни ташкил қилади. Фуқаро меҳнат фаолиятини давом еттирса, пенсия миқдори ҳар йили ошириб борилади.

Хитойда пенсияларни дастлаб хизматчилари ва давлат компаниялари ишчилари олишган. Кейинчалик бу тизимга бозор ислохотлари натижасида хусусий секторда ишловчи шаҳар аҳолиси ҳам жалб қилинган. 2007-йилда пенсия ёшидаги аҳолининг 30 фоизи пенсия олган бўлса, қолганларини анъанавий тарзда фарзандлари боқишган. 2009-йилда Хитой ҳукумати қишлоқ аҳолиси учун ҳам пенсияларни жорий қилди. 2012-йилда пенсия тизими Хитой аҳолисининг 55 фоизини қамраб олди. Хитойда 2013-йилда 60 ёшдан ошган аҳоли сони 202 миллион киши бўлди ва аҳоли сонининг 15 фоизини ташкил қилмоқда. Аҳолининг бу қатлами вакиллари билан ишлаш, уларга ҳурмат ва еҳтиром кўрсатиш, жамият ҳаётидан ажралиб қолмаслигини таъминлаш юзасидан Хитой кенг кўламли чора-тадбирларни аллақачон бошлаган. Хитойда пенсия бадаллари аҳолининг қишлоқ жойларда ёки шаҳарда яшашига, давлат ташкилотда ёки хусусий компанияларда ишлашига боғлиқ бўлади. Давлат пенсияси ўртача иш ҳақининг 20 фоизини ташкил қилади. Қишлоқ жойларда пенсия миқдори деҳқонларнинг ўртача ойлик даромадининг 10 фоизини ташкил қилади. Хусусий секторда ишловчилар иш ҳақининг 8 фоизини Пенсия фондига йўналтиради, яна 3 фоизини иш берувчи тўлайди. Хитойда эркаклар 60 ёшдан пенсияга чиқади. Бошқарув соҳасида фаолият кўрсатувчи аёллар 55 ёшдан, жисмоний меҳнат билан машғул аёллар 50 ёшдан пенсияга чиқади. Пенсия олиш учун меҳнат стажи 15 йилни ташкил қилади.

Кўпчилик тараққий етган мамлакатлар пенсия таъминотининг ўзига хос жамғариладиган тизимига ега. Одатда, бу тизимда 40 фоиз аҳоли иштирок етади. Айрим

мамлакатларда (масалан, АҚШда) бу кўрсаткич 80 фоизга яқин. Шунга мос равишда пенсиянинг ўртача миқдорлари ҳам ҳар бир давлатда турлича (1-расм).

1-расм. Дунё мамлакатларида пенсияларнинг ўртача миқдори¹⁵, 2015 йил. (АҚШ доллари ҳисобида)

Финляндияда 2015-йилда пенсиянинг ўртача миқдори иш ҳақининг 58 фоизини, яъни 1982 АҚШ долларини ташкил қилган.

Германияда пенсиянинг ўртача миқдори 2015-йилда 1400 АҚШ долларини ташкил қилган. Агар пенсионер меҳнат қобилиятига ега бўлган даврда ишсиз бўлса ёки унга ҳисобланган пенсия яшаш минимумидан кам бўлса, давлат ушбу фарқни қоплаб беради. Шунингдек, давлат пенсионерларнинг коммунал харажатларини ўз зиммасига олади.

АҚШда пенсиянинг ўртача миқдори 1200 АҚШ долларини ташкил қилади ва бу миқдор ўртача иш ҳақининг 50 фоизини ташкил қилади. Ишчилар ўз даромадларининг 7,5 фоизини, иш берувчилар ҳам 7,5 фоизини Пенсия фондига ўтказиб боради. Нодавлат секторда фаолият кўрсатувчи тадбиркорлар, адвокатлар ва бошқалар мустақил тарзда 15 фоиз маблағни Пенсия фондига ўтказишади.

Грецияда 2015-йилда пенсиянинг ўртача миқдори 573 АҚШ долларни, Украинада 52, Беларуссияда 175, Қозоғистонда 250, Арманистонда 100, Болгарияда 140, Грузияда 60, Латвияда 335, Эстонияда 255 АҚШ долларини ташкил қилади.

Ҳозирги кунга келиб, кўпчилик мамлакатларда пенсияга 65 ёшдан чиқилади (1-жадвал). Йеуропа ва АҚШда яқин йиллар ичида бу чегарани 70 ёш қилиб белгилаш назарда тутилмоқда. 2005 йилдаёқ Йеурокомиссия Йеуропа Иттифоқи мамлакатлари пенсия ёшини босқичма-босқич ошириб бориш зарурлиги бўйича тегишли тавсиялар берган. 2060-йилга бориб иқтисодий нуқтаи назардан оптимал вариант 70 ёш атрофида бўлади.

¹⁵Manba: <http://pensia-expert.ru/materialy/razmery-pensij-i-pensionnye-vozhasty-v-drugix-stranax/> sayti ma'lumotlari asosida.

Хорижий мамлакатларда ўртача умр кўриш давомийлиги ва пенсияга чиқиш ёши¹⁶

№	мамлакат	пенсияга чиқиш ёши эркак/аёл	яшаш давоми йлиги	№	мамлакат	пенсияга чиқиш ёши эркак/аёл	яшаш давоми йлиги
1.	Дания	67	78	12.	Италия	67/65	80
2.	Норвегия	67	80	13.	Венгрия	62	73
3.	Германия	67	79	14.	Полша	65/65	76
4.	Испания	65	80	15.	Россия	60/55	66
5.	АҚШ	65	78	16.	Қозоғистон	63/58	68
6.	Швейцария	65/64	81	17.	Озарбайжон	62/57	67
7.	Швеция	65	81	18.	Беларус	60/55	71
8.	Япония	70	82	19.	Украина	60/55	69
9.	Англия	68/60	79	20.	Молдова	62/57	71
10.	Франция	67/65	81	21.	Ўзбекистон	60/55	72
11.	Канада	65	81	22.	Грузия	60/55	77

Россияда пенсия ёши 2015-йилда эркаклар учун 60 ёш, аёллар учун 55 ёшни ташкил етар еди. Лекин, ушбу мамлакатда ҳам пенсия ёшини босқичма- босқич ошириб бориш жараёни бошланди ва 2016 йилда эркаклар 61 ёшда, аёллар 56 ёшдан пенсия чиқиши ва шу заминда давом етиб, 2020 йилга бориб эркакларнинг 65 ёшда, аёлларнинг 60 ёшда пенсияга чиқиши қонуан белгилаб қўйилди.

¹⁶<http://pensia-expert.ru/materialy/razmery-pensij-i-pensionnye-vozrasty-v-drugix-stranax/> sayti ma'lumotlari asosida.

Пенсия тизимларини тавсифловчи мезонлар таркиби

Тартибга солиш соҳаси	Пенсияларни тайинлаш ва тўлаш шартлари	Пенсия миқдорини ҳисоблаш тартиби	Молиявий жиҳатдан таъминланиши	Пенсия тизимларини шакллантириш учун шароитлар ва унинг қиймати	Бошқарув органлари
Мезонлар турлари	<ul style="list-style-type: none"> - пенсия ёши, ш.ж. аёллар ва эркаклар учун. - суғурта стажи, ш.ж. аёллар ва эркаклар учун. - ишловчи пенсионерларга пенсияларни тўлаш тартиби - муддатидан олдин пенсияга чиқиш тартиби 	<ul style="list-style-type: none"> - пенсия таъминотининг кафолатланган меъёрлари (пенсияларнинг энг кам миқдори, ш.ж. суғуртавий ва ижтимоий пенсиялар бўйича) - ўртача пенсия миқдорининг ўртача иш ҳақи миқдорига нисбати - иш ҳақи миқдорини ҳозирги кун даражасига ренлаштириш тартиблари - пенсияни ҳисоблаш ва суғурта бадалларини ундиришда қабул қилинадиган иш ҳақининг юқори даражаси 	<ul style="list-style-type: none"> - асосий ижтимоий субъектларнинг (иш берувчилар, ишловчилар, давлат) пенсия тизимини молиявий жиҳатдан таъминлаш бўйича мажбуриятлари - ижтимоий пенсияларга харажатлар миқёси - тақсимланадиган, жамғариб бориладиган ва аралаш пенсия тизимларида молиявий таъминот манбаларининг таркиби ва тузилиши - ўрта ва узоқ истиқболда пенсия тизими харажатларининг ЯИМдаги улуши 	<ul style="list-style-type: none"> - мамлакатнинг иқтисодий ва демографик ривожланиш истиқболларига боғлиқ равишда пенсия тизимларини шакллантириш босқичлари - пенсия суғуртаси тўловчилар билан пенсионерлар сонининг нисбати - молиявий институтларни яратиш босқичлари - суғурта резервларини шакллантириш даражаси 	<ul style="list-style-type: none"> - бошқарув органларининг тузилиши - ижроия органларининг таркиби - назорат қилувчи органларнинг таркиби ва ваколатлари

8. Амалий машғулотларда муаммоли ҳолатларни ечиш бўйича (кейс ўқитиш технологияси)

<i>Мавзу</i>	<i>Товар ассортиментни стратегиясини ишлаб чиқиш</i>
<i>Талабалар сони: 25 –30</i>	<i>Вақти 4 соат</i>
<i>Ўқитиш шакли</i>	<i>Амалий машғулотда муаммоли ҳолатни ечиш орқали билимни чуқурлаштириш.</i>
<i>Амалий машғулот режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кейс – стадиға кириш ва назарий жихатдан ёритиб бериш. 2. Билимни чуқурлаштиришнинг ва муаммонинг долзарблиги. 3. «Курамбой бобо набираси Тоҳир-Зухра ” фермер хўжалигида бир турдаги экинлар ялпи ҳосили ва ўртача ҳосилдорлиги даражасига экин майдони таркибини ва ҳосилдорлигини ўзгариши қай даражада таъсир қилганлигини ўрганиш . 4. Муаммонинг шаклланиши ва уни ечиш йўллари. 5. Кейс – стадини гуруҳларда ечиш. 6. Дискуссия орқали муаммоли ҳолатни ечиш ғояларини кўриб чиқиш. 7. Энг муқобил вариантини танлаш ва натижаларни презентация қилиш. 8. Гуруҳларнинг ишлаш фаолиятини ва мақсадга эришилганлик натижаларини баҳолаш ва хулоса чиқариш.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i>	бир турдаги экинлар ялпи ҳосили ва ўртача ҳосилдорлиги даражасига экин майдони таркибини ва ҳосилдорлигини ўзгариши таъсирини аниқлаш.
<p><i>Педагогик вазифалар:</i></p> <p>Муаммоли ҳолатнинг хусусиятларини тавсифлаб ва таснифлаб беради:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Кейсда бирлашманинг фаолияти ва асосий воситалар ҳолати билан таништиради ва таҳлил қилади; • Муаммони ажратиш ва уни аниқлаб, ечиш кетма - кетлигини ишлаб чиқишни ўргатади; • Кейсда муаммонинг маълумотларини бошқарув ва ишлаб чиқаришни тизимини яхшилаш учун ҳисоб - китоблар ўтказадилар, ҳамда якуний хулосалар чиқарадилар; 	<p><i>Ўқув фаолиятнинг натижалари:</i></p> <p>- Фермер хўжалигининг фаолияти ва ҳолатини ўрганган ҳолда муаммони аниқлайди ва фермер хўжалигига таалукли муаммоларни тавсифлаб берадилар;</p> <p>-Муаммоли ҳолатнинг кўникмаларини ва унинг шаклидаги кичик муаммоларнинг иқтисодий асосланган ечимларини ишлаб топмоқ;</p> <p>Фермер хўжалигининг фаолиятини ҳисобга олган ҳолда муаммони ечилишининг кетма – кетлигини аниқлайди;</p> <p>- Иқтисодий кўрсаткичлар билан ишлаш йўлларини, башорат қилиш, статистик маълумотлар таҳлили билан ишлаб чиқариш йўлларини оптимал вариантини танлайди ва мазкур фермер хўжалигининг хўжалигида бир турдаги экинлар ялпи ҳосили ва ўртача ҳосилдорлиги даражасига экин майдони таркибини ва ҳосилдорлигини ўзгариши қай даражада таъсир қилганлигини аниқлайди;</p>
<i>Ўқитиш услуби</i>	Кейс-стади услуби савол-жавоб, муаммоларни ечиш
<i>Ўқитиш шакли</i>	Амалий машғулотда фронтал ва индивидуал ишлаш, гуруҳларда ишлаш.
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Маърузалар матни, ўқув дафтарлари, намоён материаллар (маърузачи томонидан презентация-слайд), лазер проектори, компьютер технологиялари, график органайзерлар (схемалар, расмлар, жадваллар),
<i>Ўқитиш шартлари</i>	Техник воситалар билан таъминланган гуруҳлар билан ишлаш учун мўлжалланган аудитория.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	мустақил ўрганиш учун саволлар берилади, уй вазифаси учун слайдлар тайёрлайди.

ТЕСТ САВОЛЛАРИ

Савол	Жавоб 1	Жавоб 2	Жавоб 3	Жавоб 4
"Россия Федерациясида пенсия таъминоти" тоғрисидаги қонунчилигига асосан неча турдаги пенсияларни бериш акс эттирилган?	уч	тўрт	беш	икки
"Хорижий мамлакатлар пенсия тизими" фани нимани ўргатади?	хориж тажрибаси тикланиш ва ривожланиши пенсия тизимлари	бир қатор давлатларда фаолият кўрсатаётган пенсия тизимларини асосий вазифалари ва ҳолатлари	асосий моделлар пенсия тизимлари ва босқичлари и реформирования	пенсия таъминотининг иқтисодий моҳияти ва хориж мамлакатларида аҳолини ижтимоий ҳимоялаш тизимидаги о`рни
"Хорижий мамлакатлар пенсия тизими" фани ўргатилаётганда қандай вазифалар қўйилади?	Миллий пенсия тизимини такомиллаштириш ва алоҳида элементларни қўллаш мақсадида хориж тажрибасини о`рганиш	Аҳолининг пенсия таъминоти тизими тузилмасини о`рганиш	Хорижий давлатларнинг пенсия тизимларини ташкилий-ҳуқуқий ва илмий-назарий асосларини ташкил этилишини ўрганиш	Ижтимоий ҳимоя тизимининг ижтимоий-иқтисодий мазмун ва моҳиятини ўрганиш
«Пенсия валоризацияси» тушунчасига таъриф беринг.	Меҳнат пенсиясини суғурта қисмини қайта ко`риб чиқиш	Жамғариб бориладиган пенсияларни молия механизмларини коррективировкаси	Иш стажини ҳисобга олган ҳолда пенсия капиталини қайта баҳолаш	Совет давридаги иш стажини ҳисобга олган ҳолда пенсия капиталини қайта баҳолаш

2002 йилгача Россия Федерацияси Пенсия суғуртасининг ривожланиши тарихи неча босқичли ҳисобланади?	беш	тўрт	уч	икки
2014 - йил учун Россия Федерациясида пенсия суғуртасига суғурта бадалининг %да ташкил қилиниши	20%	21%	22%	24%
Агар мукофот пенсиясини қайерга жойлаштириш ҳодим томондан танланмаган бўлса, қайерга жойлаштирилади?	Махсус акционерлик пенсия жамғармасига	Махсус қимматли қоғозлар фондига	Махсус банк ҳисобрақамига	Швеция пенсия активларини бошқариш бошқармасига
Агар Ўзбекистон Республикаси билан бошқа давлатлар ўртасидаги битимларда “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Қонундан бошқача қоидалар назарда тутилган бўлса қандай қоидалар қўлланилади?	Шу битимларда белгиланган қоидалар қўлланилади	“Фуқароларнинг пенсия таъминоти тўғрисида”ги Қонунда белгиланган қоидалар қўлланилади	Ҳар бир ҳолат бўйича қўшимча келишув (битим)лар тузилади ва уларда белгиланган қоидалар қўлланилади	“Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида”ги Қонунда белгиланган қоидалар қўлланилади
Америка корпоратив пенсия фондларини хусусиятлари нималардан иборат	алоҳида юридик шахслар ҳисобланмайди ёки мол мулк комплексига эга эмас	ижтимоий бадал ставкаларини лимити белгиланган	алоҳида юридик шахслар бўлиб кўплаб молиявий ваколатларга эга	тўғри жавоб йўқ
АҚШ да пенсия режаларини инвестициялаш манбалари...	солиққа тортилмаган даромад	солиққа тортилгандан кейинги даромад	барча солиқлар ва давлат фондларига мажбурий ажратмалар тўлангандан кейинги даромад	тўғри жавоб йўқ

АҚШ фуқароларини ихтиёрий пенсия таминоти тўғрисидаги қонун қачон қабул қилинган?	1976 йил	1973 йил	1974 йил	1975 йил
АҚШ қонунчилигига мувофиқ, ишловчиларнинг шахсий пенсия ҳисобварағига жойлаштирилади..	молия инструментларига жойлаштиришлари мумкин	жойлаштириш мумкин эмас	фақат ҳисобварақдаги маблағнинг 25%и	фақат ҳисобварақдаги маблағнинг 50%и
АҚШда жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларини шакллантириш манбаларининг асосийси...	Федерал ҳукуматнинг йиллик бадаллари, инвестицион фондларнинг даромадлари	Иш берувчилар ва ишловчиларнинг суғурта бадаллари	Иш берувчиларнинг ажратган суғурта бадаллари	Ҳодимларнинг суғурта бадаллари
АҚШда Пенсия фондига иш берувчилар ва ишловчиларнинг пенсия бадалларини тўлаш нисбати:	1:01	1:02	1:03	2:03
АҚШда Пенсия фондига иш берувчилар ва ишловчиларнинг пенсия бадалларини:	ишловчининг пенсия бадалли, профсоюз солиғи	катта ёшдаги фуқароларнинг тиббий суғуртаси	ишловчининг пенсия бадалли, ижтимоий суғурта ажратмалар	ишловчининг пенсия бадалли ва катта ёшдаги фуқароларнинг тиббий суғуртаси
АҚШнинг ихтиёрий пенсия тизими элементлари нималардан иборат	индивидуал пенсия режалари	индивидуал пенсия режалари; фақат иш берувчилар бадал тўлайдиган пенсия режалари; ишловчиларнинг ўзлари тўлайдиган ҳамда уларнинг иш берувчилари киритадиган маблағлари асосидаги пенсия режалари	пенсия режалари, бадал тўлайдиган ишловчиларнинг бадаллари	ишловчиларнинг ўзлари тўлайдиган ҳамда уларнинг иш берувчилари киритадиган маблағлари асосидаги пенсия режалари

Арманистон пенсия тизими қандай даражаларни ўзида ифода этади?	давлат пенсия суғуртаси, давлат пенсия таъминоти, ихтиёрий пенсия суғуртаси	давлат пенсия суғуртаси, давлат пенсия таъминоти	давлат пенсия суғуртаси, ихтиёрий пенсия суғуртаси	давлат пенсия суғуртаси
Арманистон қонунчилигига мувофиқ қандай шахслар гуруҳи меҳнат учун пенсия олиш ҳуқуқига эга бўлади?	шахс, 63 ёшга етган, 25 йил суғурта стажи бўлганда	шахс, 65 ёшга етган, 25 йил суғурта стажи бўлганда	шахс, 62 ёшга етган, 25 йил суғурта стажи бўлганда	шахс, 67 ёшга етган, 25 йил суғурта стажи бўлганда.
Арманистонда ҳар бир ортиқча ишланган йил учун коэффициент ўлчови қандай	0.01	0.02	0.03	0.04
Арманистонда пенсияни ихтиёрий суғурталаш қайси манбалар ҳисобига шаклланади?	иш берувчиларнинг ихтиёрий бадаллари ҳисобидан	ишчиларнинг ихтиёрий бадаллари ҳисобидан	ишчилар маблағлари ва давлат бюджетидан ажратилган маблағларнинг бир қисми	иш берувчилар ва фуқароларнинг ихтиёрий бадаллари ва қўйилмаларидан олинган даромадлари ҳисобидан
Барча фуқароларга кенг доирадаги кафолатлар, имтиёзлар ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш бериш - ижтимоий ҳимоя қилишнинг қайси моделига хос хусусият?	Неолиберал (Англо-саксония) модели	Консерватив-корпоративистик (франко-герман) модели	Социал-демократик (скандинавия) модел	Европа модели
Беларус давлатида еркак ва аёлларнинг пенсияга чиқиш ёши нечи?	Еркаклар- 65 ёшга йетганида ва 25 йилдан кам бўлмаган иш стажида; Аёллар- 60 ёшга йетганида ва 20 йилдан кам бўлмаган иш стажида	Еркаклар- 60ёшга йетганида ва 25 йилдан кам бўлмаган иш стажида; Аёллар- 55 ёшга йетганида ва 20 йилдан кам бўлмаган иш стажида	Еркаклар-58 ёшга йетганида ва 25 йилдан кам бўлмаган иш стажида; Аёллар- 56 ёшга йетганида ва 20 йилдан кам бўлмаган иш стажида	Еркаклар- 65 ёшга йетганида ва 25 йилдан кам бўлмаган иш стажида; Аёллар- 62 ёшга йетганида ва 20 йилдан кам бўлмаган иш стажида

Беларус давлатида қайси категориядаги фуқаролар ижтимоий пенсия олиш ҳуқуқига эгалар?	Талаб етиладиган иш стажига эга меҳнатга лаёқатли фуқаролар	Меҳнат пенсияси олишга ҳуқуқи бўлмаган меҳнатга лаёқатли фуқаролар	Ногиронлар, бевалар	Талаб етиладиган иш стажига бўлмаган меҳнатга лаёқатли фуқаролар
Беларус Республикаси пенсия тизимида пенсияларнинг қайси турлари мавжуд?	меҳнат; ижтимоий	меҳнат пенсиялари, ногиронлик пенсияси; боқувчисини йўқотганлик пенсияси	ногиронлик пенсияси; боқувчисини йўқотганлик пенсияси	ёшга доир пенсия, республика олдидаги хизматлари учун
Беларус Республикасида қайси органлар пенсия таъминотини амалга оширади?	Ижтимоий органлар	Туман ва шаҳар меҳнат, бандлик ва ижтимоий ҳимоя бошқармалари (бўлимлари)	Беларус Республикаси молия вазирлиги томонидан	Туман (шаҳар) ижтимоий таъминот бўлимлари
Чет елга доимий яшаш учун кетган Молдовия пенсионерларига ҳисобланган пенсиялар .....пенсия олувчилар яшаш жойидан ҳисобдан чиққанларидан сўнгги ойнинг бошларида тўланади.	Бир йил олдин	Тўққиз ой олдин	Олти ой олдин	Уч ой олдин
Чет еллик Япония пенсия тизимига пенсия бадали то'лашга мажбурми?	Ёқ, бу қонунда кўрсатилмаган	Ҳа, бу қонунда кўрсатилган	Қисман, агар у ёлланиб ишлаётган бўлса	Ҳа, агар чет элликнинг ёши 20 ёшдан катта ва 60 ёшдан паст бўлса
Чили фуқароларининг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобига ушланмаларнинг минимал ўлчови қандай?	0,01	0,05	0,1	0,15
Чили новаторлик пенсия ислоҳоти қайси лидер бошқаруви пайтида утказилган?	А.Пиночета	Ф.Кастро	К.Алтомир	Л.Корволан

Чили пенсия активларини инвестицион бошқаруви ва омонатчилар билан тузилган пенсия шартномалари асосидаги пенсия ҳисобварақларини бошқариш билан шугулланувчи ташкилот номи...	Чили инвестиция пенсия фонди	Чили пенсия фонди маъмурияти	Чили пенсия инвестицион активлари бошқармаси	Чили пенсия фонди
Чили пенсия тизими камчиликларини кўрсатинг?	молия бозорининг каттик тебранишига боғланганлиги	пенсия таъминотининг барча аҳолини тўлиқ қамраб олинмаганлиги	пенсиянинг паст даражаси	паст кўрсаткичларни алмаштириш
Чили пенсия тизимига мажбурий тўловлар сифатида ҳар бир омонатчи қўшимча равишда ....имкониятига эга бўлади.	5% ўзининг иш ҳақидан ихтиёрий тартибда тўлаш	8% ўзининг иш ҳақидан ихтиёрий тартибда тўлаш	10% ўзининг иш ҳақидан ихтиёрий тартибда тўлаш	12% ўзининг иш ҳақидан ихтиёрий тартибда тўлаш
Чили пенсия тизимининг ажралиб турадиган ўзига хос жиҳати ...	Пенсияларни турли хил кўринишда тўлаш	Турли ҳил пенсиялар	Пенсия иштирокчилари муносабатларининг турли ҳиллиги	Пенсия тизимининг радикаллиги
Чилида минимал пенсия олиш учун пенсия тизимига маблағларни қўйишнинг минимал пороги қандай?	15 йил	20 йил	25 йил	30 йил
Чилида пенсия олишнинг асосий 2 турини кўрсатинг?	хаётий рента, пенсияга дастурий ёндошув	пенсияга дастурий ёндошув, боқувчисини тўсатдан йўқотганлик бўйича пенсия	хаётий рента, ногиронлик бўйича пенсия	ёшгадоир пенсия, ногиронлик бўйича пенсия
Чилида қайта ўтказилган солидар пенсия тизимини шакллантириш манбалари қандай?	ишчиларнинг суғурта бадаллари	иш берувчиларнинг суғурта ўтказмалари	солиқлар	йиғимлар, инвестицион даромад

Чилининг пенсия фондига мажбурий ёки ихтиёрий равишдаги тўланадиган суғурта бадалларига нисбатан солиқ солинадими?	Йўқ, солинмайди	Ҳа, солинади	Қисман солинади	Тўғри жавоб йўқ
Давлат ижтимоий суғуртаси билан таъминланаётган, даромадга олаётган Молдова Республикаси пенсионерларига пенсия тўланади	тўлиқ ҳажмда	фоиз асосида	пенсиянинг 50 фоизи	пенсия тўланмайди
давлатнинг бозор муносабатларига тўғридан-тўғри фаол аралашуви, даромадларни қайта тақсимлашнинг давлат назоратидаги ривожланган тизимининг, шунингдек, нархларнинг шаклланиши, тарифлар орқали тартиблаш, бандликни таъминлаш жараёнларига аралашув механизмларининг мавжудлиги - ижтимоий сиёсат юртишнинг қайси моделига тааллуқли таъриф?	хайрия	маъмурий	рағбатлантирувчи	давлат
Эстония пенсия тизими қайси пенсия турларида намоён бўлади?	мажбурий жамғариб бориладиган пенсия, ихтиёрий жамғариб бориладиган пенсия	мажбурий пенсия суғуртаси, ихтиёрий жамғариб бориладиган пенсия, ихтиёрий жамғариб бориладиган пенсия	мажбурий пенсия таъминоти, жамғариб бориладиган пенсия	мажбурий пенсия суғуртаси, ихтиёрий жамғариб бориладиган пенсия

Естонияда мажбурий ижтимоий суғурта маблағларини қайси орган бошқаради?	Естония Пенсия жамғармаси	Ижтимоий суғурта департаменти	Ижтимоий суғурта вазирлиги	Ижтимоий таъминот давлат жамғармаси
Естонияда мажбурий пенсия қанақа қисмлардан шаклланади?	асосий ва суғурта	профессional ҳисобга киритилган ижтимоий солиқ асосида базовий ва суғурта қопламаси	асосий	асосий ва жамғариб бориладиган
Федерал давлат хизматчиларига пенсия тўлаш тартиби қандай?	Федерал давлат хизматчисига 15 йилда кам бўлмаган ўртача ойлик иш ҳаққи 45%и, меҳнат пенсияси ёки инвалидлик меҳнат пенсиясидан суғурта қисми чиқариб ташлаган ҳолда амалга оширилади.	Федерал давлат хизматчисига 15 йилда кам бўлмаган ўртача ойлик иш ҳаққи 55%и, меҳнат пенсияси ёки инвалидлик меҳнат пенсиясидан суғурта қисми чиқариб ташлаган ҳолда амалга оширилади.	Федерал давлат хизматчисига 20 йилда кам бўлмаган ўртача ойлик иш ҳаққи 55%и, меҳнат пенсияси ёки инвалидлик меҳнат пенсиясидан суғурта қисми чиқариб ташлаган ҳолда амалга оширилади.	Федерал давлат хизматчисига 15 йилда кам бўлмаган ўртача ойлик иш ҳаққи 50%и, меҳнат пенсияси ёки инвалидлик меҳнат пенсиясидан суғурта қисми чиқариб ташлаган ҳолда амалга оширилади.
Франсия давлат пенсиялари захира жамғармаси қандай аталади?	Пенсия захира жамғармаси	Миллий пенсия режаси	Қо`шимча пенсиялар тартиби ассоциацияси ва бошқарувчилар учун муассасалари	Бошқарув инвестицион пенсия жамғармаси
Франсия фуқаролари қайси ҳолатда меҳнат пенсиясини тўлиқ олиш ҳуқуқига эга?	умумий стажи 25 йилдан кам бўлмаган ҳолда	умумий стажи 35 йилдан кам бўлмаган ҳолда	умумий стажи 40 йилдан кам бўлмаган ҳолда	умумий стажи 45 йилдан кам бўлмаган ҳолда
Франсия фуқароларининг пенсияга чиқиш ёши...	65 йил	55 йил	58 йил	60 йил
Франсия жамоат пенсияси қачон жорий қилинган?	1940йил	1941йил	1942йил	1947йил

Франсия пенсия қонунчилигига мувофиқ пенсия ҳисоблашда умумий стаждан ортиқ йил учун.....	ҳар йили учун 5% умумий чэгараси 25%	ҳар йили 5% умумий чэгараси 20%	ҳар йили 3% умумий чэгараси 27%	ҳар йили 3% умумий чэгараси 15%
Франсия пенсия тизимида хос хусусиятни кўрсатинг.	қоплаш коэффициентини юқорулиги	ўзгартириш коэффициентининг юқорулиги	аҳоли турмуш даражасининг юқорулиги	умр кўриш кўрсаткичининг юқорулиги
Франсия пенсия тизимининг асосий тамойиллари?	жамғариб бориладиган пенсия ва авлодлар бирдамлиги тамойили	тўлиқ қамраб олиш ва авлодлар бирдамлиги тамойили	жамғариб бориладиган пенсия суғуртаси, тўлиқ қамраб олиш тамойили	тақсимлаш ва жамғариб бориладиган суғурта тамойили
Франсия пенсия тизимининг поғоналарини кўрсатинг.	икки поғона	уч поғона	тўрт поғона	бир поғона
Франсия пенсия тизимининг турларини кўрсатинг	тақсимлаш тамойилига асосланган (ПАЙГ) мажбурий давлат пенсиялари; тармоқлар бўйича ихтиёрий схемалар; индивидуал пенсия режалари	тармоқлар бўйича ихтиёрий схемалари (План Партенариал ДъЕпаргне Салариале Волонгаире поур ла Ретраите, ППЕСВР)	индивидуал ихтиёрий пенсия режалари	мажбурий давлат пенсия режалар; индивидуал ихтиёрий пенсия режалари
Франсияда меҳнат пенсиясини ҳисоблаш тартиби:	охирги 15 йиллик меҳнат стажи олинади	охирги 14 йиллик меҳнат стажи олинади	охирги 12 йиллик меҳнат стажи олинади	охирги 11 йиллик меҳнат стажи олинади
Франсияда меҳнат пенсиясини тайинлашда зарур иш стажи йетмаганда "штраф коэффициенти" қўлланилади	15%	20%	25%	30%
Францияда профессионал фаолият йўналишидаги қандай тартиб 60% аҳолини қамраб олади?	Ёлланган ишчилар ва хизматчилар режимида	Давлат ишчилари режими	Йирик миллий монополияларга хизмат кўрсатувчи режим	Ёлланмаган ишчилар режими (хунармандлар, савдогарлар, шифокорлар)

Францияда қарилықда тайинланадиган авлоддан-авлодга Фондидан нимани молиялаштиради?	ижтимоий пенсияларни молиялаштириш	ижтимоий пенсиялар ва меҳнат пенсияларига белгиланган минимумга етишиши учун қўшимчаларни молиялаштириш	меҳнат пенсиялари бўйича тўлиқ харажатларни молиялаштириш	минимал истеъмол саватчасига қўшилмаган пенсионерларнинг ижтимоий харажатларини молиялаштириш
Франциянинг пенсия тизимининг ижтимоий-демократик ўзига хос хусусиятининг моҳияти нимадан иборат?	иш ҳақининг белгиланган миқдоридан кам бўлганида пенсиялар имтиёзли коэффициент бўйича ҳисобланади	олдинги иш ҳақиға нисбатан пенсияларнинг каттароқ ҳисобланиши	бўлажак иш ҳақиға нисбатан пенсияларнинг каттароқ ҳисобланиши	иш ҳақининг белгиланган миқдоридан кўп бўлганида пенсиялар тузатилвчи коэффициент бўйича ҳисобланади
Франциянинг қайси маҳсус органи қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган ишчилардан ташқари барча ёлланма ишчиларнинг пенсиясининг базавий қисмини таъминлаб беради?	Қарилық бўйича Миллий суғурта кассаси (СНАВПЛ)	Ўзаро суғурта бўйича марказий касса	Пенсия резерф фонди	Ҳукумат инвестицияли пенсия фонди
Ғарбий Европа мамлакатларида давлат ижтимоий сиёсатини амалга оширишнинг биринчи босқичи қачондан бошланди?	ХИХ асрнинг 1-ярми – ХХ асрнинг боши	ХИХ асрнинг 80-йиллари – ХХ асрнинг ўрталари	ХИХ асрнинг 90-йиллари – ХХ асрнинг ўрталари	ХХ асрнинг 1-ярми - ХХИ асрнинг бошлари
Германия пенсия тизими нечта даражадан (поғонадан) иборат?	тўртта	учта	иккита	битта
Германия пенсия тизимининг асосий принципи ...	умумийлик	тақсимланиш	бирдамлик	мутаносиблик

Германия пенсия тизимининг учинчи даражаси бу...	Ишчи ва хизматчиларнинг мажбурий пенсия суғуртаси	Корхонадаги пенсия суғуртаси	Хусусий пенсия суғуртаси	Тўғри жавоб йўқ
Германияда еркаклар учун пенсияга чиқиш ёши қандай?	60	62	65	67
Германияда норезидентлар томонидан тўланган суғурта бадаллари суммаси бу давлатдан чиқиб кетаётганда уларга қайтариладими?	Ҳа, қайтарилади	Йўқ, қайтарилмайди	Қисман, фақат ишловчининг ўзи томонидан Пенсия фондига тўланган бадаллар	Икки ҳисса қилиб қайтарилади
Германияда қандай манбалар ҳисобидан еркин касблар шахслари(врачлар, адвокатлар)нинг ижтимоий суғуртаси амалга оширилади?	мажбурий ижтимоий суғурта ҳисобидан	маҳаллий бюджетлари маблағлари ҳисобидан	мустақил кассалари мавжуд бўлган касбий палаталар маблағлари ҳисобидан	жамғариладиган фондлар ҳисобидан
Германиянинг қонунчилигига асосан, фуқаронинг армиядаги хизмати ва аёлларнинг дикрет таътили мобайнида Пенсия фондига тўловни ким тўлайди?	Давлат	Ишчи-ишга чиққанидан сўнг	Иш берувчи	Пенсия фонди
Гейнард Алийев томонидан ишлаб чиқилган Озарбайжон Республикаси пенсия тизимини замонавий моделини шакллантириш концепсияси қачон қабул қилинган?	1991йил	2001йил	2009йил	2010йил
Ҳитой пенсия қонунчилигида имтиёзлар тизими мавжудми?	Алоҳида шахсларга нисбатан имтиёзлар мавжуд	Юқ мавжуд эмас	Алоҳида имтиёзли нафақалар мавжуд	Алоҳида имтиёзли ижтимоий пенсиялар мавжуд

Ўзбекистон пенсия қонунчилигига асосан давлат пенсия тизимига ижтимоий тўловларнинг ставкалари	Худудларнинг аҳоли зичлигига қараб дифференциялашуви	Барча худудлар учун ягона	Марказий ҳукуматнинг розилиги билан худудлар ажратмаларнинг бошқа ставкаларини ўрнатиши мумкин	Тўғри жавоб юқ
Ўзбекистон пенсия таъминотининг ўзига ҳос хусусиятлари	Давлат хизматчилари ижтимоий таъминот фондларига ажратмалар тўламасдан пенсия олиш ҳуқуқига эга	Буджет соҳасининг ишчи-ҳодимларининг ижтимоий таъминоти давлат хизматчиларига нисбатан кенгрок	Ўзбекистоннинг барча аҳолиси пенсия таъминоти билан қамраб олинган	Қамбағаллик тоифасига қирувчи аҳолининг барчаси пенсия таъминоти билан қамраб олинган
Ўзбекистонда ижтимоий фондларга юналтириладиган бюджет ташкилотларининг ажратмалари неча фоизни ташкил этади?	10%	15%	18%	20%
Ўзбекистонда ишчи-ҳодимлар томонидан пенсия фондига тўланадиган ижтимоий тўловнинг миқдори	5%	6%	7%	8%
Ўзбекистонда Пенсия фондига ўтган йил учун ишчи иш ҳақисининг қайси суммасидан ажратмалар ўтказилади?	Ўтган йил учун ишчининг ўртача иш ҳақисига нисбатан	Ўтган йил учун ишчининг ўртача арифметик ҳисобланган иш ҳақиға нисбатан	Ўтган йил учун ишчининг ўртача геометрик ҳисобланган иш ҳақиға нисбатан	Ўтган 5 йил учун ишчининг ўртача иш ҳақисига нисбатан

Ҳитойда Пенсия олиш учун минимал сугурта стажи	15 ёш	20 ёш	25 ёш	30 ёш
Ҳитойнинг Давлат ижтимоий суғурта фонди қандай маблағлар ҳисобидан шаклланади?	Ишчиларнинг ижтимоий ажратмаларидан	Иш берувчиларнинг ажратмаларидан	Давлат дотациялари	Иш берувчиларнинг ажратмалари ва давлат субсидиялари
Ҳитойнинг пенсия таъминотининг базавий қисми қандай қисмлардан иборат?	Асосий ва қушимча	Асосий ва жамгариб бориладиган	Кафолатланган ва шартли жамгариладиган	Кафолатланган ва жамгариладиган
И,ИИ,ИИИ гуруҳ ҳарбий ногиронларига пенсия тўлаш тартиби қандай?	250;200;150% микдорда ижтимоий пенсияга мувофиқ	300;250;175%микдорда ижтимоий пенсияга мувофиқ	200;175;150% микдорда ижтимоий пенсияга мувофиқ	175;150;125%микдорда ижтимоий пенсияга мувофиқ
Ижтимоий ҳимоя нима?	фуқароларни турли ижтимоий хавфлардан ҳимоя қилиш бўйича давлат томонидан амалга ошириладиган чора-тадбирлар йиғиндиси	жамият томонидан турли кимсаларга ҳаёт учун зарур бўлган моддий маблағлар тақдим етиш	меҳнатга қобилияциз фуқароларни моддий таъминлашга мўлжалланган пул маблағлари фондларини шакллантириш ва ишлатиш билан боғлиқ иқтисодий муносабатлар тизимитрудоспособних	аҳолининг ижтимоий жиҳатдан нозик қатламлари ҳисобига моддий неъматликларни тақсимлаш билан боғлиқ чора-тадбирлар йиғиндиси
Ижтимоий пенсиялар қандай манбалар ҳисобидан молиялаштирилади?	Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан	Ижтимоий суғурта Фонди маблағлари ҳисобидан	Иш берувчиларнинг маҳорат палатасини ташкил етиш ҳисобидан	Ижтимоий пенсия молиялаштириш Фонди ҳисобидан
ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги номутаносиблик ва хўжалик юритишнинг бозор тизими натижасида юзага келган салбий ижтимоий омилларни компенсациялаш бу - ...	ижтимоий ёрдам	ижтимоий суғурта	ижтимоий васийлик	ижтимоий таъминот

Индексация қилиш зарур бо`лган ишчиларнинг бадалларини о`тказиш пенсия тизимининг қайси даражасида амалга оширилади?	шартли-жамғариб бориладиган	жамғариб бориладиган	кафолатланган	ихтиёрий
Жамғариб бориладиган пенсияларни шакллантиришда фуқароларнинг паст фаоллигининг сабаблари	Молия институтларига фуқароларнинг ишончсизлиги	Давлат пенсия сугуртаси доирасида пенсиялар миқдорининг юқорилилиги	Аҳолининг паст молиявий саводхонлиги	Тўғри жавоб юқ
Жанубий корея базовий пенсияси олдин қандай номланган?	Халқ фаровонлик пенсияси	Халқ бахти пенсияси	Таъминланган қариллик пенсияси	Миллий фаровонлик пенсияси
Жавоблардан қайси бирида пенсия тизими тушунчасига аниқроқ та`риф берилган?	биринчидан даромад олишга қаратилган фаолият юрутувчи фуқаролар ва иккинчи томондан иш берувчилар ҳамда хо`жалик фаолиятида иштирок етмайдиган фуқаролар учинчи томондан давлат о`ртасидаги молиявий-иқтисодий, қонуний-ме`ёрий муносабатлар йиг`индиси	фуқароларни пенсия таъминотини тартибга солиш ме`ёрий-хуқуқий хужжатларнинг йиг`индиси	пенсия нафақалари ко`ринишида фуқароларни моддий та`минлаш ниятида давлат томонидан яратилган хуқуқий, иқтисодий ва ташкилий институтлар ва нормалар йиг`индиси	суғурта стажи мавжудлигидан қат`ий назар меҳнатга лаёқатсиз фуқароларни ехтиёжларини кондириш ниятида пул маблағларини ва хизматларни тақдим етиш билан бог`лиқ бо`лган муносабатлар тизими
Жахонга машхур Америсан Ехпресс компаниясининг маҳсус пенсия фонди қачон	1873 йил	1875 йил	1876 йил	1878 йил

Ко`рсатилган принципларнинг қайси бири пенсия тизими принципларига кирмайди?	кенг қамровлилик	тақсимланиш	бирдамлик	пенсияларнинг чэгаравий миқдори
Кўрсатилган қайси белгилар Қозоғистон нодавлат жамғариладиган пенсия тизимига хос?	пенсия фондига маблағларни ўз вақтида ўтказилишини назоратини амалга ошириш	хорижга доимий яшашга фиктив кетиш билан боғлиқ "йўқотилган миждозлар" муаммоси	миллий фонд бозорларининг ривожланмаганлиги, яъни пенсия активларини иқтисодиётнинг реал секторларига жойлаштириш имконларининг йўқлиги	ишлайдиган аҳолини тўлиқ қамралмаслиги, ЖПФлар ўртасидаги рақобат
Корея миллий пенсия тизими (Национал Пенсион Фунд) қачон ташкил қилинган?	1986 йил	1987 йил	1988 йил	1989 йил
Корея республикасининг пенсия фонди комитетининг пенсия тизимидаги ўзгартиришлар муносабати билан базавий пенсия олувчи фуқаролар.....	Аҳолининг 70 - 80 %ини ташкил қилувчи кам таъминланганлар орасида 65 ёшдан юқори бўлганлар фуқаролар	Аҳолининг 70 - 80 %ини ташкил қилувчи кам таъминланганлар орасида 55 ёшдан юқори бўлганлар фуқаролар	Аҳолининг 70 - 80 %ини ташкил қилувчи кам таъминланганлар орасида 57 ёшдан юқори бўлганлар фуқаролар	Аҳолининг 70 - 80 %ини ташкил қилувчи кам таъминланганлар орасида 52 ёшдан юқори бўлганлар фуқаролар
Мажбурий пенсия суғуртаси учун жамланадиган маблағлар улушининг юқорилиги (10-15%) пенсия таъминотининг қайси моделига хос?	Америкача модел	Совет модели	Бисмарк модели	Бевериж модели
Мамлакатда ўртача иш ҳақининг ортиши евазига пенсиянинг оширилиши қандай принцип номи билан аталади?	динамиклик	эквивалентлик	мувофиқлик	ошкоралик

Масъулият субъектларига кўра ижтимоий сиёсат турлари:	Либерал, корпоратив	Либерал, консерватив	Либерал, демократик	Ижтимоий, индивидуал
Махсус иш стажи нима?	имтиёзли пенсия таъминоти ҳуқуқини берадиган меҳнат фаолиятининг давомийлиги	умумий пенсия таъминоти ҳуқуқини берадиган меҳнат фаолияти	махсус ишларда ишлаган давр	умумий меҳнат фаолиятининг давомийлиги
МДХ давлатларидан қайсилари биринчи бўлиб бирдамлик тизимдан жамғарма тизимига ўтган?	Қозоғистон	Ўзбекистон	Озарбажон	Украина
Меҳнат дафтарчаси қандай вазифани бажаради?	Пенсия тайинлашда охириги иш жойини тасдиқлайдиган ҳужжат	Пенсия тайинлашда фуқаронинг охириги иш ҳақини тасдиқлайдиган ҳужжат	Пенсия тайинлашда фуқаронинг охириги 10 йилдаги иш ҳақини тасдиқлайдиган ҳужжат	Пенсия тайинлашда иш стажини тасдиқлайдиган асосий ҳужжат
Молдова пенсия таъминоти қонунчилигига кўра ногиронликни, унинг ни, ногиронлик гуруҳларини белгилайди ...	Тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари (ТМЕК)	Ҳаётга лаёқатлилик тиббиёт экспертизаси консилиумлари	Махсус шакллантирилган тиббий комиссиялар	Бирламчи тиббиёт хизматлари мутахассислари
Молдова қишлоқ хўжалиги ходимларига ёшга доир пенсия минимал пенсияга нисбатан ... Ҳажмида белгиланади.	65 фоиз	70 фоиз	75 фоиз	85 фоиз
Молдова қонунчилигига кўра 35 йиллик ижтимоий стаждан ортиқ ҳар бир йил учун .. кўшимча ҳисобланади.	Бир фоиздан	Икки фоиздан	Уч фоиздан	Беш фоиздан

Молдова қонунчилигига кўра давлат пенсия таъминотида қандай пенсия турлари назарда тутилади?	Ёшга доир пенсиялар, ногиронлик пенсиялари, боқувчисини йўқотганлик нафақалари	Ёшга доир пенсиялар, ижтимоий пенсиялар	Ёшга доир пенсиялар, ногиронлик пенсиялари	Ногиронлик пенсиялари, меҳнат пенсиялари
Молдова қонунчилигига кўра фуқаролар ... пенсияни олиш ҳуқуқига эга	иккита	битта	шароитлар асосида учта	тўғри жавоб йўқ
Молдова Республикаси "Давлат ижтимоий ҳақида" ги Қонун ва пенсия таъминоти тизими ислоҳотлари Стратегияси қачон қабул қилинган?	1997й.	1998й.	1999й.	2000й.
Молдова Республикаси фуқароларига давлат томонидан кафолатланган ойлик тўлов суммаси ... тўланади	Минимал пенсия ҳажмида	Максимал пенсия ҳажмида	Ўртача ҳисобланган пенсия ҳажмида	Минимал иш ҳақи ҳажмида
Молдова Республикаси пенсия тизими ислоҳотлари қайси йилдан бошланган?	1992й.	1996й.	1997й.	1999й.
Молдова Республикаси пенсия тизими қандай бўғинлардан ташкил топган Молдови?	бир бўғин	икки бўғин	уч бўғин	ягона тизим
Молдова Республикасида пенсияга чиқувчи еркакларнинг пенсия ёши неча ёш етиб белгиланган?	67 йил	65 йил	63 йил	62 йил

Молдова Республикасида қариллик коэффициенти қандай? (хар 100 та аҳолига тўғри келадиган 60 ёш ва ундан катта ёшдагилар)	0,1	0,12	0,13	0,15
Молдова Республикасида ёшга доир минимал пенсия ўртача иш ҳақиға нисбатан ... ҳажмида белгиланади	15 фоиз	20 фоиз	25 фоиз	28 фоиз
Молиялаштириш усули устувор бўлган пенсия тизимлари турлари?	давлат пенсия таъминоти тизими	жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизими	аралаш пенсия тизимлари	тақсимлаш пенсия тизимлари
Молиялаштиришнинг бюджет, солиқ ва суғурта механизмларига асосланмаган пенсия таъминоти модели...	Америкача модел	Совет модели	Бисмарк модели	Бевериж модели
Молиявий инструментларга инвестиция қилинган пенсия маблағларидан юқори даромад олинганда....	ортиқчаси махсус захира фондида жамғарилиши	ортиқчаси давлатнинг ижтимоий функцияларини ҳал қилиш учун олинши	ортиқчаси жамғарилиши ва қолдиқ маблағларнинг йил бошиға ўтказилиши	махсус банк ҳисоб варағига ортиқчаси жамғарилиши
Молиявий оқим манбаларини тақсимлаш, Давлат пенсия мажбуриятларидан пенсия тизимининг ва жамғарманинг бевосита мажбуриятларини ажратиш бу...	Озарбайжон пенсия тизимини ислох қилиш концепсияси компонентларидан бири	Пенсия тизимини ташкил қилишнинг принципларидан бири	Боку миллий тизимини о`зига хос хусусиятларидан бири	Пенсия тизимини шиорларидан бири
Нечанчи йилда Россия Федерациясида Пенсия таъминоти тизимини ислох этиш концепцияси ишлаб чиқилди?	1994 йил	1995 йил	1996 йил	1997 йил

<p>Нодавлат пенсия фонди тушунчасига таъриф беринг</p>	<p>Тижорат ёки нотижорат асосида фаолият юритувчи ташкилот бўлиб, омонатчилар ва иштирокчиларнинг маблагларини марказлаштириш ва кейинчалик уларни аниқ давр учун умрбод ва бир марталик пенсияларни тўлашни мужассамлаштиради</p>	<p>Нодавлат ташкилотининг муҳим ёки ижтимоий сугурта ташкилоти бўлиб, у фонд иштирокчиларининг фақатгина нодавлат пенсия таъминотини аҳолини нодавлат пенсия таъминотига оид бўлган шартномалари асосида амалга оширади</p>	<p>Ўз ишчилари учун пенсиялар ва нафақаларни бериш мақсадида корхона ва ташкилотларда шакллантириладиган фондлар</p>	<p>Фуқароларнинг ижтимоий ажратмалари ҳисобидан шакллантириладиган молия-кредит ташкилотлари</p>
<p>Нодавлат пенсия таъминоти ... мажбур</p>	<p>Омонатчиларни фонднинг қоидалари, уларга киритиладиган қушимчалар ва ўзгартиришлар билан таништириш</p>	<p>Таъсисчиларнинг тўла қонли мулкый жавобгарликни зиммасига қуядиган ташкилотларда таъсисчи сифатида иштирок этиш</p>	<p>Пенсия шартномаларига асосан нодавлат пенсияларини бериш</p>	<p>Тўғри жавоб юқ</p>
<p>О`збекистонда чин етим болаларга тўлиқ давлат таъминотида турган даврида қанча миқдорда пенсия тўланади?</p>	<p>Енг кам ойлик иш ҳақининг 100 фоизи миқдорида</p>	<p>Бундай тоифадаги фуқароларга пенсия тўланмайди</p>	<p>Енг кам ойлик иш ҳақининг 200 фоизи миқдорида</p>	<p>Енг кам ойлик иш ҳақининг 50 фоизи миқдорида</p>
<p>Ўз вақтида талаб қилиб олинмаган пенсиялар мурожаат етган кундан.....кечиктирмай тўланади.</p>	<p>Беш йилдан</p>	<p>Тўрт йилдан</p>	<p>Уч йилдан</p>	<p>Икки йилдан</p>

Озарбайжон Республикаси мехнат пенсияси элементларини айтиб беринг?	асосий	асосий, жамғариб бориладиган	суғурта жамғариб бориладиган	асосий, суғурта
Озарбайжон Республикасида фуқароларнинг пенсия таъминотини қайси орган амалга оширади?	Озарбайжон Республикаси ижтимоий суғурта жамғармаси	Озарбайжон Республикаси пенсия жамғармаси	Озарбайжон ижтимоий химоя давлат жамғармаси	Озарбайжон Республикаси ижтимоий химоя жамғармаси
Озарбайжон Республикасида ижтимоий суғурта то`ловининг миқдори қанча?	20%	25%	30%	35%
Озарбайжон Республикасида ногиронлик пенсиясининг минимал миқдори қайси ко`рсаткичга нисбатан ҳисобланади?	Иш ҳаққининг энг кам миқдорига	Ёшга доир пенсиянинг энг кам миқдорига	Республикада бо`йича о`ртача ойлик иш ҳаққига	Ижтимоий пенсиянинг энг кам миқдорига
Озарбайжон Республикасида ёшга доир пенсиянинг энг кам миқдори қанча?	о`ртача ойлик иш ҳаққини 20%	о`ртача ойлик иш ҳаққини 25%	о`ртача ойлик иш ҳаққини 30%	о`ртача ойлик иш ҳаққини 40%
Озарбайжон Республикасида пенсия таъминотининг қайси модели қо`лланилади?	авлодлар бирдамлилиги	жамғариб бориладиган	шартли-жамғариб бориладиган	корпоратив- бирдамлилик
Озарбайжонда ишлаётган пенсионерларга ёшга доир пенсияларни то`лаш тартиби қандай?	Ишлаётган пенсиялнерларга устамаларни ҳисобга олмаган ҳолда 50 фоиз	Ишлаётган пенсионерларга пенсия то`лиқ берилади	Ишлаётган пенсиялнерларга устамаларни ҳисобга олмаган ҳолда 75 фоиз	Ишлаётган пенсионер пенсия олмайди
Пенсионер озодликдан маҳрум қилинган тақдирда пенсия қандай тўланади?	Пенсия озодликдан маҳрум қилинган шахснинг оила аъзоларига тўлаб борилади	Озодликдан маҳрум қилинган давр учун белгиланган пенсия махсус ҳисобварақда жамғариб борилади	Озодликдан маҳрум қилинган давр учун пенсия тўлаш мунтазам давом еттирилади	Пенсия тўлаш озодликдан маҳрум қилинган давр учун тўхтатиб қўйилади

Пенсия миқдорининг инсоннинг ижтимоий суғурта фондларига қўйилмалари ҳажми ва унинг меҳнат фаолияти давомида пенсия суғуртаси даврининг узоқлигига боғлиқлиги - қандай таъминланади?	ўсиб борувчанлик	мувофиқлик	транспарентлик	эквивалентлик
Пенсия таъминотини асосий ташкилий-ҳуқуқий шакллари қандай бўлади?	бюджет ассигнованиялари хисобидан аҳолини пенсия билан таъминлаш	жамғариб бориладиган пенсия жамғармалари хисобидан аҳолини пенсия билан таъминлаш	пенсия суғуртаси ва бюджетдан ажратмалар хисобидан фуқароларни пенсия билан таъминлаш	хусусий пенсия жамғармалари хисобидан аҳолини пенсия билан таъминлаш
Пенсия таъминотининг Беверидж модели қайси мамлакатларда ишлатилади?	АҚШ, Жанубий Корея	АҚШ, Германия, Туркия	АҚШ, Япония, Испания	АҚШ, Канада, Голландия
Пенсия таъминотининг Бисмарк модели қайси мамлакатларда ишлатилади?	Германия, Италия, Туркия	Германия, Австрия, Франция	Германия, Япония	АҚШ, Канада, Голландия
Пенсия таъминотидаги тақсимлаш тизими ким томонидан жорий этилган?	Отто фон Бисмарк	Беверидж	Фиён	Ханеш
Пенсия тайинланиши, пенсия миқдорини ўзгартириш, пенсия толаш .... Босқичларини намоён қилади	пенсия жараёни	пенсия расмийлаштириш жараёни	пенсия иши	пенсия муносабатлари
Пенсия тизими элементларини қандай таъминлади.	Пенсия жамғармаси	Пенсия тизими принциплари	Пенсия таъминоти субъектлари ва объектлари	Пенсия таъминоти

Пенсия тизимининг қайта тақсимлаш функцияси бу...	моддий манфаатни яратадиган меҳнатга лаёқатсиз ва бошқа жамоат а`золари о`ртасидаги қизиқишларнинг келишуви	хаёт фаолиятининг минимал стандартларини та`минлаш евазига меҳнатга лаёқатсиз аҳолини минимал еҳтиёжларини қондириш	фуқароларни ишлаб чиқариш меҳнатига лаёқатини ё`қотишга қадар мавжуд бо`лган даромадларини қоплаш	меҳнатга лаёқатли аҳолини минимал еҳтиёжини қондириш
Пенсия то`лови бажаради.....	хуқуқни о`рнатувчи функцияси	таъминот-тақсимлаш функцияси	таъминот функциясини	тақсимлаш функциясини
Қандай ҳолатда Германия норезиденти ПМЖ олиш учун мурожаат қилиш хуқуқига эга бўлади?	Пенсия суғуртасига 24 дан кам бўлмаган пенсия бадалини тўлаган тақдирда	Пенсия суғуртасига 36дан кам бўлмаган пенсия бадалини тўлаган тақдирда	Пенсия суғуртасига 48 дан кам бўлмаган пенсия бадалини тўлаган тақдирда	Пенсия суғуртасига 60 дан кам бўлмаган пенсия бадалини тўлаган тақдирда
Қайси давлатда қариликдаги хавфсиз ҳаёт стандарти модели тушунчаси киритилган?	Франсия	Германия	Швеция	Австрия
Қайси факторлар пенсия тизими ҳолатига та`сир о`тказмайди?	ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси	меҳнат бозори ҳолати	енг кам иш ҳаққи миқдори	бюджет дефицити
Қайси ҳолатда Германия фуқароси немис пенсиясини олиш хуқуқига эга бўлади?	Пенсия фондига 5 йил мобайнида узлуксиз равишда бадалларни тўлаб борган бўлса	Пенсия фондига 10 йил мобайнида узлуксиз равишда бадалларни тўлаб борган бўлса	Пенсия фондига 15 йил мобайнида узлуксиз равишда бадалларни тўлаб борган бўлса	Пенсия фондига 20 йил мобайнида узлуксиз равишда бадалларни тўлаб борган бўлса
Қайси жавобда Германиядаги пенсия тури гуруҳлари тўғри кўрсатилган?	Ишга лаёқатликни ёқотганлик пенсияси, қарилик пенсияси, боқувчисини йўқотганлик пенсияси, тарбиялаш бўйича пенсия	Қарилик пенсияси, боқувчисини ёқотганлик пенсияси, ижтимоий пенсиялар	Ишга лаёқатликни ёқотганлик пенсияси, қарилик пенсияси, тарбиялаш бўйича пенсия	Ишга лаёқатликни ёқотганлик пенсияси, қарилик пенсияси, боқувчисини йўқотганлик пенсияси

Қайси мамлакатда 1-бўлиб ишчиларнинг айрим тоифаларини меҳнат қобилиятини йўқотганда мажбурий суғурталаш бўйича меъёрий ҳужжатлар жорий қилинган?	Франция	Австрия	Буюк Британия	Германия
Қайси тизим Қозоғ`истон пенсия тизими учун намуна бўлган?	Америка	Чили	Совет	Англосаксон
Қайси йилдан Чилида пенсия ислохотлари натижасида давлатдан хусусийга ўтди?	1980 й	1981 й	1982 й	1983 й
Қирғизистон Республикаси фуқаролари томонидан суғурта счётларига ўтказадиган ўтказмаларнинг ҳажми қандай?	ўртача ойлик иш ҳаққидан 8 %	ўртача ойлик иш ҳаққидан 15 %	ўртача ойлик иш ҳаққидан 20 %	ўртача ойлик иш ҳаққидан 25 %
Қирғизистон Республикасида пенсия таъминотини қайси жамғарма тартибга солади?	Қирғизистон ижтимоий жамғармаси	Қирғизистон Пенсия таъминоти жамғармаси	Қирғизистон пенсия жамғармаси	Қирғизистон ижтимоий суғурта жамғармаси

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

1) Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни.

Мустақил иш – мавжуд матн ёки бир қанча матнларни изоҳловчи шаклларида бири саналади. Шу боисдан, конспектдан фарқли ўлароқ, мустақил иш янги, муаллиф матн саналади. Ушбу ҳолатда янгилик, янгича тақдим этиш, материалларни тартиблаштириш, ҳар хил нуқтаи назарларни ўзаро солиштиришда алоҳида муаллифлик ёндашуви тушунилади.

Мустақил иш - ҳар хил нуқтаи назарларни ўзаро солиштириш ва таҳлил қилиш кўникмасига эга бўлишни талаб этадиган бир ёки бир қанча манбаларни ўзида мужассам этадиган ғояларни қисқача ёзма кўринишидаги тақдимотиدير.

Мустақил ишнинг турлари ва тизими:

1. Ифодаланиш тўлиқлигича кўра:

- а) информатив (рефератлар – конспектлар);
- б) индикатив (рефератлар –резюме (қисқача мазмун)

2.Мустақил иш таркиби:

А) библиографик қайд этилиши:

- Ф.И.Ш.нинг номи;
- чоп этилган манзили;
- нашриёт, йил;
- саҳифалар сони.

Б) Мустақил иш матни:

- мавзу, муаммо, мустақил иш қилинадиган иш предмети, мақсади ва мазмуни;

- тадқиқот усуллари;
- аниқ натижалари;
- муаллиф хулосаси;
- иш натижаларини қўланиш соҳаси.

Ўқув фани бўйича мустақил иш тайёрлаш куйидаги вазифаларни ҳал этишни назарда тутади:

- Ўқув предмети долзарб назарий масалалари бўйича билимларини чуқурлаштириш, талаба томонидан мавзуга ушбу олинган назарий билимларни ижодий кўникмасини ҳосил қилиш;

- Танланган касбий соҳада хориж тажрибаларини, мавжуд шароитларда уларни амалий жиҳатдан қўллаш имкониятлари ва муаммоларини ўзлаштириш;

- Танланган мавзу бўйича ҳар хил адабий манбаларни (монография, даврий нашрлардаги илмий мақолалар ва шу кабилар) ўрганиш қобилиятини такомиллаштириш ва улар натижалари асосида танқидий ёндашган тарзда мустақил, ҳамда билимдон ҳолда материални ифода этиш, ишончли хулоса ва таклифлар қилиш;

- Ёзма кўринишдаги ишларни тўғри расмийлаштириш кўникмаларни ривожлантиришдир.

“Хорижий мамлакатлар пенсия тизимлари” модулидан мустақил таълимни ташкил этишда куйидаги шакллардан фойдаланилади: айрим назарий

мавзуларни ўқув адабиётлари ёрдамида ўзлаштириш; амалий машғулотлар учун топширилган мавзуни ахборот ресурс манбаларидан фойдаланган, расмий статистика маълумотларини тўплаган ҳолда бажариш.

Тингловчи мустақил ишни ташкил этишининг мазмуни “Иқтисодийнинг инновацион тараққиёти” модулининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидагиларга асосланиб тайёрланиши тавсия этилади:

- меъёрий ҳужжатлардан, ўқув ва илмий адабиётлардан фойдаланиш асосида модул мавзуларини ўрганиш;

- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;

- автоматлаштирилган ўргатувчи ва назорат қилувчи дастурлар билан ишлаш;

- махсус адабиётлар бўйича модул бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;

- тингловчининг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган модул бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш.

1) Мустақил таълим мавзулари.

“Хорижий мамлакатлар пенсия тизимлари” модулидан мустақил таълим сифатида ўрганиладиган қуйидаги мавзулар тавсия этилади:

1. Пенсия тизимларининг ривожланиш тарихи.

2. Жаҳонда пенсия тизимлари моделларининг хусусиятлари.

3. Пенсия тизимининг авлодлар бирдамлиги модели.

4. Пенсия тизимини ислоҳ етишда Лотин Америкаси моделининг аҳамияти ва ўзига хос хусусиятлари.

5. Йевропа ривожланган давлатларининг пенсия тизимлари.

6. Германияда ижтимоий ҳимоя тизими йўналишлари.

7. Францияда пенсия таъминоти тизимининг ўзига хос хусусиятлари.

8. Франциянинг ижтимоий ҳимоя тизими.

9. АҚШ ва Канада пенсия тизимлари.

10. Чили ва Аргентина пенсия тизимлари.

11. Австралияда аҳолини ижтимоий ҳимоялашда хусусий пенсия фондларининг аҳамияти.

12. Япония пенсия тизими.

13. Жанубий Кореяда пенсия тизими.

14. Хитой пенсия тизими.

15. Грузия пенсия тизими.

16. Белоруссия Республикаси фуқароларининг пенсия таъминоти.

17. Қирғизистон Республикаси пенсия таъминотининг ўзига хос хусусиятлари.

18. Россияда пенсия тизими.

19. Қозоғистон Республикаси пенсия таъминоти тизимининг ижтимоий-иқтисодий хусусиятлари.

VII. ГЛОССАРИЙ

Атаманинг ўзбек тилида номланиши	Атаманинг инглиз тилида номланиши	Атаманинг рус тилида номланиши	Атаманинг маъноси
Аҳоли	Population	Населения	Ер юзида ёки унинг муайян ҳудуди, қитъа, мамлакат, туман, шаҳарида истиқомат қилувчи одам (инсон) лар мажмуи. Аҳолини тадқиқ етиш билан махсус фан – демография шуғулланади
Бандлик	Employment	Занятост	Аҳолини иш билан таъминлаш, меҳнатга лаёқатли аҳолининг ижтимоий фойдали меҳнат билан машғул бўлиши
Беверидж модели	Beveridge model	Модель Бевериджа	Ҳар бир фуқаро касал бўлганда, кексайганда, ҳомиладор бўлганда ёки меҳнат қобилиятини йўқотганда тегишли давлатдан ижтимоий ёрдам олишни назарда тутди.
Бисмарк модели	Bismarck model	Модель Бисмарка	Авлодлар бирдамлиги тамойилига асосланган модел бўлиб, ишловчининг бадаллари ҳисобига мавжуд пенсионерларга пенсия тўлаш тизимига асосланади.
Бюджет	Reformation of the net rates of population	Коэффициент нетто воспроизводство населения	(ингл. бюджет – ҳамён, маблағ) – Белгиланган муддат учун ишлаб чиқилган, меъёрлаштирилган ҳамда қонуний равишда тасдиқланган даромадлар ва харажатлар йиғиндиси
Даромад	Incomes	Доходы	Кенг маънода кирим бўлган ҳар қандай пул маблағлари ёки пул қийматига ега бўлган моддий бойликларни олиш, иқтисодий субъект ўз фаолияти натижасига кўра оладиган пул ва товар – моддий тушум. Даромад пул ва моддий шаклга ега бўлиб, уларнинг йиғиндиси жами даромадни ҳосил қилади.
Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш	Social Protection	Социальная защита	Давлат томонидан аҳолига барча ҳаёт кечириш шарт-шароитларини яратиш учун мақсадли йуналтирилган қафолатлар тизими.
Аҳолининг реал даромадлари	The real incomes of the population	Реальные доходы населения	Нарх даражаси ўзгаришини ҳисобга олиб, аҳолининг ихтиёрида бўлган даромадга сотиб олиш мумкин бўлган товар ва хизматлар миқдори, яъни, аҳолининг ихтиёрида бўлган даромаднинг харид қуввати.
Жамғариб	Accumulative	Накопительное	Фуқароларни шахсий жамғариб

бориладиган пенсия таъминоти	pension provision	пенсионное обеспечение	бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағлардан давлат пенсиясига кўшимча равишда пул маблағлари билан таъминлаш.
Жамғариб бориладиган ихтиёрий пенсия бадаллари	Accumulative voluntary pension contributions	Добровольные накопительные пенсионные взносы	Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағига ихтиёрийлик асосида киритиладиган пул маблағлари.
Барқарорлик	Stability	Стабильность	Ҳодиса ва жараёнларнинг амал қилиши ҳамда ривожланишдаги ўзига хос муайянлик ҳолати
Жамғариб бориладиган мажбурий пенсия бадаллари	Accumulative compulsory pension contributions	Обязательные накопительные пенсионные взносы	Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағига мажбурий тартибда киритиладиган пул маблағлари.
Жамғариб бориладиган пенсия бадалларини киритувчи	Includes accumulated pension contributions	Вкладчик накопительных пенсионных взносов	Жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олувчининг фойдасига бадаллар киритаётган жисмоний шахс ёки иш берувчи юридик шахс.
Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағлари	Funds of the accumulative pension system	Средства накопительной пенсионной системы	Халқ банкидаги шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида жамланадиган маблағлар йиғиндиси.
Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти олиш ҳуқуқи	The right to receive accumulative pension benefits	Право на получение накопительных пенсионных пособий	Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшовчи чет ел фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар жамғариб бориладиган пенсия таъминоти олиш ҳуқуқига ега.
Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти бўйича давлат кафолатлари	Government guarantees for accumulative pension provision	Правительственные гарантии для накопительного пенсионного обеспечения	Давлат жамғариб бориладиган пенсия тизимида иштирок етувчи фуқароларга шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида жамғарилган маблағлари сақланиши ҳамда тўланишини кафолатлайди.
Давлат бюджети	State budget	Государственный бюджет	Давлат даромадлари ва сарфларининг молиявий режаси.
Даромад солиғи	Income tax	Подоходный налог	Фуқароларни бир йил давомидаги ялпи даромадидан олинадиган мажбурий тўлов (солиқ).
Даромад солиғи ставкалари	Income tax rates	Ставки налога на прибыль	Аҳоли даромадларидан табақалаштирилган ҳолда олинадиган солиқларнинг фоизлардаги даражалари.
Диверсификация	The diversification	Диверсификация	(лотинчадан диверсус- ҳар хил ва фасере-қилмоқ, бажармоқ) – ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини ошириш, маҳсулот ва хизматларни сотиш бозорларини кенгайтириш мақсадида тармоқ ва корхоналар

			фаолият соҳаларини кенгайтириш, маҳсулот ва хизматлар ассортиментларини кўпайтириш.
Интерактив давлат хизмати	Interactive public services	Государственные интерактивные услуги	идоралар томонидан идораларнинг ахборот тизимлари воситасида телекоммуникациялар тармоғи орқали жисмоний ва юридик шахсларга ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда кўрсатиладиган хизматлар.
Инвестиция	Investment	Инвестиции	(лот. инвестио – ўраш) – иқтисодийни ривожлантириш мақсадида ўз мамлакатида ёки хорижда турли тармоқларга, ижтимоий-иқтисодий дастурларга, инновация, тадбиркорлик лойиҳаларига узок муддатли капитал киритиш (қўйиш). Пулнинг вақтга боғлиқ қиймати назариясига кўра, инвестиция келажакда наф олиш мақсадида маблағлар қўйишидир.
Иш билан банд бўлган шахснинг иш стажи	Qualifying years of employed person	Опыт работы профессиональной занятости	Ўзбекистон Республикаси давлат солиқ органлари томонидан тақдим этиладиган маълумотлар асосида Пенсия жамғармаси бўлимининг суғурта бадаллари тўланганлигини тасдиқлайдиган маълумотномаси бўйича белгиланади.
Ишсизлик даражаси	Unemployment rate	Уровень безработицы	Ишсизлар сонини иқтисодий фаол аҳоли сонига нисбати. 16 ва ундан юқори ёшдагилар, лекин ишга эга бўлмаганлар, фаол иш қидираётганлар, ишни бошлашга тайёр турганлар ишсизлар деб аталади
Иш ҳақи	Salary	Зарплата	Жорий даврда иш берувчи томонидан ёлланган ходимга бажарган ишлари учун берилган пул ёки натура усулидаги тўловлар бўлиб, улар ҳисобланган суммалар йиғиндисидан ташкил топади ва икки қисмга бўлинади: иш ҳаққи ва ижтимоий суғуртага ажратмалар.
Ишлаб чиқариш	Production	Производство	Маълум даврда алоҳида хўжалик юритувчи субъектлар тармоқлар ва иқтисодий секторлар томонидан ишлаб чиқарилган мол ва хизматлар қиймати
Иқтисодий фаол аҳоли	The economically active population	Численность экономически активного населения	Ўз иш кучини товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш учун тақдим этган доимий аҳолининг бир қисми (аёллар, эркаклар) бўлиб, улар банд аҳоли ва ишсизларга бўлинадилар.

Иқтисодиётнинг реал сектори	The real sector of the economy	Реальный сектор экономики	Иқтисодиётнинг бевосита моддий неъматлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ соҳаси бўлиб, у ўз ичига саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, транспорт, алоқа тармоқларини олади
Иш стажи	Qualifying years	Стаж работы	Меҳнат дафтарчаси ва иш жойидан, хизматдан, ўқишдан ёки архивдан берилган бошқа ҳужжатлар бўйича аниқланган, ишдаги танаффуслардан қатъи назар, қонун ҳужжатларига мувофиқ пенсия таъминоти ҳуқуқини берадиган меҳнат фаолияти ва бошқа фаолиятнинг умумий давомийлиги.
Ижтимоий таъминот	Social security	Социальное обеспечение	Кексайган, меҳнатга лаёқатсиз бўлган ва боқувчисини йўқотган фуқароларга моддий, тиббий ва ижтимоий ёрдам кўрсатиш бўйича давлат томонидан белгиланган ижтимоий-иқтисодий тадбирлар тизими. Ижтимоий ҳимоянинг муҳим тармоғи.
Ижтимоий ҳимоя	Social protection	Социальная защита	Кенг маънода – мамлакат аҳолисини ижтимоий ва моддий муҳофаза қилинишини таъминлайдиган ва жамиятда қарор топган ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий чора-тадбирлар мажмуи; тор маънода – давлат ва жамиятнинг ёши, саломатлиги ҳолати, ижтимоий аҳволи, тирикчилик воситалари билан етарли таъминланмагани туфайли ёрдамга, кўмакка муҳтож фуқаролар тўғрисидаги ғамхўрлиги.
Ижтимоий ёрдам	Social assistance	Социальная помощь	Давлат ва жамиятнинг қариллиги, соғлиғи, ижтимоий аҳволи, тирикчилик учун воситалар билан етарли таъминланмагани туфайли ёрдамга муҳтож фуқаролар тўғрисида ғамхўрлиги. Ижтимоий ёрдам пенсиялар, нафақалар тўлаш, кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам кўрсатиш, 16 ёшгача фарзанди бўлган кам таъминланган оилаларга ойлик нафақа тўлаш, беморлар ва кексаларга хизмат кўрсатиш, болаларга ғамхўрлик қилиш кўринишида амалга оширилади.

Ижтимоий суғурта	Social insurance	Социальное страхование	Давлат томонидан жорий этиладиган, назорат қилинадиган ва кафолатланадиган кексалар, меҳнатга лаёқатсизларни таъминлаш, ёрдам кўрсатиш тизими. Меҳнатга лаёқатсизларни моддий таъминлашнинг қатъий кафолатли тизими ижтимоий суғуртани билдиради
Капитал бозори	Capital market	Рынок капитала	Бўш турган пул маблағларини тўплаш, уларни ссуда капиталига айлантириш, сўнгра уни ишлаб чиқариш жараёнлари иштирокчилари ўртасида тақсимлаш муносабатлари; қимматли қоғозлар, корхоналарнинг акциялари ҳамда давлат облигациялари билан олди-сотди операциялари олиб борилади.
Маблағларни жойлаштириш	Placement of funds	Размещение средств	Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларидан инвестиция ва кредит ресурслари сифатида, шунингдек, молиявий воситаларга жойлаштиришда фойдаланиш.
Меҳнат дафтарчаси	Employment history	Трудовая книжка	Иш стажини тасдиқлайдиган асосий ҳужжат ҳисобланади.
Мониторинг	Monitoring	Мониторинг	Маълум бир ҳодиса ёки жараённинг ҳолатини кузатиш, ҳисобга олиш, баҳолаш ва истиқболини белгилаш. Инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш соҳасида қўлланиладиган мониторинг берилган ссуда (қарз)ни қоплаш ва унга фоиз тўлаш жараёнининг бориши устидан назорат қилишда намоён бўлади.
Пенсия	Pension	Пенсия	(лот. пенсион – тўлов) – фуқароларга давлат ёки бошқа субъектлар томонидан қонунда белгиланган ҳолларда мунтазам ва, одатда, умрбод тўланадиган тўловлар. Ижтимоий таъминот шакли ҳисобланади.

Пенсия миқдори	Pension amount	Размер пенсии	Иш стажининг муддатига боғлиқ бўлиб, пенсиянинг таянч миқдоридан, иш стажи учун пенсиянинг оширилишидан, пенсияга қўшиладиган устама ҳақлардан таркиб топади.
Суғурта	Insurance	Страхование	1) Табиий офатлар, ҳар хил бахциз ҳодисалар рўй бериши натижасида кўрилган зарарни қоплаш ва бошқа пул қопламалари тўлаш учун мақсадли пул жамғармаларини ташкил этиш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ иқтисодий муносабатлар тизими; 2) Юридик ёки жисмоний шахслар тўлайдиган суғурта мукофотларидан шакллантириладиган пул фондлари ҳисобидан муайян воқеа (суғурта ҳодисаси) юз берганда ушбу шахсларга суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товонини (суғурта пулини) тўлаш йўли билан уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш.
Тақсимланувчи пенсия тизими (PAYGO)	Distribution pension system	Распределительная пенсионная система	Авлодларни бир-бирига боғловчи ёш авлод жорий ажратмалари ҳисобига кекса авлодни пенсия билан таъминловчи бирдамлик принципига асосланган пенсия дастури.
Фуқароларни шахсий ҳисобга олиш	Citizens' personal identification	Личный идентификатор граждан	Жамғариб бориладиган пенсия тизимининг ҳар бир қатнашчиси тўғрисидаги маълумотларни ташкил этиш ва уларнинг ҳисобини юритиш.
Фоизли даромадлар	Interest earnings	Процентные доходы	Қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жамғариб бориладиган пенсия тизимига маблағларни жойлаштириш натижасида олинган ва фуқароларнинг пенсия жамғармасидаги маблағлари қолдиғига қўшиладиган даромадлар
Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағи	Personal accumulative pension account	Индивидуальный накопительный пенсионный счет	Фуқаронинг Халқ банкидаги егаси ёзилган шахсий ҳисобварағи бўлиб, бадал киритувчиларнинг жамғариб бориладиган пенсия бадаллари ва шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағидаги маблағларга ҳисоблаб қўшилган фоизлар ана шу ҳисобвараққа келиб тушади ҳамда унда ҳисобга олинади.

Қимматли қоғозлар	Securities	Ценные бумаги	1) Ўз егасига мулкка егалик ҳуқуқини ва даромад кўринишида муайян пул суммасини олиш ҳуқуқини берадиган пул ёки товар ҳужжатлари (акция, облигация, аккредитив, вексел, чек ва б.); 2) Ўзининг егасига дивиденд ва фоиз кўринишида даромад олиш ҳуқуқини берувчи мулк титули. Уларнинг таркибига акциялар, облигациялар ва бошқалар киради.
-------------------	------------	---------------	---

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Қонуни 1993 йил 3 сентябр
2. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 29 августдаги “Таълим тўғрисида”ги 464-И-сон Қонуни
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 15 августдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини келгусида амалга ошириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги фармойиши // Халқ сўзи 161 (6855)-сон, 2017 йил 16 август.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сон Қарори
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодий соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3151-сон Қарори
6. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 488 б.
7. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 104 б.
8. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 56 б.
9. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 48 б.
10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабр. Манба: www.president.uz – Ўзбекистон Республикаси Президентининг матбуот хизмати.

II. Махсус адабиётлар

11. Allayarov Sh.A., Toshmuhamedova D.A. Davlat pensiya ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2015. – 248 b.
12. Қосимова Г.А., Каримова З.Х. Бюджетдан ташқари фондлар. Ўқув қўлланма. – Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2009. – 202 б.
13. Хаитов А.А., Зиядуллаев М.М. Ўзбекистонда пенсия таъминоти ва хориж тажрибаси. –Т.: “Адолат”, 2009. – 172 б.
14. Тухтарова М. Пенсионное обеспечение граждан. Справочник для населения. – Т.: «NORMA», 2010. – 360 с.
15. Nicholas Barr, Peter Diamond. Reforming Pensions: A Short Guide 1st Edition. Oxford University Press; 1 edition, UK (November 30, 2009)
16. Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. Auerbach Publications. USA, 2008. – P. 288.
17. Карчевский В.В., Андросова Л.Д., Окунева Л.П., Смирнова Е.Е. Целевые бюджетные и внебюджетные фонды. Учебное пособие. – М.: «Вузовский учебник», 2011. – 224 с.
18. Мирзамахмудов М.М. Мақсадли жамғармалардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш механизмини такомиллаштириш. Монография. -Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2013. – 112 б.
19. Пенсионный фонд Российской Федерации: Учебник / Л. В. Федоров. – 2-е изд. – М.: «Дашков и К», 2010. – 396 с.
20. Михайленко А., Польшак Е. Правовые основы пенсионной системы Российской Федерации. Учебник. – М.: «Феникс», 2007. – 222 с.
21. Орлов С., Шеметов А. Пенсионное обеспечение в Российской Федерации. Учебник. – М.: «LAP» Lambert Academic Publishing, 2014. – 132с.
22. Непп А. Реформирование системы пенсионного обеспечения Германии и России. Учебник. – М.: «LAP» Lambert Academic Publishing, 2012. – 268с.
23. Қосимова Г.А., Ботиров А.А. Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти. Монография. – Т.: “Тамаддун”, 2015. – 108 б.

Интернет сайтлари

1. www.gov.uz – Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали.
2. www.lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
3. www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси расмий сайти.
4. www.mf.uz – Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги сайти.